

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

№ 1/2 (25/26)

**КИЇВ
2015**

УДК 32.001
УДК 316
УДК 340

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”, № 8 від 5 жовтня 2015 року.

Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”.
Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. – Київ; Одеса: Типографія «Айс Принт», 2015. – № 1/2 (25/26).
– 146 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: І.П. Голосніченко – д. ю. н., професор, завідувач кафедри господарського та адміністративного права Факультету соціології і права НТУУ «КПІ» (головний редактор); П.В. Кутуєв – д. с. н., професор, завідувач кафедри соціології Факультету соціології і права НТУУ «КПІ» (головний редактор); А.А. Мельниченко – к. філос. н., доцент, декан Факультету соціології і права НТУУ «КПІ» (заступник головних редакторів); А.С. Радей – к. філос. н. (відповідальний секретар); Н.О. Майструк – к. с. н., доцент; В.А. Мисливий – д. ю. н., професор; В.Б. Євтух – член-кореспондент НАН України, д. іст. н., професор; В.С. Бакіров – д. с. н., проф., академік НАН України, зав. кафедри прикладної соціології, ректор Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; А.І. Берлач – д. ю. н., професор кафедри та адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; І.Л. Бородін – д. ю. н., професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Національного авіаційного університету; Ю.С. Ганжуров – д. політ. н., професор кафедри видавничої справи та редагування ВПІ НТТУ «КПІ»; А.П. Горбачик – к.фіз.-мат. н., доц., декан факультету соціології КНУ імені Т. Шевченка; Є.І. Головаха – д. філос. н., професор, зав. відділом методології та методів соціологічних досліджень Інституту соціології НАНУ; Д.І. Голосніченко – д. ю. н., професор кафедри адміністративного права Факультету соціології і права НТУУ «КПІ»; Т.О. Гуржій – д. ю. н., старший науковий співробітник, завідувач кафедри комерційного права Національного торговельно-економічного університету; В.М. Денисенко – д. політ. н., проф., зав. кафедри теорії та історії політичної науки ЛНУ імені І. Франка; С.О. Макеєв – д. с. н., проф., зав. відділом дослідження соціальних структур Інституту соціології НАНУ; О.Г. Злобіна – д. с. н., проф., зав. відділом соціальної психології Інституту соціології НАНУ; Н.В. Костенко – д. с. н., проф., зав. відділом соціології культури та масових комунікацій Інституту соціології НАНУ; О.О. Кравчук – д. ю. н., доцент кафедри господарського та адміністративного права Факультету соціології і права НТУУ «КПІ»; І.О. Кресіна – д. політ. н., професор; В.М. Кулик – д. політ. н., головний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України; О.Д. Куценко – д. с. н., професор, завідувач кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка; Н.В. Костенко – д. с. н., професор, зав. відділом соціології культури та масових комунікацій Інституту соціології НАНУ; А.А. Козловський – д. ю. н., професор, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права Національного транспортного університету; Є.Д. Лук'янчиков – д. ю. н., професор; Б.В. Новіков – д. філос. н., професор; В.М. Ніколаєвський – к. філос. н., професор; С.Ю. Римаренко – д. політ. н., професор; А.О. Ручка – д. філос. н., професор; О.І. Салтовський – д. політ. н., професор; Л.Є. Смола – д. політ. н., професор кафедри видавничої справи та редагування ВПІ НТТУ «КПІ»; Л.Г. Сокурняська – д. с. н., професор; О.В. Соснін – д. політ. н., професор; В.І. Судаков – д. с. н., професор; О.А. Фісун – д. політ. н., професор; Л.М. Хижняк – д. с. н., професор; Н.М. Цимбалюк – д. с. н., професор.

МІЖНАРОДНИЙ СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ: Є.І. Степанов – д. філос. н., професор, головний науковий співробітник Інституту соціології РАН, Президент Міжнародної Асоціації конфліктологів, Москва, РФ; Джеффри К. Александер – професор соціології Йельського університету, США; Г. Дерлуг'ян – PhD з соціології, професор соціології та публічної політики філіалу Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі, ОАЕ; Є. Калужнова – к. е. н., професор університету м. Редінг, Велика Британія, Директор Центру Євразійських досліджень; С. Вітмор – PhD з політології, університет Оксфорд Брукс, Велика Британія; Ч. Сонг – PhD з політології, викладач університету м. Окленд, Нова Зеландія; Пітер Г. Соломон – професор політології, права та кримінології університету м. Торонто, Канада; Абель Полезе, Ph.D. in Social Sciences, старший науковий співробітник, Інститут політичних наук та врядування, Таллінський технологічний університет, Таллін, Естонія; Пал Тамаш, Ph.D. in Sociology, професор соціології Університету Корвінус, Будапешт, Угорщина; С.О. Нефьодов - к. фіз.-мат. н., д. істор. н., професор Уральського федерального університету, Єкатеринбург, РФ; А.В. Коротаяєв - д. іст. н., завідувач Лабораторією моніторингу ризиків соціально-політичної дестабілізації Науково-дослідного університету "Вища школа економіки", Москва, РФ; М.А. Шабанова, д. с. н., проф., зав. кафедри соціально-економічних систем та соціальної політики Науково-дослідного університету "Вища школа економіки", Москва, РФ; Кімітака Мацузато - професор політичних наук Токійського університету, Японія; Моніка Еппінгер - PhD з антропології, викладач соціології права Університету міста Сент-Луїс, США; Н. М. Зарубіна - д. філос. н., професор кафедри соціології Московського державного інституту міжнародних відносин (університету) МЗС РФ; Ясюк Ева к.ю.н., Перший проректор Вищої торговельної школи в Радомі (Польща).

© Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут”, 2015

ISSN 2308-5053

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

Котляров І.В., Костюкевич С.В., Яковлева Н.И.

О балансе фундаментальной и прикладной подготовки в инженерном образовании как о факторе инновационного развития.....7

ПОЛІТОЛОГІЯ

Багінський А.В.

Україна у «вирві причинності»: час якісних змін 19

Білошицький В. І.

Специфіка прояву цивільно-військових відносин у державах Євросоюзу.....25

Buksinski T.

Powers and laws in the age of globalization 30

Weston C.

The radical right in Britain: the UK Independence Party – a new force in politics or a political soufflé? 42

Вінникова Н. А.

Творення політичних рішень у спектрі режимних характеристик політичного управління 51

Vlasenko A.

Authoritarian consolidation in Russia: diversionary strategy of public opinion formation 58

Ганжуров Ю. С.

Політологічна періодика України: хронологія, типологія, наукометрія 64

Гримська М. І.

Основні етапи історії крайніх правих політичних партій у післявоєнній Німеччині (на прикладі Націонал-демократичної партії Німеччини).....76

Дьомочко М. С.

Співпраця з регіональними міжнародними організаціями Африки як засіб реалізації зовнішньополітичних пріоритетів Республіки Південний Судан.....83

Одарченко К. Ю.

Аналіз та дослідження сприйняття образу та іміджу політика.....88

Ржевська Н. Ф.

Стратегічний прогноз як концептуальне підґрунтя зовнішньої політики держави 92

Рудницька У.

Перспективи балтійсько-чорноморської регіональної співпраці в умовах україно-російського конфлікту.....96

Рум'янцева С. В.

Прозорість виборчого процесу: необхідність та наслідки втілення в Україні 101

Слободян О. Ф.

Воєнна політика держав Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ): історія та сучасність.....106

Спиридонова К.

Криза в та довкола України як фактор формування безпекової спільноти в ОБСЄ.....111

Сухова Х.	
Інституційні особливості державної комунікації українського уряду: на прикладі політики євроінтеграції	117
Томенко М.В.	
Формування політичного режиму сучасної України (1990 - 2004 р.р.)	122
Усенко О. О.	
Специфіка інституціоналізації українсько-російського державного кордону: від внутрішнього адміністративного до зовнішнього державного кордону	127
 ПРАВО	
Тараненко М. Г., Тараненко М. М.	
Ідеї відродження національної державності в програмних документах політичних партій і організацій України (кінець ХІХ-початок ХХ ст.)	133
Реферати	141

CONTENTS

SOCIOLOGY

Kotlyarov I., Kostyukevich S., Yakovleva N.

The balance of fundamental and applied training in engineering education as a factor of innovation development.....7

POLITICAL SCIENCE

Baginsky A.

Ukraine in "funnel of causality": time of qualitative changes 19

Biloshytskiy V.

Specificity of manifestation of civil-military relations in EU countries.....25

Buksinski T.

Powers and laws in the age of globalization 30

Weston C.

The radical right in Britain: the UK Independence Party – a new force in politics or a political soufflé? 42

Vinnykova N.

Political decision-making in the spectrum of political governance regime characteristics.....51

Vlasenko A.

Authoritarian consolidation in Russia: diversionary strategy of public opinion formation 58

Handjurov J.

Political science periodicals in Ukraine: chronology, typology and scientometrics.....64

Grymska M.

Main stages of history of far-right political parties in postwar Germany (the case of National Democratic Party of Germany).....76

Domochko M.

Cooperation with African regional organizations as way of implementation of the foreign policy priorities of South Sudan.....83

Odarchenko K.

Analysis and research perception of the image and image policy 88

Rzhevskaya N.

Strategic prognostication as a conceptual basis for the foreign policy of the country 92

Rudnytska U.

Prospects of Baltic and Black Sea regional cooperation in condition of Ukraine-Russia conflict 96

Rumyantseva S. V.

The transparency of the electoral process: necessity and implications of implementation in Ukraine 101

Slobodyan O.

Military policy of the Collective Security Treaty Organization (CSTO): History and Modernity 106

Spyrydonova K.

Ukrainian crisis as a factor of creation the security community in OSCE 111

Sukhova K.

Advantages and disadvantages of state communication of the Ukrainian government: the case of eurointegration policy.....117

Tomenko M.	
Formation of the political system of modern Ukraine (1990 - 2004 years.)	122
Usenko O.	
Specificity of institutionalization of the Ukrainian-Russian border: from internal administrative to external state border	127
LAW	
Taranenko M., Taranenko M. Jr.	
The idea of revival of national statehood in program documents of political parties and organizations in Ukraine (late XIX-early XX centuries)	133
ABSTRACTS	141

УДК 378:62-057.4+316.422

О БАЛАНСЕ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЙ И ПРИКЛАДНОЙ ПОДГОТОВКИ В ИНЖЕНЕРНОМ ОБРАЗОВАНИИ КАК О ФАКТОРЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Котляров И.В.

*д. социолог. н., проф., директор института,
Институт социологии НАН Беларуси*

Костюкевич С.В.

*к. социолог. н., с. н. с.,
Институт социологии НАН Беларуси*

Яковлева Н.И.

*аспирантка,
Институт социологии НАН Беларус*

У статті досліджується дисбаланс між теоретичною і практичною підготовкою в технічних університетах Росії і Білорусі. Автори припустили, що даний дисбаланс міг бути наслідком різких змін в структурі навчального плану, які могли статися у другій половині 20 століття. Порівняльний аналіз навчального плану 1958-59 рр. з навчальним планом 2011-12 рр. підтвердив гіпотезу авторів. З огляду на той факт, що в СРСР і в сучасній Росії і в Білорусі, навчальні плани технічних вузів були і залишаються стандартизованими (вузи використовують типовий навчальний план), є підстави вважати, що технічні університети обох країн мають величезну диспропорцію на користь теорії в їх навчальних планах. Автори вважають, що дана диспропорція повинна бути усунена, в іншому випадку, вона буде перешкоджати інноваційному творчості студентів-інженерів і технологічного розвитку обох країн.

В статье исследуется дисбаланс между теоретической и практической подготовкой в технических университетах России и Беларуси. Авторы предположили, что данный дисбаланс мог быть следствием кардинальных изменений в структуре учебного плана, которые могли произойти во второй половине 20 столетия. Сравнительный анализ учебного плана 1958-59 гг. с учебным планом 2011-12 гг. подтвердил гипотезу авторов. Учитывая тот факт, что в СССР и в современной России и в Беларуси, учебные планы технических вузов были и остаются стандартизованными (вузы используют типовой учебный план), есть основание считать, что технические университеты обеих стран имеют огромную диспропорцию в пользу теории в их учебных планах. Авторы считают, что данная диспропорция должна быть устранена, в противном случае, она будет препятствовать инновационному творчеству студентов-инженеров и технологическому развитию обеих стран.

This article explores the problem of disparity (disproportion, imbalance) between theoretical training and practical training in the technical universities of Russia and of Belarus. The authors suggested that the imbalance could be as a consequence of drastic changes in a structure of curriculum which could happen in the second half of the 20th century. The comparative analysis of the curriculum of 1958-59 with the curriculum of 2011-12 confirmed this. Given the fact that, in the USSR and in modern Russia and in Belarus, the curricula of technical higher education institutions were and still are standardized (institutions use a model curriculum), the authors concludes that the technical universities of both countries have a huge disproportion in favour of theory in their curricula. The authors believe that this disproportion should be eliminated; otherwise, it will prevent developing of technologies in these countries.

Ключові слова: теоретична підготовка, практична підготовка, сучасна західна інноваційна стратегія.

Введение: постановка проблемы и исследовательский подход

Проблемная ситуация. Во многих научных исследованиях и в средствах массовой информации указывается на слабую практическую подготовку студентов-инженеров в технических вузах России и Беларуси.

Методология исследования. Чтобы понять, почему выпускники-инженеры плохо подготовлены практически, авторы предприняли логико-исторический анализ, который был основан на двух источниках: книге немецкого историка С. Шаттенберг и русского ученого и инженера С.П. Тимошенко. Название первой книги – «Инженеры Сталина», название второй – «Инженерное образование в России». В оригинале, первая книга написана на немецком, вторая – на английском для американской аудитории. Обе книги были доступны авторам в русском переводе.

Логико-исторический анализ разрешил заключить, что практическая подготовка студентов всегда была слабым местом в инженерном образовании России. В частности, на это указывает С. Шаттенберг, которая связывает недостаток практической подготовки с тем фактом, что в царской России сдерживалось промышленное и буржуазное развитие. В этой связи студенты-инженеры готовились, главным образом, не для работы в индустрии, а для чиновничьей (бюрократической) карьеры. Соответственно, не было необходимости обеспечивать их большим объемом практических знаний и навыков.

В отличие от С. Шаттенберг, С.П. Тимошенко считает, что русские (и советские) инженерные вузы давали студентам хорошую практическую подготовку.

Следует указать, что С.П. Тимошенко получил инженерное образование в дореволюционной России и начал его карьеру как ученого и инженера в России, но в 1918 г. он эмигрировал в Соединенные Штаты, где также был успешен в преподавательской и научной деятельности. В 1958 г. после демонстрации советских достижений в освоении космоса, С.П. Тимошенко посетил СССР, чтобы изучить советскую инженерную школу и показать ее преимущества американцам, которые были шокированы впечатляющими достижениями советских ученых и инженеров в области космических технологий. Сравнительный анализ советского инженерного образования с американским, сделанный С.П. Тимошенко, представляет большую ценность, так как он был знаком с обеими системами. Свои результаты С.П. Тимошенко опубликовал в книге: Stephen Timoshenko. *Engineering Education in Russia*, McGraw-Hill Book Company, 1959. Эта книга была переведена на русский и опубликована в 1997 г.

Следует учитывать, что задача С.П. Тимошенко заключалась в том, чтобы показать американцам не недостатки, а преимущества советской инженерной школы. В качестве таковых преимуществ он указал на хорошую научную подготовку и хорошую практическую подготовку. Дело в том, что С.П. Тимошенко сравнивал советскую инженерную школу с американской, скопированной с британского образца. В американских инженерных вузах, по свидетельству С.П. Тимошенко, научная подготовка инженеров была значительно слабее, чем в советских вузах. Что касается практической подготовки, то в американских инженерных вузах ее не было совсем: она выносилась за рамки учебного заведения и осуществлялась на рабочем месте. Именно сравнение с американской системой инженерного образования позволило С.П. Тимошенко утверждать, что русские (и советские) инженерные вузы дают студентам хорошую практическую подготовку.

Несмотря на различия в оценках С. Шаттенберг и С.П. Тимошенко, которые связаны с тем, что первая соотносила русскую инженерную школу с немецкой, а второй – с американской, логико-исторический анализ, в целом, показал, что до середины 20 века практическая подготовка в инженерных вузах России и СССР хотя и рассматривалась как проблема, но эта проблема не была столь критической, как сейчас.

Авторы предположили, что ситуация с практической подготовкой могла быть усугублена из-за некоторых кардинальных изменений в структуре учебного плана инженерных вузов, которые могли произойти во второй половине 20 столетия. Также авторы предположили, что эти изменения могли быть связаны с влиянием книги С.П. Тимошенко, учитывая, когда эта книга была написана и для какой цели.

Чтобы подтвердить (или опровергнуть) свою гипотезу, авторы решили сравнить учебный план 1958-59 гг. машиностроительного факультета Киевского политехнического института (который есть в книге С.П. Тимошенко) и учебный план 2011-12 гг. машиностроительного факультета Белорусского национального технического университета. Оба данных вуза работают в традициях русской инженерной школы. Сегодня Киевский политехнический институт называется Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (КПИ). Белорусский национальный технический университет (БНТУ) назывался политехническим институтом в советское время. Учитывая, что есть некоторые различия между группировкой дисциплин, которая была предложена С.П. Тимошенко для учебного плана 1958-59 гг., и группировкой дисциплин в учебном плане 2011-12 гг. в БНТУ, авторы построили теоретическую модель учебного плана, которая позволила провести сравнительный анализ корректным образом.

Сравнительный анализ двух учебных планов (между которыми временная дистанция – 53 года) подтвердил гипотезу авторов. Было обнаружено, что, в отличие от учебного плана 1958-59 гг., в учебном плане 2011-12 гг. есть большая диспропорция (перекос) в пользу теоретической подготовки. Это обнаружение позволило авторам понять, что слабая практическая подготовка инженерных студентов связана с наличием дисбаланса между теоретической и практической подготовкой в учебном плане современных инженерных вузов. С учетом этого обнаружения, авторы переформулировали проблему: проблема слабой практической подготовки студентов была сформулирована как проблема дисбаланса теоретической и практической подготовки в инженерных вузах. Таким образом, проблемная ситуация была выведена на уровень теоретического анализа и связана с традиционной для инженерного образования проблемой соединения теории и практики в учебном процессе.

Учитывая, что и в СССР, и в современной России и Беларуси инженерные вузы использовали и используют типовой учебный план, который разрабатывается министерством образования, т.е. имеет место унификация и стандартизация учебных планов, есть основание заключить, что технические университеты России и Беларуси имеют большой перекос в пользу теории в их учебных планах.

Комбинация логико-исторического анализа развития инженерного образования в России и СССР и сравнительного анализа учебных планов, между которыми временная дистанция в 53 года, позволила авторам диагностировать, что во второй половине 20 века в Советском Союзе был запущен процесс теоретизации инженерного образования (инженерное образование стали делать более теоретически ориентированным). Этот процесс, в конечном итоге, привел к большому перекосу в сторону теоретической подготовки. Сравнительный анализ учебных планов обнаружил данный перекос, однако установить причину данного перекоса помог именно логико-исторический анализ, который показал, что до середины 20 века резкого перекоса в пользу теоретической подготовки не было.

Приоритет фундаментальных наук в инженерном образовании России и СССР

Отмечая доминирующую роль теоретического образования в русских инженерных школах, С. Шаттенберг связывает этот факт, прежде всего, с тем, что промышленная революция продвигалась в России весьма медленно: «Экономику страны определяло преимущественно сельское хозяйство, поэтому в большом количестве инженеров не возникало надобности... Инженерное образование предполагало не техническую работу, а службу в министерстве: до 1860 г. инженеров готовили исключительно к чиновничьей карьере.... Ввиду ориентации обучения на чиновничью карьеру, оно [инженерное образование] было перегружено теорией и мало сопрягалось с практикой. Многие профессора сами никогда не работали на стройке, фабрике или железной дороге. ... Те начинающие инженеры, которые хотели получить практический опыт, сталкивались с серьезными трудностями, поскольку предприниматели считали выпускников технических вузов неловкими, ни на что не годными белоручками. Проблема недостаточного практического обучения приобрела такую остроту, что общества инженеров в конце XIX в. провели несколько съездов на тему профессионального образования» [1].

Как следует из книги С. Шаттенберг, она рассматривает в качестве характерной черты русского инженерного образования недостаточный уровень практического обучения студентов, имея в виду, что студенты были плохо подготовлены для работы в индустрии. В этой связи она оценивает перегруженность учебных планов теорией скорее негативно, чем позитивно. В отличие от С. Шаттенберг, С.П. Тимошенко акцентирует внимание не на недостатках русского инженерного образования, а, отвечая запросу американцев, объясняет им преимущества русского инженерного образования. В качестве такого преимущества он рассматривает доминирующую роль теоретического образования в русских инженерных школах и связывает эту роль с влиянием французской модели инженерного образования [2]. Более того, он также позитивно оценивает практическую подготовку в русских (и советских) инженерных школах: его расхождение с оценкой С. Шаттенберг в этом вопросе, связано с тем, что С.П. Тимошенко сравнивает русскую инженерную школу с американской, в которой (как он написал в 1959 г.) практическая подготовка выносилась за рамки учебного заведения и осуществлялась на рабочем месте.

О французской модели инженерного образования С.П. Тимошенко пишет: «Во время Французской революции в Париже была открыта известная Политехническая школа (1794). При организации этой школы были внедрены некоторые новые идеи. Стало ясно, что удовлетворительное инженерное образование требует предварительной подготовки в таких фундаментальных предметах, как математика, механика, химия, вследствие чего в учебных программах на эти дисциплины отводилось много времени. Чтобы отобрать лучших молодых людей в качестве студентов, были введены конкурсные экзамены» [2]. Подобное

новшество в инженерном образовании было связано с желанием ликвидировать разрыв между чистой наукой (теорией) и техникой (практикой). Политехническая школа, где преподавание инженерного дела основывалось на расширенном изучении фундаментальных наук, предлагала ликвидировать данный разрыв через организацию учебного процесса от теории к практике: студенты-инженеры начинают с изучения теории (научных дисциплин) и заканчивают изучением практики (инженерных курсов). Данное новшество касалось процессов в европейской культуре, связанных с желанием преодолеть разделение теоретического и практического обучения. Подобное разделение между теорией и практикой, между умственным и физическим трудом, между классическим и профессионально-техническим образованием корнями уходит в глубокое прошлое: в античную греко-римскую цивилизацию и связано с либеральным образованием древних греков.

В отличие от континентальной Европы и России, в Великобритании и США данный процесс (процесс соединения теории и практики) не получил должного развития. В итоге, инженерное образование в этих странах не базировалось на сильной научной подготовке (что и было зафиксировано С.П. Тимошенко в его книге). Неудивительно поэтому, что Великобритания, будучи родиной промышленной революции, уступила, в конечном итоге, техническое лидерство Германии и Франции.

С.П. Тимошенко пишет: «После Тильзитского мира в 1807 г. .... группа французских инженеров приехала в Санкт-Петербург, чтобы принять участие в организации новой инженерной школы – Института инженеров путей сообщения (1809). В этом учебном заведении следовали французским идеям ... В связи с тем, что организация Института инженеров путей сообщения имела такой большой успех, правительство использовало это учебное заведение как образец для дальнейшего развития инженерного образования в России» [2]. Организованные по примеру Института инженеров путей сообщения русские инженерные вузы «имели пятилетнюю программу, а студенты с хорошей математической подготовкой выявлялись на конкурсных вступительных экзаменах. Это позволяло начинать преподавание математики, механики и физики на довольно высоком уровне уже на первом курсе и дать студентам достаточную подготовку по фундаментальным предметам в первые два года. Последние три года использовались для изучения инженерных дисциплин. В течение этих лет читались лекции по техническим предметам, и от студента требовалась определенная работа в аудиториях, но большую часть времени студенты проводили в чертежных кабинетах» [2].

Логика обучения от теории к практике и традиция деления периода обучения на период теоретической подготовки (первые годы) и период прикладной подготовки (последние годы) продолжает существовать до сих пор в инженерных вузах бывших советских стран, в частности в России и Беларуси. Сегодня, однако, в силу увеличения объема теоретической подготовки деление учебного времени может быть другим: не 2 и 3 года (как писал С.П. Тимошенко), а 2,5 года и 2,5 года.

Итак, большой объем теоретической подготовки в русской инженерной школе есть следствие влияния французской модели, которая основана на комбинации теории (науки) и практики (инженерии). До французской модели инженерное образование главным образом строилось на знаниях, добытых практическим путем. Комбинация теоретического (научного) знания с практическим опытом в учебном процессе инженерных вузов, построенных по французской модели, позволяла более эффективно и быстро развивать технические науки.

Сравнивая русские (и советские) инженерные вузы с американскими, С.П. Тимошенко отметил, что научная подготовка американских инженеров была значительно слабее, чем у русских (и советских) инженеров. Он пишет, что инженерное образование в США «может быть доведено до того же уровня, что и в России и Западной Европе, но только если будут введены повышенные требования по таким фундаментальным предметам, как математика, механика и физика» [2]. Очевидно, что С.П. Тимошенко предлагает американцам взять модель русской инженерной школы в качестве образца (поэтому он пишет, что нужно давать американским студентам-инженерам больший объем фундаментальной подготовки), но также очевидно, что С.П. Тимошенко рассматривает инженерный вуз скорее как место для развития технических наук и подготовки инженеров-исследователей, чем место профессиональной подготовки инженеров-практиков. На это указывает тот факт, что он даже не упоминает о производственном опыте русских профессоров в инженерных вузах, тогда как С. Шаттенберг фокусирует внимание на этом факте: «Многие профессора сами никогда не работали на стройке, фабрике или железной дороге» [1]. С.П. Тимошенко подчеркивает, что при подаче заявлений на должность профессора «научная работа претендента имеет решающее значение, а его педагогические способности и административная деятельность обычно не принимаются во внимание» [2]. При этом о производственном опыте претендента

С.П. Тимошенко даже не упоминает. Как видим, есть большое различие в том, как С. Шаттенберг, немецкий историк, и С.П. Тимошенко, русский инженер, смотрят на то, что многие русские профессора не имели производственного опыта: первая подчеркивает важность производственного опыта, второй даже не упоминает о нем. Отношение С.П. Тимошенко к производственному опыту помогает понять, почему в советском академическом сообществе существовал пиетет к фундаментальному образованию и пренебрежительное отношение к практике.

Итак, обучение русских (и советских) инженеров начиналось и до сих пор начинается с изучения фундаментальных наук, поскольку логика учебного процесса построена на переходе от теории к практике. И научная работа, в конечном итоге, была и остается до сих пор главным делом русского инженера.

Итак, в русском (и советском) инженерном образовании разрыв между теорией и практикой был замощен, но в силу особенностей развития страны (ее слабого промышленного развития) и особенностей инженерных вузов (сосредоточенных на развитии технических наук) связь теории и практики в учебном процессе была не справедливой: теория (фундаментальные науки) явно доминировала.

Индустриализация в СССР не изменила академическую традицию русских инженерных школ: теоретическая подготовка по-прежнему доминирует

Академическая традиция приоритета фундаментальных наук в инженерном образовании России сформировалась в царский период, когда индустриальный сектор был маленьким. В силу неразвитости промышленности проблема слабой практической подготовки студентов-инженеров не была среди наиболее драматических. Советский Союз стал индустриальной страной. Однако, несмотря на индустриализацию, проблема слабой практической подготовки осталась в числе второстепенных. Можно предположить, что это случилось в силу того, что советская административная экономика существовала в неконкурентной среде. Из-за этого советские промышленные предприятия мало заботились о том, что выпускники-инженеры знают и какими навыками они обладают. Во-вторых, советские промышленники не беспокоились о новых технологиях, и, поэтому они не настаивали на развитии прикладной науки. В результате в советских технических вузах интересы фундаментальных наук никогда не ущемлялись, и большая теоретическая подготовка никогда не сокращалась, наоборот, она была еще более увеличена.

Специфика советского высшего образования заключалась в том, что советские вузы никогда не объявляли в качестве своей миссии «развитие критического и самостоятельного мышления» в силу того, что не интеллектуальное, а идеологическое воспитание было необходимо советской политической системе. И, во-вторых, они никогда не ущемляли интересы фундаментальной науки, поскольку советская административная экономика не требовала широкого развития прикладной науки.

Советские промышленные предприятия, не заинтересованные быть конкурентоспособными, не имели эффективного партнерства с техническими вузами. Как следствие этого, инженеры-исследователи часто проводили исследования без четкой ориентации на конечный прикладной результат. Исключением были те промышленные предприятия, которые работали для военных, потому что они были вынуждены конкурировать с западными странами.

Таким образом, несмотря на индустриализацию, советская экономика не была заинтересована в устранении несправедливой связи: сильная теоретическая подготовка vs. слабая практическая подготовка. Еще одним фактором, поддерживающим данный дисбаланс, была книга С.П. Тимошенко, которая имела определенный психологический эффект.

Борьба за лидерство с коалицией западных стран способствовала запуску процесса теоретизации советского инженерного образования: объем теоретической подготовки в учебном плане резко увеличился

С.П. Тимошенко много писал о важности для инженеров изучения фундаментальных наук, но он имел ввиду американские инженерные вузы, поскольку, по его мнению, они давали слабую научную подготовку студентам. В Советском Союзе прислушались к тому, что С.П. Тимошенко советовал американцам, и начали рассматривать изучение фундаментальных наук как самую важную вещь в инженерном образовании. В результате в СССР возникла переоценка роли фундаментальных наук. Это выразилось в том, что была запущена тенденция делать инженерное образование более теоретически ориентированным. Есть основание считать, что данная тенденция была запущена как скрытый процесс, навязанный инженерным вузам через инструкции министерства

образования. В поддержку этого предположения говорит тот факт, что книга С.П. Тимошенко не была известна широкой публике в СССР. В предисловии к русскому изданию книги в 1997 г. сказано, что книга С.П. Тимошенко в советское время хранилась в спецхране.

Из-за секретности запущенную тенденцию было трудно диагностировать. В результате с проблемой слабой практической подготовки студентов-инженеров боролись не через ликвидацию чрезмерного перекоса в сторону теоретической подготовки, а через введение так называемой тенденции узкой специализации.

Тенденция узкой специализации означает, что доля специальных дисциплин, имеющих самое прямое отношение к профессиональным знаниям и умениям инженера, увеличивается в учебном плане. Это связано с желанием улучшить практическую подготовку студентов. Эта тенденция в конечном итоге привела к тому, что в учебном плане инженерных вузов дисциплины специализации были выделены в отдельную самостоятельную группу, и их количество и учебное время, отведенное им, было увеличено (табл. 2).

Политехнические институты добились статуса университета: еще один фактор расширения теоретической подготовки

Помимо влияния книги С.П. Тимошенко еще одним фактором расширения теоретической подготовки в инженерных вузах оказался университетский статус. После получения статуса университета, бывшие политехнические институты увеличили объем теоретической подготовки, поскольку, традиционно, именно университеты предлагают студентам много теоретических знаний.

Прикладная подготовка: сравнение с американской моделью

С.П. Тимошенко пишет, что «Русские высшие учебные заведения уделяют большое внимание практической работе», «Русские высшие технические учебные заведения уделяют большое внимание проектированию, и, путем введения дипломного проекта, они стараются подготовить своих студентов к реальной практической работе», «... институты привлекают к преподавательской работе в области конструирования лучших инженеров с производства» [2]. Судя по приведенным цитатам и по общему содержанию его книги, С.П. Тимошенко считал, что русские (и советские) технические вузы дают студентам неплохую практическую подготовку.

Есть основание считать, что подобная оценка связана с тем, что С.П. Тимошенко сравнивает русские (и советские) инженерные вузы с американскими. Дело в том, что в американских вузах практической подготовки не было совсем: она осуществлялась не в учебном заведении, а на рабочем месте. Подобная ситуация (это, прежде всего, касается англосаксонских стран) детерминирована традицией, которая может быть прослежена до времен античной Греции и Рима: школа (учебное заведение) воспитывала и предлагала общие и научные знания, профессиональные знания и умения добывались человеком на рабочем месте. Таким образом, научное образование и профессиональная подготовка были разделены. Теория и практика были разделены.

Разъединенность теории и практики обусловила ситуацию, о которой пишет С.П. Тимошенко: «В целом все предметы учебного плана можно разбить на четыре группы: 1) общенаучные дисциплины, 2) общеинженерные дисциплины, 3) специальные курсы, 4) курсы общего характера. ... Первые две группы учебных планов в чем-то сравнимы с программами американских инженерных школ, но предметы третьей группы в американских программах обычно не содержатся. Американские инженерные школы как правило осуществляют подготовку по фундаментальным инженерным наукам, и предполагается, что их приложение к реальному проектированию будет изучаться на работе. Недостаточность такой инженерной подготовки очевидна, и для того, чтобы восполнить этот пробел, многие большие производственные компании – такие, как Дженерал Электрик или Вестингауз, создают свои собственные инженерные школы, где вновь принятые выпускники инженерных учебных заведений получают дополнительную подготовку...» [2]. Как можно видеть из данной цитаты, разъединенность теории и практики выразилась в том, что в американской системе существовало разделение труда (на которое указал С.П. Тимошенко): американские инженерные школы давали студентам научные знания, американские индустриальные компании обеспечивали студентов практическими знаниями и навыками. С.П. Тимошенко оценивает американскую систему как несовершенную, поскольку американские инженеры после окончания учебного заведения вынуждены были доучиваться в школах, созданных при промышленных компаниях. Однако С.П. Тимошенко не пишет о том, что американские инженеры были плохо подготовлены практически. Таким образом, его негативная оценка разделения труда в американской системе основана не на том, что данное разделение

мешает американским инженерам хорошо подготовиться к практической работе, а основана на его предпочтении русской системы (когда учебное заведение дает и научную подготовку, и практическую подготовку).

В русской системе инженерного образования практическая подготовка предлагается внутри учебного заведения и включает следующее: специально-профессиональные дисциплины + практика внутри учебного заведения (работы в мастерских) + подготовка дипломного проекта. В русской системе есть также практическая подготовка за пределами учебного заведения: это производственная практика на промышленном предприятии.

Несмотря на замечание С.П. Тимошенко о несовершенстве американской системы подготовки инженеров, разделение труда между американскими инженерными школами и американскими производственными компаниями имеет смысл, так как данное разделение учитывает интересы сторон. В русской (и советской) системе разделения труда нет: инженерный вуз отвечает и за научное образование студентов, и за их практическое обучение, но сам вуз по сути не заинтересован в том, какие практические знания и умения будет иметь выпускник. Не учебные заведения, а именно индустрия заинтересована в хорошей практической (профессиональной) подготовке инженеров. Поэтому, если промышленные предприятия не имеют собственных школ, чтобы доучивать выпускников, то они должны иметь возможность влиять на работу инженерных вузов. Однако в Советском Союзе промышленные предприятия не имели ни большого желания, ни больших возможностей делать это.

Есть основание признать, что бывшие советские страны не смогут улучшить практическую подготовку студентов-инженеров, если, во-первых, промышленные компании этих стран не будут поощрять финансово технические университеты; во-вторых, если технические университеты не научатся удовлетворять требования этих компаний. В противном случае, следуя примеру американцев, промышленники бывших советских стран будут вынуждены учреждать их собственные инженерные школы, чтобы доучивать выпускников. Сегодня ситуация в России и Беларуси извращена: не промышленные предприятия платят университетам, а, наоборот, технические университеты платят промышленным предприятиям за производственную практику своих студентов. Где логика? Кто собственно заинтересован в хорошей практической подготовке инженеров?

Сравнительный анализ учебного плана 1958-59 гг. машиностроительного факультета Киевского политехнического института и учебного плана 2011-12 гг. машиностроительного факультета Белорусского национального технического университета

Обоснование корректности сравнения. Следует отметить, прежде всего, что оба учебных заведения (и Киевский политехнический институт, и Белорусский национальный технический университет) подпадают под традиции русской (и советской) инженерной школы. Во-вторых, учебный план этих учреждений не является уникальным, так как и в СССР, и в современной России и Беларуси учебные заведения использовали и используют типовой учебный план, разрабатываемый министерством образования.

Учебный план (1958-59) машиностроительного факультета Киевского политехнического института взят из упомянутой книги С.П. Тимошенко. Дисциплины учебного плана (1958-59) не были разделены на группы, но С. Тимошенко пишет, что "Все дисциплины учебного плана можно разделить на четыре группы: 1) общие научные дисциплины, 2) общие инженерные дисциплины, 3) специальные дисциплины (или курсы), и 4) курсы общего характера [прим. Речь идет об общеобразовательных дисциплинах]" [2]. Учебный план (2011-12) машиностроительного факультета БНТУ структурирован и имеет следующие группы дисциплин: 1) естественнонаучные дисциплины, 2) общепрофессиональные дисциплины, 3) дисциплины специализации, 4) социальные и гуманитарные дисциплины.

Отдельно следует отметить, что два учебных плана относятся к одной и той же специальности: в 1958-59 эта специальность называлась «Резание металлов», в 2011-12 - «Технологическое оборудование машиностроительного производства». Также следует отметить, что в учебном плане (1958-59) нет деления на специальность и специализацию: С.П. Тимошенко пишет о специальных курсах, не разделяя их на курсы по специальности и курсы по специализации. В учебном плане (2011-12) такое деление есть: есть специальные курсы (дисциплины специальности), которые включены в группу дисциплин «общие профессиональные дисциплины» и есть группа «дисциплины специализации», представленная отдельно.

Деление профессиональных дисциплин на дисциплины специальности и дисциплины специализации связано с традицией в советском высшем образовании, которая называлась «стремление к узкой специализации». Это деление можно продемонстрировать на

современных учебных планах. Например, в учебном плане (2011-12) машиностроительного факультета Белорусского национального технического университета записано, что квалификация специалиста – инженер, специальность – технологическое оборудование машиностроительного производства, специализация – инструментальное производство. И другой пример: в учебном плане (2011-12) факультета транспортных коммуникаций Белорусского национального технического университета записано, что квалификация специалиста – инженер-строитель, специальность – мосты, транспортные тоннели и метрополитены, специализация – мосты. Таким образом, деление профессиональных дисциплин на дисциплины специальности и дисциплины специализации указывает на стремление обучить инженера делать конкретную работу, то есть специализация показывает, что именно умеет инженер делать практически.

Поскольку есть небольшие различия между группировкой дисциплин, которую предложил С.П. Тимошенко для учебного плана 1958-59, и группировкой, которая есть в учебном плане БНТУ (2011-12), было проделано следующее, чтобы сравнение учебных планов было корректным:

- Специальные дисциплины, которые С.П. Тимошенко выделил в 3 группу, были разделены на дисциплины специальности и дисциплины специализации, поскольку в учебном плане БНТУ есть отдельная группа «Дисциплины специализации».

- Дисциплины, которые включены в группу «Общепрофессиональные дисциплины» в учебном плане (2011-12) БНТУ, были разделены на общеинженерные дисциплины и специальные дисциплины, так как такие группы выделены С.П. Тимошенко.

В итоге, была построена теоретическая модель учебного плана, позволяющая проводить сравнительный анализ корректным образом:

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА:

1. Общие научные дисциплины

Общенаучные дисциплины (по терминологии С.П. Тимошенко) и естественнонаучные дисциплины (по терминологии учебного плана БНТУ)

2. Общие инженерные дисциплины

Общеинженерные дисциплины (у С.П. Тимошенко) и общеинженерные дисциплины в БНТУ, которые выделены из группы «Общепрофессиональные дисциплины»

3. Общеобразовательные дисциплины

Эти дисциплины включены в блок «Теоретическая подготовка», так как они представляют собой, в основном, теоретические науки.

Курсы общего характера у С.П. Тимошенко (в учебном плане 1958-59 они были представлены только марксизмом-ленинизмом (и политэкономией) и социально-гуманитарные дисциплины в БНТУ (в учебном плане 2011-12 они представлены следующими дисциплинами: история Беларуси, основы идеологии белорусского государства, философия, экономическая теория, социология, политология, основы психологии и педагогики, культурология, этика, логика).

ПРАКТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА:

1. Специально-профессиональные дисциплины

1.1. Дисциплины специальности – выделены из «Специальные курсы» у С.П. Тимошенко, выделены из «Общепрофессиональные дисциплины» в учебном плане БНТУ

1.2. Дисциплины специализации – выделены из «Специальные курсы» у С.П. Тимошенко, в учебном плане БНТУ эта группа дисциплин выделена отдельно.

2. Практика внутри учебного заведения (работа в учебных мастерских) и практика снаружи (производственная практика или стажировка) и дипломный проект

Определение понятий. Теоретическая подготовка в инженерных вузах – это научная подготовка по естественным наукам и общеинженерным наукам, а также по социально-гуманитарным (эти дисциплины включены в блок «Теоретическая подготовка», так как они представляют собой, в основном, теоретические науки). Позволительно определять ее как научную подготовку или как теоретическую подготовку, но обычно используется термин фундаментальная подготовка, чтобы подчеркнуть, что речь идет не о малenьком, а о большом объеме теоретических научных знаний, которые предлагают студенту. Итак, теоретическая подготовка – это совокупность общих научных дисциплин + общих инженерных дисциплин + общеобразовательных (социально-гуманитарных) дисциплин.

Практическая подготовка в инженерных вузах – это обучение специально-профессиональным знаниям и навыкам, которые необходимы для работы на производстве и в сервисе. Итак, практическая подготовка – это совокупность дисциплин специальности +

дисциплин специализации + практика внутри учебного заведения (работа в учебных мастерских) и практика снаружи (производственная практика или стажировка) и дипломный проект.

В современном наукоёмком мире, где технологии часто базируются не столько на практическом опыте, сколько на научных разработках, подобное деление не имеет жесткой границы, так как научные знания могут перейти в разряд специально-профессиональных, если они воплощены не в специфически научной форме (теории, законы, гипотезы и др.), а в виде, например, описания промышленной технологии.

Результаты сравнительного анализа учебных планов: резкое увеличение объема теоретической подготовки

Используя построенную теоретическую модель учебного плана, был произведен подсчет количества учебного времени, отведенного на дисциплины теоретического блока учебного плана и дисциплины и практику прикладного блока учебного плана. Соотношение учебного времени, отведенного на теоретическую и практическую подготовку, представлено в табл. 1.

Таблица 1. Количество учебного времени за 5 лет, отводимого на теоретическую и практическую подготовку, по годам

	Теоретическая подготовка, количество учебных часов за 5 лет	Практическая подготовка, количество учебных часов за 5 лет
Учебный план 1958-59 Киевский политехнический институт Машиностроительный факультет Специальность «Резание металлов» Период обучения – 5 лет	2924	2567
Учебный план 2011-12 Белорусский национальный технический университет Машиностроительный факультет Специальность «Технологическое оборудование машиностроительного производства» Период обучения – 5 лет	6328	4638

Таблица 1 показывает, что изменилось соотношение теоретической подготовки и практической подготовки: теоретической подготовки стало значительно больше. Если в учебном плане 1958-59 г. теоретической подготовки было немного больше, чем практической, то в учебном плане 2011-12 г. теоретической подготовки стало значительно больше.

Более подробно практическая подготовка представлена в табл. 2.

Таблица 2. Количество учебного времени за 5 лет, отводимого на практическую подготовку в целом и на ее составляющие, по годам

	Практическая подготовка, количество учебных часов за 5 лет	Дисциплины специальности, количество учебных часов за 5 лет	Дисциплины специализации и количество учебных часов за 5 лет	Производственная практика, количество учебных часов за 5 лет
Учебный план 1958-59 Киевский политехнический институт Машиностроительный	2567	935	867	765

факультет Специальность «Резание металлов» Период обучения – 5 лет				
Учебный план 2011-12	4638	2498	1500	640
Белорусский национальный технический университет Машиностроительный факультет Специальность «Технологическое оборудование машиностроительного производства» Период обучения – 5 лет				

Как видно из табл. 2, в учебном плане 1958-59 гг. структура прикладной подготовки была более гармоничной: не было резких колебаний между дисциплинами специальности, дисциплинами специализации и производственной практикой. В учебном плане 2011-12 гг. можно видеть, что доля дисциплин специальности и дисциплин специализации выросла значительно; доля производственной практики сократилась.

Уже указывалось, что деление профессиональных дисциплин на дисциплины специальности и дисциплины специализации было продиктовано желанием улучшить профессиональную подготовку инженеров (в частности, лучше подготовить их к практической работе). Однако сокращение доли производственной практики в структуре прикладной подготовки показывает, что студенты не состояниии подготовиться делать практическую работу (они не имеют достаточно времени, чтобы приобрести опыт). Таким образом, можно заключить, что стремление к узкой специализации, с одной стороны, и стремление сократить объем производственной практики, с другой стороны, – это два взаимоисключающих стремления, которые свидетельствуют о нерациональном подходе. Стремление к узкой специализации означает, что технические вузы стремятся обеспечить студентов специальными (практическими) знаниями, но отсутствие достаточной производственной практики мешает студентам хорошо подготовиться практически.

Итак, анализ таблицы 1 показывает, что существует стремление к фундаментализации (теоретизации) инженерного образования (инженерное образование делают более теоретически ориентированным). Анализ таблицы 2 показывает, что существует стремление усилить практическую подготовку за счет специально-профессиональных дисциплин.

Итак, портрет современного инженера можно в общих чертах описать так:

- Он имеет много теоретических знаний (**6328, табл. 1**)
- У него не мало специально-профессиональных знаний (**2498+1500=3998, табл.2**)
- Но у него мало практического опыта (**640, табл. 2**)

Как это было сделано? В 1958-59 гг. студенты в Киевском политехническом институте учились 5 лет, но они имели только 3 пары ежедневно; в 2011-12 гг. студенты Белорусского национального технического университета также учились 5 лет, но они имели 4 пары ежедневно (за редким исключением). Таким образом, технически, увеличение объема теоретической подготовки произошло за счет увеличения общего объема учебного времени: студенты по-прежнему учатся 5 лет, но они имеют уже не 3, а 4 пары ежедневно.

Увеличение общего объема учебного времени указывает на то, что увеличилось число дисциплин, предлагаемых студентам: действительно, по сравнению с учебным планом 1958-59 учебного года, в 2011-12 году дисциплин стало в 2 раза больше. В учебном плане 2011-12 года нет некоторых дисциплин, которые были в учебном плане 1958-59 года, однако появилось много новых. Также изменилось количество учебного времени, отводимого той или иной дисциплине.

Заключение: оптимальный баланс теоретической и прикладной подготовки необходим для инновационного развития

Следует отметить, что увеличение доли теоретической подготовки в учебном процессе в технических университетах связано с несколькими факторами, главными из которых, как показал логико-исторический анализ, являются исторические особенности формирования

русской (и советской) инженерной школы. Именно эти особенности повлияли на чрезмерное увлечение фундаментальным образованием, которое стало считаться кредо советского высшего образования. Следует указать также на влияние книги С.П. Тимошенко. В качестве одной из последних причин нужно указать на получение техническими институтами статуса университета.

Сравнивая учебный план 1958-59 с учебным планом 2011-12, можно сказать, что С. П. Тимошенко имел основание считать, что русские (и советские) технические вузы обеспечивают студентов хорошей практической подготовкой. Сегодня – это совершенно не так. Сегодня – ситуацию с практической подготовкой студентов-инженеров можно считать почти катастрофической. Об этом свидетельствуют, например, данные социологического опроса 665 студентов-пятикурсников дневной формы обучения в БНТУ и БГТУ (Белорусском национальном техническом университете и Белорусском государственном технологическом университете). Данный опрос был проведен в рамках исследования по теме «Высшее образование как фактор обеспечения технологической конкурентоспособности», выполненном при финансовой поддержке БРФФИ в 2013-15 гг.

В табл. 3 представлены оценки студентов, касающиеся соотношения теоретической и практической подготовки в их вузах.

Таблица 3. **Оценка студентами соотношения полученной ими в вузе теоретической и практической подготовки, % от числа опрошенных**

Как Вы оцениваете соотношение полученной Вами в вузе теоретической практической подготовки? <i>Выберите только один вариант ответа</i>	%
Я считаю, что я хорошо подготовлен и теоретически, и практически	11,4
Я хорошо подготовлен теоретически, но практических знаний мне не хватает	62,4
Я хорошо подготовлен практически, но мне не хватает теоретических знаний	6,8
Считаю, что я недостаточно подготовлен и теоретически, и практически	13,4
Затрудняюсь ответить	5,7
Нет ответа	0,3

По оценкам опрошенных студентов, виден следующий дисбаланс: хорошая теоретическая подготовка и слабая практическая подготовка – на это указали 62,4%. Разумеется, это субъективные оценки, однако они отражают реальность, учитывая то количество времени, которое отводится на практическую подготовку в современном учебном плане в сравнении со временем, отводимым на теоретическую подготовку (см. табл. 1).

Что следует из этого дисбаланса? Студенты-инженеры не могут должным образом участвовать в инновационном творчестве: теоретических знаний предостаточно, но практических знаний и опыта не хватает, что мешает созданию новых технологий и новых продуктов.

Необходимо пересмотреть ту огромную роль, которую играют теоретические научные знания в инженерном образовании в бывших советских странах. Пиетет перед теорией привел к тому, что произошел перекокс в сторону теоретической подготовки (в сравнении с практической). Кроме того, пиетет перед теорией привел к тому, что, в СССР фундаментальная наука была развитой, а прикладная нет. Соответственно, в силу неразвитости прикладной науки, инновационная активность в технических университетах не высока.

В рамках изучения отечественной и зарубежной научной литературы было зафиксировано противоречие в тенденциях: нацеленность на фундаментализацию образования, поддерживаемую советской академической традицией, в рамках которой утверждается ценность фундаментального знания, и нацеленность на развитие прикладного знания и прикладных исследований, поддерживаемую современной западной инновационной стратегией, объявившей рост ценности прикладной науки как фактора инновационного развития.

В современном мире инновационные стратегии ставят в центр внимания прикладную науку [7,9,10]. Таким образом, в бывших советских странах стоит задача развить сектор прикладной науки. Соответственно, поиск оптимального баланса фундаментальной и прикладной подготовки в технических университетах России и Беларуси должен включать не только поиск оптимального баланса теоретической и прикладной подготовки, но также поиск нового баланса в соотношении теоретической научной подготовки и прикладной научной

подготовки. И так, техническим университетам России и Беларуси необходимо сбалансировать следующие показатели:

- Соотношение теоретической и практической подготовки
- Соотношение теоретической научной подготовки и прикладной научной подготовки

Необходимо продолжить имеющийся в книге С.П. Тимошенко и частично в данной статье сравнительный анализ советской (скопированной с французской) и американской (скопированной с британского образца) системы подготовки инженеров. Необходимо через сравнительный анализ обеих систем выйти на противоречие между умственным и физическим трудом, заложенное древними греками в их либеральной модели образования, и дать теоретическое обоснование необходимости замостить разрыв между интеллектуальным и научным, с одной стороны, и профессиональным (в том числе техническим) образованием, с другой. Вариант, предложенный французской моделью, оказался удачным, но французская модель предлагала практическое решение вопроса без тщательного теоретического обоснования. В отсутствие тщательной теоретической проработки данного вопроса оказалось легко разрушить баланс теории и практики в учебном процессе, как это было сделано в советских инженерных вузах.

Література

1. Шаттенберг С. Инженеры Сталина. Жизнь между техникой и террором в 1930-е годы. — М., Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. Перевод с немецкого В.А. Брун-Цехового, Л.Ю. Пантиной.
Режим доступа: <http://www.rulit.me/books/inzhenery-stalina-zhizn-mezhdu-tehnikoj-i-terrorom-v-1930-e-gody-read-304681-1.html>
2. Тимошенко С.П. Инженерное образование в России. - ПРОИЗВОДСТВЕННО-ИЗДАТЕЛЬСКИЙ КОМБИНАТ ВИНТИ, Люберцы, 1997. Перевод с английского В.И.Иванова-Дятлова. Режим доступа: http://www.emomi.com/download/timoshenko_obrasovanie/
3. Инженерное образование сегодня: проблемы и тенденции. Интервью президента МГТУ им. Н.Э. Баумана, академика РАН И.Б. Федорова главному редактору журнала «Alma mater» (Вестник высшей школы) Л.Г. Тюриной. Режим доступа: <http://www.almavest.ru/ru/favorite/2012/04/26/299/>
4. Взаимосвязь науки, высшего образования и производства в условиях ускорения научно-технического прогресса (Материалы «Круглого стола») // Вопросы философии. – 1986. - № 1. - С. 95-110.
5. О внешнем и внутреннем или о судьбах реформ в высшей школе (беседа с первым заместителем министра общего и профессионального образования РФ, профессором В. Шадриковы, 1998 г.) // Alma mater - № 8 – 2004 – с. 13-18.
6. Белоцерковский О. О Физтехе, о времени и чуть-чуть о себе // Alma mater , № 9, 2005, с. 31 - 35
7. Madgett Paul, Belanger Charles H. and Mount Joan. Clusters, Innovation and Tertiary Education / Madgett Paul, Belanger Charles H. and Mount Joan//Tertiary Education and Management. – 2005. - Volume 11, Number 4. - Page 337-354.
8. Klochikhin, Evgeny A. Nanotechnology policy in Russia: Can an emerging technology push a country onto a new development trajectory? DRUID Society Conference 2011. Copenhagen Business School, Denmark, June, 2011.
Retrieved: <http://druid8.sit.aau.dk/accjapers/abvkymhe8gq4y0fk914pogy66843.pdf> (accessed 25 April, 2013).
9. Sachi Hatakenaka. University-Industry Partnerships Reconsidered: MIT, Cambridge, and Tokyo // International Higher Education. The Boston College Center for International Higher Education. Number 39. Spring 2005. Page 14-17.
10. Engineering Research in Irish Economic Development. The Paper prepared by a Taskforce of the Irish Academy of Engineering. December 2010. Irish Academy of Engineering: 22 Clyde Road, Ballsbridge, Dublin 4. T: +353 1 665 1337. E: Access: academy@engineersireland.ie.

УДК 321

УКРАЇНА У «ВИРВІ ПРИЧИННОСТІ»: ЧАС ЯКІСНИХ ЗМІН

Багінський А.В.

кандидат політичних наук, викладач кафедри соціології Факультету соціології і права, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

У статті розглядається еволюція політичної системи України в контексті методології політичного часу. Аналізується вплив часових вимірів різних рівнів на сучасний політичний процес. Для аналізу застосовується теоретична модель «вирва причинності».

В статье рассматривается эволюция политической системы Украины в контексте методологии политического времени. Анализируется влияние временных измерений различных уровней на современный политический процесс. Для анализа используется теоретическая модель «воронка причинности».

The article deals with the evolution of the political system of Ukraine in the context of the methodology of political time. The influence of different levels of time measurement in the current political process is analyzed. For analysis the theoretical model "funnel of causality" is used.

Ключові слова: політичний розвиток; політичні зміни; політична система України; політичний час; політичний процес.

Час трансформації або якісних, еволюційних змін існує у зв'язку з нелінійними політичними процесами, де система може містити різні стани, які відповідають різним законам поведіння. Якісні зміни в політичній системі певної країни можливі лише у визначений момент, на стику трансформації більш складних, глобальних систем, до яких вона належить. Саме якісні зміни і забезпечують політичний розвиток в контексті ускладнення і поліпшення ефективності функцій інститутів політичної системи.

Метою статті є дослідження еволюції політичної системи України з точки зору наявності якісних змін її розвитку.

Мета передбачає завдання: окреслити теоретичні здобутки теорій демократизації; з'ясувати роль часових (темпоральних) вимірів у політичному процесі в Україні; застосувати модель «вирва причинності» до аналізу української політичної системи.

Яскравим прикладом якісних змін є період, окреслений К. Ясперсом як «вісьовий час», який дозволив стати людині такою, якою вона є сьогодні, коли на зміну міфологічному світогляду приходив світогляд раціональний, філософський, просвітницький. «В цей період розроблені основні категорії якими ми мислимо по сей день, закладено основи світових релігій, які і сьогодні визначають життя людей» [15, 32-50].

Події 2013-початку 2014 року окреслили вагомі політичні зміни. Але чи зміниться українська політична система в якісному плані?

Україна як нелінійна і нестійка система функціонує в рамках динаміки та взаємодії явищ різних часових масштабів: календарного часу, виборчих циклів, трендів світової економіки, хвиль демократизації, періодів зміни поколінь політичного класу тощо. Схоплювання моменту резонансу різних форм трансформаційного часу створює «щасливу мить» якісної зміни політики, а також можливості для управління нею засобами політичного рішення.

Теорії демократизації в межах наукового напрямку транзитології, який у 1990-2000-х рр. був мейнстрімом у вітчизняних політологічних колах, розглядають якісні зміни у політичній системі суспільства в контексті її демократичної трансформації (демократизації). Засновником транзитології вважається американський політолог Д. Растоу, який у 1970 році оприлюднив статтю «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» [9]. Саме заголовок цієї статті (англійською: *Transits to Democracy – Toward a Dynamic Model*) і дав назву новому напрямку політичної науки. Сутність цього методологічного підходу становила кореляція властивостей вихідного та кінцевого станів процесу демократизації.

Утвердження транзитологічної парадигми відбулося у другій половині 1970-х – першій половині 1980-х років. Особливістю цього періоду стало введення в науковий обіг поняття «хвиля демократизації», яким зокрема почав активно послуговуватись С.Хантінгтон. Поняття

«хвилі демократизації» відображає просторово-часові характеристики демократичного процесу. Виявилось, що демократизація в ХХ сторіччі мала певні ритми, коли в межах світової політики переважали демократичні або авторитарні тенденції [12].

Теорія демократичного транзиту у середині 1980-х років набула свого розвитку в першу чергу завдяки працям Ф.Шмітера, Г. О'Доннелла, Л. Уайтхеда. В 1986 році побачило світ видання «Переходи від авторитарного правління: перспективи демократії», де в роботі Г.О'Доннелла та Ф.Шмітера «Переходи від авторитарного правління»(1986) вперше з'являється поняття «демократична консолідація». В ній дослідники вважають умовою консолідації демократії «інституціоналізацію нових норм і структур режиму, розширення його легітимації та усунення перешкод, які на першопочатковому етапі роблять це становлення складним» [19, 73]. Тобто, фактично еволюцію, вдосконалення політичної системи.

У виданні дослідники аналізували емпіричний матеріал присвячений демократичним трансформаціям у 1950-х – 1980-х роках. Вони прийшли до висновку, що лише від суб'єктивного вибору політичних акторів, а не від об'єктивно діючих суспільних факторів залежить перспектива демократизації суспільства. Іншим важливим результатом дослідницького проекту стала розробка трифазової моделі «лібералізація – демократизація – соціалізація (консолідація)». Вважалось, що послідовне проходження усіх стадій стає запорукою демократизації політичної системи в цілому.

Але досвід пострадянських держав, значна частина яких після інституціалізації своїх державних органів та легітимації нових республіканських політичних систем не стали демократіями у західному розумінні, а навпаки стали тяжіти до авторитарного інституціонального дизайну, показав протилежне.

Якщо встановити більш високий бар'єр для демократичної консолідації, включаючи широке, глибоке національне зобов'язання перед демократією, як найкращою формою урядування, то напрочуд мала кількість нових демократій може бути названа справді стабільною. Беручи за стандарт демократичної консолідації припущення її незворотності, що є складним для прогнозування, на думку Л. Даймонда, можна стверджувати, що станом на 2007 рік лише десять нових членів Євросоюзу, а також Тайвань, Чилі, Уругвай, Південна Корея, Гана стали демократично консолідованими [17, 295].

Досвід демократизації багатьох країн продемонстрував, що лише впровадження демократичних інститутів не забезпечує повноцінного функціонування демократії як політичної системи. Окрім того, кожна держава проходить свій, унікальний шлях до демократії. Так, досліджуючи процес демократичної консолідації в державах Східної Азії Р. Комптон приходять до двох висновків: 1) Існування Західних інституційних форм в Східній Азії не призвело до демократичної консолідації Західного зразка, включаючи ефективну партійну систему; 2) Основа легітимності будь-якої країни хоча б частково залежить від культури [16, 17].

Моделювання процесу демократизації як якісних змін у політичній системі та консолідації демократії як точки біфуркації політичного режиму, коли ймовірність повернення до авторитарного стану значно зменшується вимагає врахування більш великої кількості факторів, які впливають на дані процеси та часових (темпоральних) рівнів в межах яких відбуваються якісні зміни у політичному процесі.

Часовий вимір політики активно досліджується як у вітчизняних, так і у зарубіжних наукових колах [13; 14; 18]. Зокрема, О.Якубін розглядає політичний час як метаметодологію, яка створює потенціал для комплексного вивчення політичної динаміки на макро-, мезо, і мікрорівнях політичного процесу [14].

В цьому плані зручним дослідницьким інструментом є «вирва причинності» (funnel of causality) - теоретична модель, яка вперше була використана політологами Мічиганської школи в роботі «Американський виборець» у контексті вивчення впливу факторів різних масштабів на процес голосування. Значний внесок у розвиток моделі внесли Дж.Махоуні і Р.Снайдер [10, 166-171], що дослідили причинно-наслідкові зв'язки «вирви», як різні «сили» і вектори, що визначають результат політичного процесу. Вісь «вирви» фіксує темпоральний вимір, а форма являє собою логічний витвір причинно-наслідкових ланцюжків з поступовим звуженням фокусу аналізу.

На думку М. Ільїна, необхідно чітко ранжувати рівні «вирви» відповідно до переходу від явищ та факторів «довгострокового розвитку» до повсякденності з її звуженим фокусом [4, 18].

Співвідношення факторів і темпоральних (тимчасових) явищ у «вирві причинності» будуть виглядати наступним чином [8, 54-55]:

- Зовнішнє міжнародне середовище - довгі цикли еволюції світової політики і світового господарства;
- Загальний рівень соціально-економічного розвитку - економічні цикли;

- Соціально-класові процеси та умови - тривалість і якісне наповнення робочого часу;
- Політичні фактори і процеси - ритми політичних процесів;
- Індивідуальні, особистісні психологічні чинники - індивідуальне життєвий час, час індивідуальної дії.

Тепер розглянемо рівні «вирви причинності» в контексті управління потенціалом трансформаційного часу в Україні.

Вплив міжнародного середовища на політичний розвиток України у світі обумовлюється, по-перше, її роллю залежної, ресурсної «периферії»; по-друге, розглядом Української держави як елемента конструкції нових коаліцій у міжнародній політиці. Перша позиція відсилає нас до циклів розвитку 500 річної капіталістичної світ-системи, досліджених І. Валлерстайном, де наступна фаза зростання очікується в середині XXI століття. Друга позиція пов'язана з довгими столітніми циклами еволюції глобальної політики Дж.Модельскі, виходячи з яких прогнозується, що нинішнє, XXI століття ознаменується легітимацією нового глобального лідерства і макрополітичних коаліцій. Довгий цикл означає занепад і підйом світової держави-гегемона [3; 18].

П. Кутуєв, розглядаючи погляди Валлерстайна в контексті дослідницьких програм модернізації, підкреслює, що «перебування світ-системи у точці біфуркації робить її чутливішою до ширшого кола впливів, а відтак, зростає значення «суб'єктивних» факторів, як от позиції інтелектуалів та антисистемних політичних рухів. Роботи Валлерстайна та Аррігі останніх років стають щораз більш моралізаторськими, проповідуючи необхідність доброї волі та політичного розуму задля вироблення нової гегемоністичної візії для світу, візії, яка б вела до справедливішого світу, ніж породжений Європейською світ-економікою унікальний рівень нерівності» [7, 312].

Політика України в міжнародній сфері повинна враховувати вигоди і виклики трансформації, алгоритму взаємодій глобальних гравців виходячи з прогнозованої фази легітимації нового світового порядку в другій чверті - середині XXI століття.

Дане судження, носить найбільш узагальнений характер, оскільки тут ще не зрозуміло, завдяки урахуванню яких, більш конкретних факторів, крім зазначених «великих тривалостей», можуть відбутися якісні зміни в Україні.

Один з основоположників школи дослідження економічних циклів М. Кондрат'єв та його співавтори підкреслювали, що «періоди висхідних хвиль великих циклів, як правило, більш виразно супроводжуються значними соціальними потрясіннями та переворотами в житті суспільства (війнами та революціями), ніж періоди нисхідних хвиль» [5, 374].

На думку сучасних дослідників циклів Кондрат'єва, більш вираженим є те, що сучасна криза є рубіжною і кризовий В-цикл охоплює кінець 2000-х – початок 2020-х років [6, 44].

В контексті кондрат'євської динаміки, найближчі 10 років, у разі переходу на інноваційні рейки та збільшення ефективності економічних інститутів, економічне зростання України може суттєво збільшитись, що в свою чергу вплине на розвиток політичних інститутів.

Далі, слідуючи «вирвою причинності», окреслимо загальний рівень соціально-економічного розвитку як чинника якісних змін. Динаміка української економіки жорстко прив'язана до світових цін на сталь, хімікати та аграрні продукти. Будучи сировинної «периферією» (частка сировинної продукції напередодні кризи 2008 року становила 70%), Україна в повну міру відчула рецесію світового виробничого циклу.

Перехід від факторно-ресурсної стадії до стадії інноваційної конкурентоспроможності можливий протягом 15-20 років. У той же час підкреслюється важливість не стільки економічних причин перетворень, скільки необхідність розвитку соціального капіталу і згуртованості суспільства.

Показником соціально-класових відносин в українському суспільстві є в першу чергу відносини у сфері власності. З одного боку, сьогодні в Україні сформувався клас великих власників, який багато в чому визначає політику держави. З іншого боку, до кінця не вивченим залишається потенціал впливу на політику активних соціальних сил: малих та середніх підприємців, інтелігенції, молоді, людей «вільних» професій, які менше керуються тимчасовими обмеженнями та мають час для політики.

Як підкреслює В.Брайсон, в недемократичних або частково демократичних суспільствах виключені з політики групи виконують роботу заради звільнення часу для політично активних груп. Природно, базовою стратегією якісних змін політичної системи України має стати подальше звільнення часу для політики зазначених соціальних груп. Показовим у даному плані є ситуація Майдану-2013-2014, коли тисячі людей протестують не тільки замість роботи, а й у вільний від основної зайнятості час. [2, 54].

Різноманітний досвід дослідження розвитку держав узагальнює сучасна політекономія з огляду на класичний трьохкласовий поділ суспільства. Диктатура з'являється там, де багатий

або політичний клас концентрує владу у своїх руках, здійснюючи репресії проти середнього та нижчого класів. Але ресурси для репресій є обмеженими.

Ймовірність диктатури зменшується, коли витрати від реформ стають менше витрат від репресій. Політичні переслідування впродовж тривалого часу можливі там, де диктатор може «купити» населення. Українська економіка таких можливостей не надає. Але як довго може тривати відсутність як реформ, так і репресій?

Конфлікт за обмежені ресурси, доходи і владу легко переростає в боротьбу за встановлення правил гри, за вибір економічних інститутів, які визначають характер економічної активності та соціальної сили, яка її втілює. Зрозуміло, в конфлікті неможливо врахувати інтереси всіх соціальних груп одночасно. Когось чекає поразка і розчарування, а когось - перемога і досягнення поставлених цілей.

«Для майбутнього країни наймовірно важливо, хто переможе в цій боротьбі. Якщо вдасться взяти верх тим, хто програє від економічного зростання, вони можуть його заблокувати і надовго занурити країну в епоху застою», - пишуть Робінсон і Аджемоглу [1, 101].

Чим більше середній клас, тим менше можливостей для репресій. Чим багатше середній клас, тим менша загроза для перерозподілу. У міру зростання доходів середній виборець стає багатшим і це знижує його зацікавленість у високих податках. У цьому вигода союзу середнього класу і багатих (політичного класу).

Якщо доля середнього класу в Україні становить сьогодні від 5% до 15% населення суспільства, то у деяких європейських країнах цей показник 50% і вище. Тобто, мінімум 35% населення України має потенціал для економічного і політичного зростання.

Звідси випливає, чому сьогодні не може бути українського президента як переважного представника інтересів середнього класу. Але існує і процвітає президент для найбідніших і найбагатших. Частина бідних ще вірить в урядовий популізм, багаті в процесі реформування системи можуть втратити частину своїх доходів і тому зацікавлені в її консервації.

Таку штучну, ситуацію, зберігати довго не вдасться. Аналіз суспільств, згідно до Робінсона та Аджемоглу показує, що за останні 150 років у багатих завжди є три можливості: (1) піти на поступки, (2) запровадити демократію, або (3) провести репресії.

Управління економікою, інтеграція соціальних інтересів і консолідація суспільства - найважливіші передумови світу політичного. Тепер, «пірнувши» у «вирви причинності» ми можемо побачити тимчасові особливості політичних процесів Української держави.

Інституційний розвиток політичної системи України на сучасному етапі характеризується своєрідним контрапунктом політичного часу. Впродовж 20 років, як мінімум, 4 рази змінювалася форма правління, кілька разів була змінена виборча система на виборах до парламенту, а політичний режим періодично варіювався від напівавторитарного (1991-2004) до гібридного (2004-2010), потім знову тяжів до авторитарних тенденцій (2010-2013) та діалектично заперечував їх (2014-...). Фактично, не змінювався лише характер політичного класу та економіки.

Безумовно існуючі атрибути державності: територія, суверенітет, політична влада та інші, часто зі складністю наповнюються функціональним сенсом зокрема через незавершене конструювання національної ідентичності.

Важливо відзначити, що ще на початку незалежності України державне будівництво набуло модний серед посткомуністичних транзитів експериментальний характер інституціалізації політики. Результатом став гібридний інституційний дизайн, коли радянські управлінські структури накладалися на запозичені у демократичних країн макети політичних інститутів. Звідси, і взялися вищезгадані, численні «поліпшення Конституції», «оптимізації виборчої системи», «удосконалення форм правління», як «покрій пальто» під повноваження чергового глави держави. Все це легітимізували науковим дискурсом лінійного демократичного транзиту, як перехідного стану від тоталітаризму до демократії. Насправді, політичний режим протягом 25 років стійко відтворював химерну, гібридну форму напівавторитаризму-напівдемократії з досить стабільним типом економіки і траєкторією взаємодії соціальних відносин.

Здобуття Україною незалежності, в точці біфуркації віджилого Радянського Союзу, довелося на пік третьої «хвилі демократизації», згідно до терміна С. Хантінгтона.

Але очевидно, що Україна програє демократичним політичним режимам з точки зору розподілу влади, особливо в контексті домінуючої ролі її виконавчої гілки. Процес формування виконавчої влади не сприяє політичній конкуренції з позиції представництва інтересів тих груп, які не входять в політичний клас.

Політичний клас і окремі політичні актори, чиє вольове рішення може вирішити результат якісного моменту політичного процесу, формують «гирло» «вирви причинності», що може визначити долю політичної трансформації. В Україні важливою передумовою потенціалу

політичних акторів приймати рішення, яке створить якісну зміну системи є фази життєвого часу політичного класу.

Більшість людей, що займають сьогодні ключові посади в управлінні Українською державою досягли зрілих етапів політичної соціалізації в безальтернативному політичному середовищі, з нединамічною, ієрархічною системою управління, часто без ознайомлення з передовими науковими способами розуміння політичних процесів. Фактично, сучасна Україна управлялась 2 поколіннями політиків - назвемо їх умовно «покоління Леонідів» і «покоління Вікторів». Перші народилися до 1945 року, другі - в післявоєнний час. Об'єднує обидва покоління те, що їхня політична культура формувалася в радянський період, а можливість керувати будівництвом якісно нової, суверенної держави відкрилася для них в досить зрілому віці, коли політична культура формується не так активно.

Нова українська політика пов'язана з залученням в політичний клас представників поколінь X (1960-1980 року народження) і покоління Y (1980-2000 року народження).

У ситуації турбулентності можливими стають різноманітні варіації взаємодії перерахованих факторів і рівнів темпоральності трансформаційного часу. Позначимо лише кілька потенційно найбільш резонансних сценаріїв політичного розвитку в сучасній Україні.

1. Виходячи з того, що середина XXI століття стане моментом легітимації глобального порядку, а також часом потенційного зростання світової економіки (виходячи з макрорівня «вирви»), Україна отримує можливість більш вигідно реалізуватися в «архітектурі» світової політики. Для цього необхідно налагодити активну співпрацю в рамках тих чи інших країн-коаліцій, вхопити ритм динаміки тривалих соціальних систем і синхронізувати його з довгими циклами глобальної політики і світового господарства.

2. Переформатування темпоральних режимів функціонування української економіки, соціально-класових відносин, соціокультурних механізмів, внутрішньополітичних процесів у контексті їх синхронізації з життєвими і соціальними циклами політичного класу нової якісної суб'єктності, що може відбутися протягом 10-25 років.

3. Якісні зміни можуть не відбутися, якщо управління вищезгаданими чинниками не буде реалізоване. Тоді не виключений варіант дезінтеграції нелінійної, турбулентної політичної системи України аж до її розпаду.

Виходячи з цього, події 2013-2014 є сигнальним, попередніми в процесі трансформації як України, так і світової політики в регіоні. Ключові події, які відбудуться в масштабі цього сторіччя, ще чекають на нас у майбутньому.

Література

1. Аджемоглу Д., Робинсон Дж.А. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты / Д. Аджемоглу, Дж.А. Робинсон – М.: АСТ, 2015. – 575 с.
2. Брайсон В. Гендер и политика времени. Феминистская теория и современные дискуссии / Пер. с англ. А.Л. Якубина. – К.: Центр учебной литературы, 2011. – 248 с.
3. Валлерстайн И. Изобретение реальности времени и пространства: к пониманию наших исторических систем // Время мира. – 2001. – С. 166-171.
4. Ильин М.А. Феномен политического времени // Полис. – 2005. -№ 3. – С.5-21.
5. Кондратьев Н.Д., Яковец Ю.В., Абалкин Л.И. Большие циклы конъюнктуры и теории предвидения. Избранные труды. – М.: Экономика, 2002. – 766 с.
6. Кондратьевские волны: длинные и среднесрочные циклы/ Отв. ред. Гринин Л.В., Коротаев А.В. – Волгоград, 2014. – 360с.
7. Кутуев П.В. Концепції розвитку та модернізації в соціологічному дискурсі: еволюція дослідницьких програм. – К.: Сталь, 2005. – 500 с.
8. Мельвиль А.Ю. Методология «воронки причинности» как промежуточный синтез «структуры и агента» в анализе демократических транзитов / А.Ю. Мельвиль // Полис. — 2002. — № 5. — С.54—60.
9. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д.А. Растоу // Полис. — 1996. — № 6. — С.5 — 15.
10. Теория и методы в политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / Под ред. С.У. Ларсена. – М.: Росспэн, 2009. – 751 с.
11. Теорія соціальних змін: сучасні соціологічні концептуалізації : навч. посіб. / П. В. Кутуєв, О. В. Богданова, М. І. Клименко, Т. В. Коломієць, І. В. Мацко-Демиденко, О. Л. Якубін; Нац. техн. ун-т України "Київ. політехн. ін-т" . - Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. - 219 с.
12. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. — М.: РОССПЭН, 2003. — 386 с.

13. Чихарев И., Андрущенко М., Полулях Д. Время и пространство политики. Современные геополитические и хронополитические концепции. – М.: МГИУ. – 2015. – 423 с.
14. Якубін О.Л. Евристичний потенціал методології політичного часу: автореф. дис ... канд. політ. наук / О. Л. Якубін . – Київ : Б.в., 2010 . – 16 с.
15. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Теодор Ясперс. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.
16. Compton R.W. East Asian Democratization: impact of globalization, culture and economy / R.W. Compton. — New York: Praeger Publishing, 2000. — 208 p.
17. Diamond L. The spirit of democracy: the struggle to build free societies throughout the world / L. Diamond. — New York: Holt Paperback, 2008. — 449 p.
18. Globalization as Evolutionary Process: Modeling Global Change / Edited by George Modelski, Tessaleno Devezas, William R. Thompson. — Routledge, 2008. — 464 p.
19. O'Donnell G., Schmitter Ph. Transitions from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies / G. O'Donnell, Ph. Schmitter. — Baltimore: The Johns Hopkins University, 1991. — Vol. 3. — 190 p.
20. Svoboda M. F. Which democracies will last? Cops, Incubment, Takeovers, and the Dynamic of Democratic Consolidation // British Journal of Political Science. – 2015. – Vol. 45. – Issue 04. – p.715-738.
21. Wilder M. In search of «dialectic» process models: from a «Funnel of causality» to integrated theory of political regimes. – University of Toronto, 2015 // Mode of access: <http://ssrn.com/abstract=2614531>.

УДК 355.02.009(4)

СПЕЦИФІКА ПРОЯВУ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВИХ ВІДНОСИН У ДЕРЖАВАХ ЄВРОСОЮЗУ

Білошицький В. І.

кандидат політичних наук, доцент кафедри військової підготовки,

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто сутність цивільно-військових відносин, специфіку формування системи таких відносин у країнах Євросоюзу. Підкреслено важливість їх подальшої оптимізації з метою набуття країнами Євросоюзу стабільних демократичних якостей.

В статье рассмотрены сущность гражданско-военных отношений, специфика формирования системы таких отношений в странах Евросоюза. Подчеркнута важность их дальнейшей оптимизации с целью приобретения странами Евросоюза стабильных демократических качеств.

In the article essence is considered of civil-military relations, the specific formation of the system of such relations in the countries of the European Union. Underlined importance of their subsequent optimization with the purpose to obtain by countries of the EU of stable democratic qualities.

Ключові слова: демократична країна, цивільно-військові відносини, демократичний цивільний контроль, цивільний уряд, забезпечення національної безпеки.

Вступ. За десятиліття, що минули з часу видання праці С. Хангінгтона «Солдат та Держава. Теорія і політика військово-цивільних відносин» [8], ситуація в світі суттєво змінилася. Завдяки появі, становленню та розвитку міжнародних організацій, зокрема, ОБСЄ, що відбувалось в розрізі принципів геостратегічних змін середовища безпеки, цивільно-військові відносини (ЦВВ) отримали додаткову компоненту – міжнародну [9]. Відправною крапкою стало закінчення Холодної війни та припинення протистояння блоків, що сприяло виходу в активну фазу процесу трансрегіонального воєнно-політичного співробітництва.

Визначною подією Форуму ОБСЄ із співробітництва в сфері безпеки стала розробка «Кодексу поведінки, що стосується військово-політичних аспектів безпеки» ОБСЄ [5]. Цей документ було складено в період з вересня 1992 по листопад 1994 р. Метою розробки було подолання адаптаційних проблем «молодими демократіями». «Кодекс поведінки...» визначає напрямки та принципи регулювання внутрішньої та міжнародної діяльності держав у військово-політичній сфері. Він набрав чинності з 01.01.1995 р. як документ – політичне зобов'язання для держав-учасниць Будапештського саміта наради з безпеки і співробітництва в Європі (грудень 1994 р.) і був схвалений главами держав і урядів 52-х країн.

«Кодекс поведінки ...» містить тези відносно політичного контролю, демократії та принципів застосування збройних сил, військових формувань і сил внутрішньої безпеки, а також розвідувальних служб і поліції. Ті питання, що колись належали компетенції виключно внутрішньодержавної юрисдикції, завдяки «Кодексу поведінки ...» вийшли на вищий щабель міжнародних відносин. Незалежні, демократично створені інститути, згідно документа, мають контролювати структури, що реалізують державну монополію застосування сили всередині держави або за її межами. Всі ці структури (сили, служби) є системою забезпечення національної безпеки та оборони держави. Вони будуються на принципах законності, демократії, нейтралітету, поваги до прав людини і громадянських прав, а також дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Зокрема, стаття 20 розділу 7 зазначає: «Держави-учасниці розглядають демократичний політичний контроль над військовими і воєнізованими силами, силами внутрішньої безпеки, а також розвідувальними службами і поліцією як незамінний елемент стабільності і безпеки. Вони будуть сприяти інтеграції своїх збройних сил з громадянським суспільством в якості важливого прояву демократії».

Задачі статті. Окреслити сутність цивільно-військових відносин (ЦВВ) в країнах Євросоюзу; розглянути Євросоюз як демократичне об'єднання європейських країн, де оборонні проблеми вирішуються як воєнним, так і цивільним персоналом; деталізувати особливості становлення цивільно-військових відносин в країнах Євросоюзу; проаналізувати історію становлення ЦВВ в різних країнах ЄС.

Результати дослідження. Європейський союз (ЄС) – інтеграційне угруповання двадцяти восьми західноєвропейських країн (Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Іспанія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Данія, Ірландія, Португалія, Греція, Австрія,

Фінляндія, Швеція, з 1 травня 2004 року – Чехія, Естонія, Литва, Латвія, Словенія, Словаччина, Кіпр, Польща, Угорщина, Мальта, з 1 січня 2007 року – Болгарія, Румунія, з 1 липня 2013 року – Хорватія), що прагнуть до економічної та політичної єдності, які згодні певною мірою поступитись національним суверенітетом на користь економічної та політичної єдності.

Мета ЄС – утвердження Європейської спільноти на міжнародній арені, зокрема шляхом проведення спільної зовнішньої політики та політики в галузі спільної безпеки, яка могла б призвести до створення у разі необхідності системи спільної оборони.

Проаналізуємо становлення та розвиток цивільно-військових відносин в деяких країнах-учасниках ЄС. Для цього проведемо порівняльний аналіз ЦВВ в державах, які схожі на Україну за чисельністю населення та збройних сил. Три з них розташовані у Східній Європі – Польща, Чехія та Угорщина; шість – у Центральній та Західній Європі – Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Голландія та Португалія [6].

Як відомо, поява нових держав у Східній Європі була зумовлена історично (зокрема, розпадом Радянського Союзу й Варшавського Договору). Геополітична та міжнародна ситуація в Європі змінилась. Це більшою чи меншою мірою відобразилось на всіх вищезазначених країнах. Постало питання про реформування оборонних систем цих країн з метою їх адаптування до нової міжнародної ситуації. Для цього було створено нове оборонне законодавство, розпочато скорочення збройних сил та оборонних інституцій, реорганізовано міністерства і генеральні штаби.

Практичні завдання реформування держави, необхідність розробки прогресивних методів забезпечення національної безпеки, і, враховуючи це, пошук якісно нової політичної моделі взаємодії громадянського суспільства і армії з метою забезпечення життєво необхідних інтересів держави в інших геополітичних, політичних, економічних, соціокультурних і правових умовах стали базисом комплексного аналізу проблем безпеки та ЦВВ [7].

З точки зору громадянського суспільства армія має бути реформована заради захисту національних інтересів, оскільки для суспільства принципово важливо, якою є воєнна організація та чи здатна вона при необхідності захистити це суспільство. Забезпечення воєнної безпеки передбачає концентрацію намагань як держави, так і суспільства в напрямку реалізації планомірного військового будівництва. Тут слід враховувати важливість послідовності кроків у розробці концепції щодо забезпечення воєнної безпеки, дотримання положень воєнної доктрини, виконання заходів, зорієнтованих на реформування збройних сил як структурного елементу воєнної організації держави.

Важливим елементом і воєнної організації, і громадянського суспільства є ЦВВ. Такі відносини більш широко мають розглядатись в ракурсі забезпечення національної безпеки. При цьому не слід забувати, що саме слово «відносини» висвітлює дві взаємодіючі сторони – громадянське суспільство та його воєнну організацію [1].

Маючи за відправну точку сучасні реалії, необхідно пам'ятати про нерозривний зв'язок між реформуванням воєнної організації держави та переосмисленням базових постулатів забезпечення національної безпеки. Для забезпечення якості реформ необхідною є розробка концепції національної безпеки та прийняття її державною владою як керівництва до дій. Вона має бути основою для нової воєнної доктрини держави, в якій мають знайти відображення погляди військово-політичного керівництва країни на оборону та ведення сучасної війни. Вже далі може бути обґрунтована нова форма «силової структури» держави, яка й має виконувати місію щодо захисту інтересів держави і суспільства.

Вищесказане є надзвичайно важливим. Як відомо, збройні сили (ЗС) виконують як зовнішні, так і внутрішні функції. І необхідно чітко визначити, чи адекватні ЗС сучасному стану суспільства та чи збалансованою і наскільки сучасною є система ЦВВ [4]. Єдиних поглядів з приводу цього не існує. Схеми та підходи до керівництва оборонними установами в країнах ЄС є різноманітними. Єдине, що їх об'єднує – це цивільний контроль над збройними силами та необхідність визначення об'єму відповідальності уряду, зокрема – міністерства оборони й генерального штабу, аби визначити персональні компетенції та межі відповідальності.

Конфлікти з питань контролю над ЗС та іншими силовими структурами не притаманні демократіям Заходу та Північної Америки. Їх оборонні системи були створені після Другої світової шляхом узгодження різних позицій та точок зору. Інакше це складалось в східних демократіях. Тут можна було спостерігати протистояння різних гілок влади в боротьбі за місце в структурі національної оборони, між міністрами оборони та начальниками генеральних штабів. Цивільний контроль в цих країнах застосовано досить нещодавно, якість його ще далека від досконалості.

В демократичних суспільствах військові здійснюють оперативний контроль, керівництво ЗС, а цивільний контроль – це прерогатива вищих цивільних урядовців. Отже, треба добре розуміти різницю між політичним контролем та цивільним контролем над ЗС [3].

Ефективність ЦВВ, виходячи з практики західних демократій, базується на принципі спільної відповідальності за національну оборону. Завдання уряду – визначення цілей оборони, ресурсне забезпечення оборонних програм. Завдання військових – боеготовність ЗС для виконання означених цілей. В деяких питаннях та сферах відповідальність політичних урядовців збігається з військовими. Це відбувається і в тих державах, де цивільний контроль має усталені традиції та принципи. Не завжди цивільні й військові урядовці можуть поділити функції. Відповідно, виникає питання, які функції вважати виключно завданням військових. Західні військові керівники до своїх функцій відносять:

- контроль за виконанням чинної воєнної доктрини;
- організацію і структуру збройних сил в рамках законів, ухвалених урядом;
- набір новобранців і вишкіл військового персоналу;
- керівництво просуванням офіцерів у званнях (що, однак, потребує узгодження з урядом або парламентом);
- планування військових операцій та керування тактичним застосуванням збройних сил.

Без чіткого розмежування функцій ЗС та уряду неможливі стабільні ЦВВ. Цього, наприклад, бракувало у східноєвропейських державах (особливо в Польщі). Проте, треба відмітити, за останні роки в цій країні було схвалене нове покращене законодавство.

Конституція будь-якої держави відображає в загальних рисах роль президента, прем'єр-міністра і парламенту в національній обороні. Аналізуючи конституції різних країн, можна побачити деякі відмінності, інколи – навіть суттєві. Чіткість, лаконічність конституційних статей, наприклад, Німеччини, Франції й Туреччини, дають більш чітке розуміння ролі вищих урядовців в національній обороні. В інших країнах конституції є «обмеженими» в питаннях розподілу ролей, а в деяких – взагалі уникають подібної деталізації. Для «старих» демократій, наприклад, Великобританії, це не є проблемою (Британія взагалі не має «класичної» конституції). Проте для демократій пострадянського типу відсутність чіткого розмежування ролей може стати джерелом політичних конфліктів (як це сталося в Польщі й Угорщині).

Як наслідок, кожною державою ЄС були прийняті закони, що стосуються національної оборони, організації та функцій міністерства оборони, незважаючи на наявність чи відсутність статей в конституціях. Більшість держав Євросоюзу невинно модернізує та змінює такі закони, тому законодавство цих країн відносно оборони можна вважати досить повним, вичерпним. До таких країн відносяться нові демократії Східної Європи, та ті, що виникли після авторитарного правління (наприклад, Іспанія та Португалія). Тому в цих країнах чітко прописана організаційна структура міністерства оборони, а також фактори, що є основою відносин між міністром оборони й урядом.

Як йшлося вище, якісно досконалі ЦВВ потребують чіткого розмежування повноважень ЗС та уряду. Глава країни, монарх або президент, є головнокомандуючим ЗС в кожній країні. В країнах з президентською формою правління (Франція, Польща) президент відіграє важливу роль в національній обороні. В державах з парламентською формою правління ця роль є більш символічною. Так, в конституції Німеччини зафіксовано, що Головнокомандуючим ЗС у мирний час є Федеральний Канцлер (прем'єр-міністр).

Кожна держава визначає свої правила, компетенції та обсяг влади прем'єр-міністра, який найчастіше завідує формуванням національної оборонної політики, коригує діяльність міністерства оборони та міністерств, що пов'язані з цим питанням, контролює здійснення директив, що видаються радами безпеки, оборонних програм.

Міністр оборони підзвітний прем'єр-міністру, який фактично призначає міністра оборони за ухвалою глави держави. Проте є приклади виникнення непорозумінь в сфері ЦВВ, що викликані відсутністю чіткого визначення повноважень та обов'язків щодо структур оборони президента і прем'єр-міністра, міністра оборони і начальника генерального штабу, як це сталося в Польщі. Наслідком цього стали декілька урядових криз. За чотири роки було прийнято відставки трьох міністрів оборони і одного начальника генерального штабу. Подібні проблеми існували і в Угорщині.

В розглянутих державах цивільні займають посади міністра оборони та допоміжні посади в оборонному відомстві. Кожна держава самостійно визначає кількість та тип таких посад. Офіцер не може бути призначений на таку посаду, він може претендувати лише на посаду радника. Але існують й винятки, як, наприклад, у Великобританії та Канаді.

В деяких інших країнах існують свої правила. Так, певна кількість військових на посадах в міністерстві оборони вважається нормою (Франція, Німеччина)і. Міністр оборони Італії або Португалії має право призначати керівниками як цивільних, так і військових. У країнах

колишнього Варшавського договору реорганізація військових міністерств в світлі участі цивільного персоналу здійснюється досить повільно. Це пояснюють відсутністю кваліфіковано підготованих цивільних, хоча насправді причиною є попередня ментальність. Виняток – Угорщина та Польща. Всі головні посади міністерств оборони в цих країнах поступово переходять до цивільних.

В чому ж принципове значення обіймання таких посад цивільними? Насамперед, це: сприяння зміцненню цивільного контролю над ЗС і загального нагляду з боку цивільних урядовців, які репрезентують цивільний сектор уряду та країни, а не закріплення керівництва міністерством оборони виключно за військовим, які, за визначенням, мають свої професійні інтереси; залучення цивільних експертів, знань яких бракує військовим (управління ресурсами, економіка, фінанси і бюджет, формулювання оборонної політики тощо).

Проаналізуємо розвиток ЦВВ в провідних країнах ЄС. Наприклад, Великобританія, Франція, США мають значні здобутки в становленні ЦВВ, які вважаються важливою допоміжною ланкою (функцією) у військових операціях [2]. Так, британські військові керівники при проведенні операцій налагоджують тісні взаємини з лідерами місцевих громад. У США подібними завданнями займаються спеціально підготовлені фахівці з цивільних справ.

Одну з найбільш розвинутих та досконалих моделей ЦВВ розроблено у Франції в 90-ті роки минулого сторіччя. Французька доктрина розглядає три важливі та залежні один від одного напрямки цивільно-військових відноси. З метою полегшення операцій ЗС найголовнішим вважається «військово-цивільне співробітництво», яке полягає в контролюванні потоків біженців або зборі інформації серед цивільного населення. Інший напрямок – «військово-цивільні справи» як допоміжна функція, що здійснює допомогу органам влади приймаючої сторони в області управління, зв'язку, відновлення зруйнованої господарсько-економічної інфраструктури і т.п. Третій напрямок – «військово-цивільні відносини», тобто інформаційно-пропагандистське забезпечення військової операції.

При штабах ЗС під час здійснення гуманітарних операцій мають бути створені відділи з цивільних справ, що гіпотетично можуть складатися з гуманітарного, підрозділу, підрозділу з економічних питань, підрозділів по громадським зв'язкам та безпеці. До їх складу зараховуються і військові, і цивільні фахівці.

У Великобританії розуміння керівництвом ЗС необхідності створення спеціальних органів військово-цивільної взаємодії виникло по закінченню операції НАТО в Боснії. Відчувалась необхідність підвищення ефективності військово-цивільних заходів у всьому спектрі можливих операцій. Тому в 1996 році при Штабі сухопутних сил Великобританії було створено регулярний підрозділ для управління спеціальною групою у цивільних справах. Основою став резервний інженерний корпус, який складався з цивільних і військових фахівців (спочатку 50, згодом 200 чоловік). У 1997 році було створено штаб групи, в серпні 1998 року підрозділ запрацював з повною потужністю. Нова модель ЦВВ США відчутно вплинула на британську структуру військово-цивільного співробітництва. В обох випадках співробітники поділяються на персонал загального призначення та «функціональних» фахівців.

Висновки. Зі слів С. Хангінгтона відносини між військовою та цивільною владою «страждають від нестачі теоретичної бази» [8]. В наші часи ці слова набирають іншого, більш об'ємного значення.

Європейський Союз – це об'єднання, яке можна вважати активним учасником будь-яких миротворчих операцій. Наслідками його діяльності є створення умовно названої «загальноєвропейської армії» та узгодженої реорганізованої оборонної промисловості, що, безумовно стало значущим досягненням в політиці безпеки. Виділення коштів на розвиток військово-промислового комплексу – сфера відповідальності цивільних керівників, що вимагає прозорості й чіткості в цьому питанні.

Найважливішими напрямками теоретичного осмислення та практичного втілення інституту ЦВВ є функціональний та соціальний, причому функціональний відбиває загрози суспільній безпеці, а соціальний є дзеркалом соціальних структур, ідеологій, домінуючих органів політичної системи. Взаємодія між ними є постійною, змінною в часі та залежною від внутрішньо- та зовнішньополітичних обставин.

«Безпекоцентрична» сучасність потребує принципово нового підходу до проблем ЦВВ. Йдеться про загальний контекст відносин громадянського суспільства з силовим сегментом державної влади. При цьому нова модель повинна бути доповнена міжнародно-політичними та історико-культурними компонентами.

Література

1. Актуальні проблеми реалізації політики національної безпеки України в оборонній сфері: науково-інформаційний збірник / Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України / ред.: В. П. Горбулін. – К., 2006. – 192 с.
2. Білошицький В. І. Цивільно-військові відносини в країнах НАТО: історія та сучасність / В. І. Білошицький // Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. – К.: НТУУ «КПІ», 2013. – № 4 (20). – С. 7-13.
3. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки: актуальні джерела / Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. – К., 2011. – 428 с.
4. Збройні Сили України в системі органів державної влади // Політологія : підручник для слухачів вищих військових навчальних закладів, у яких здійснюється підготовка військових фахівців тактичного рівня ; за заг. ред. В. Ф. Смолянюка. – Вінниця : Нова книга, 2002. – С. 254-279.
5. Кодекс поведінки, що стосується військово-політичних аспектів безпеки – ОБСЄ, 1994. – 55 с.
6. Олійник С. Цивільно-військові відносини. Порівняльний аналіз / С. Олійник // Спостерігач. – 1996. – № 27.
7. Останків В. І. Військова безпека Росії на початку XXI сторіччя / В. І. Останків. – М.: Вече, 2007. – 352 с.
8. Huntington S. The Soldier and the State: The Theory and Policies of the Civil-Military Relations / S. Huntington. – The Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press. – 1957. – 534 p. – P. 2.
9. Pollard T. The Hollywood War Machine: U.S. Militarism and Popular Culture / T. Pollard, C. Boggs, – Paradigm Publ. – 2007. – 464 p.

POWERS AND LAWS IN THE AGE OF GLOBALIZATION

Buksinski T.

*Director of the Institute of Philosophy; Faculty of Social Sciences;
Adam Mickiewicz University in Poznań;
Poznań, Poland.*

Епоха глобалізації зумовила появу та розповсюдження суперечливих тенденцій. Серед них - зростання впливу недержавних організацій, підвищення ролі "м'якої" влади. Особливе місце посідає сфера глобальних законів: їх неоднотайного тлумачення, неефективності стосовно воєн та злочинів, здійснених націоналістичними та фундаменталістськими організаціями, неможливості контролю (а звідси - і безкарність) великих та потужних держав. Тому сьогодні існує необхідність подальшого удосконалення глобальних законів паралельно із підвищенням ролі м'якої сили як на національному, так і на глобальному рівні.

Эпоха глобализации обусловила появление и распространение противоречивых тенденций. Среди них - рост влияния негосударственных организаций, повышение роли "мягкой" власти. Особое место занимает сфера глобальных законов: их неоднозначного толкования, неэффективности относительно войн и преступлений, совершенных националистическими и фундаменталистскими организациями, невозможности контроля (а отсюда - и безнаказанность) крупных и мощных государств. Поэтому сегодня существует необходимость дальнейшего совершенствования глобальных законов параллельно с повышением роли мягкой силы как на национальном, так и на глобальном уровне.

In the age of globalization the contradictory tendencies are present: (1) Power is becoming of largely independent of the power structures in individual states, yet it exerts an influence on states. Non-states entities are gaining more and more power and influence; (2) There is the increase of the role and importance of soft power and semi-hard power; (3) global laws arise in the process of autonomization of laws in relation to state. They are created largely independently of the will of states and imposed on states; (4) More and more non-state bodies are entitled to create the laws; (5) The contemporary world witnesses a growing status of the soft and semi-hard laws. They regulate the relations between states and institutions; (6) The large states (superpowers) striving for hegemony in the world do not comply with international and global laws and they do it often with impunity; (7) Some small states and fundamentalist or nationalist movements engage in brutal wars and acts of crime, contrary to international and global laws; (8) The global laws due to their generality and vagueness are variously interpreted and often are used to justify the action of violence; (9) There is the need to make efforts to ensure the more precise elaboration of global laws and more rapid increase of the role of soft power in national and global spheres.

Ключові слова: глобалізація, м'яка сила, напівм'яка сила, міжнародні закони, глобальні закони, недержавні організації.

---

1. States and laws in the age of modernity

The article aims to discuss the status of states and laws in today's globalized world. In order to outline the problem with a greater clarity, it seems apt to consider these relations in the age of modernity, prior to the onset of globalization which occurred in the 1960s. Traditionally, two types of laws were distinguished: internal and international. Internal laws were established by nation states which were sovereign, i.e. independent of any external entities in their legislative and judicial activities. The international recognition of state sovereignty was a constituent element of the legal status of states. At the same time, however, a state could accept a restriction of its material, personal or territorial sovereignty by granting privileges to certain groups or individuals – or consenting to the exclusion of a part of its territory from its jurisdiction (for example, Hong Kong was under British jurisdiction between 1898 and 1997). Sovereign states also created the international law which regulated relationships between different states. The international law was originated by the states and was meant to ensure their legal sovereignty, equality and security. The states had the status of legal persons endowed with the right to self-determination. Involvement in the establishment of international rights enhanced the prestige of states on the international arena, and their implementation in the state's territory depended on decisions made by the state's authorities¹.

---

¹ M. Koskenniemi, *What is International Law for?*, in: M.D. Evans (ed.), *International Law*, Oxford 2006, Oxford UP, s. 57-60

Treaties, agreements and other arrangements constituted the sources of the international law which governed three situations and generated three types of structures. Firstly, it provided a general regulatory framework for relationships between different states, such as terms and conditions of peaceful coexistence after wars. Until the Congress of Vienna in 1815, international affairs between the states were regulated exclusively by bilateral treaties which brought about territorial and political order. Typically, they were based on the principle of balance of power. Secondly, it regulated relations between states in specific matters. To that aim, international organizations or institutions were set up, involving representatives of multiple states. Depending on the needs, such entities developed detailed arrangements related to previously adopted general regulations, monitored compliance and provided a forum for promoting inter-state cooperation. Usually, they were organizations specializing in specific areas, e.g. the International Telegraph Union founded in 1965 or the Universal Postal Union established in 1874. Many similar agencies – e.g. responsible for trade, environmental protection or communications – were set up on the international level. Thirdly, it contributed to the elimination of certain phenomena that were detrimental to the functioning of all states. In this case, states simply adopted certain universal regulations and pledged to comply with them for their potential benefit. Examples include the obligation to combat maritime piracy or follow humanitarian principles during wartime (refraining from killing civilians and prisoners of war, etc.)².

This understanding of the international law rested on five assumptions: (1) the law was identified with hard law, i.e. actual binding laws – orders, bans and regulations carrying military and political sanctions for non-compliance; (2) the law was meaningless without implementation; (3) the implementation of laws relied on hard power (use of military and political means); (4) only states held the power required to ensure compliance with the laws and apply sanctions for non-compliance; (5) every international law, by its very nature, was recognized as objective, i.e. as a means of regulating relations between states taking into account formal and material standards which constitute the validation of law (generality, consistency and fairness). The states were thus (a) the only international law entities, (b) lawmakers and (c) law executors, (d) and were recognized as equal and possessing equal rights³.

2. Power entities in the age of globalization

Global power differs from international power in that it is independent (or largely independent) of the power structures in individual states, yet it exerts an influence on states. It is state-independent in its genesis or as a holder of power. Global power arises from globally relevant activities pursued by non-state entities (persons, organizations, institutions, corporations, communities) or from the achievement of a hegemonic position by a single state (or a single organization). It can also emerge from international powers (institutions, structures, conventions) in the process of gaining independence from the control and activities of nation states and their representatives. Global power has an impact on the politics of states, organizations, communities and other entities, and on their legislation despite – and sometimes even against – their will. Its influence is largely one-sided, systematic and long-lasting⁴.

What entities can be classified as holders of global power? It seems that at least seven types of such entities can be identified: (1) traditional international institutions brought into existence by states and controlled to a greater or lesser degree by nation states, such as the UN, ASEAN and others; (2) hegemonic states; (3) crime and terrorist organizations, and extremist movements accepting the use of violence; (4) institutions and organizations originally established by states which later get out of their control and bring states under their control, e.g. global financial institutions; (5) international corporations and banks; (6) epistemic communities, lobbies and private organizations; (7) non-governmental organizations influencing state policies.

Re: 1) The UN has the authority to create international laws which are enacted by the UN General Assembly subject to approval by the Security Council or by the Security Council without dependence on the consent of individual states. Consequently, since the establishment of the United Nations, states which are not permanent members of the Security Council have enjoyed limited sovereignty, since they must abide by laws which are enacted without their involvement or passed by a majority vote by the General Assembly. In the case outlined above, however, state sovereignty is not abolished because the states are eager to accept such limitations by voluntarily joining the UN. As a general rule, member states ratify all laws passed by the UN. The UN has a legal personality and the capacity to enter into agreements and treaties which are binding on its members. For example, Article 105 of the Charter of the United Nations provides outright that the

---

² H. Thirlway, *The Sources of International Law*, in: M.D. Evans, *International Law*, op.cit., pp. 115-140.

³ M. Koskenniemi, *Carl Schmitt, Hans Morgenthau, and the Image of Law in International Relations*, in: M. Byers, *The Role of Law in International Politics*, Oxford 2001, Oxford UP, pp. 17-34.

⁴ Ernest-Otto Czempel, Janus N. Rosenau (eds.), *Governance without Government. Order and Change in World Politics*, Cambridge 1992 Cambridge UP.

UN enjoys such privileges and immunities vis-à-vis individual states as are required for the fulfilment of its purposes. Even though the UN has no military or police force, and relies on the armies of member states to ensure the implementation of enacted laws and decisions, it exerts its influence due to its authority as a globally mandated entity on the one hand, and owing to the political and military support of member states on the other.

Re: 2) Recent decades have seen a growing popularity of theories of hegemonic power⁵. Hegemonic power refers to the global power held by states with the strongest military and economic presence in the world. The United States is said to hold the political, moral and civilizational leadership over all states globally and at the same time – or perhaps above all – to be the world's unquestioned dominant military power. The hegemon state is not to be equated with the imperialist exploiting and oppressing colonies. It should rather be seen as a coordinator of international policy, and a guarantor of peace and stability. It performs the same functions globally as a state within its borders. Global order and security are public goods which are relevant to everyone. The United States is a country promoting religious freedoms and democracy, and fighting terrorism. The USA respects the views and interests of other entities, and value their culture and traditions. On the other hand, however, the United States does not tolerate policies that are hostile towards that state. It is a country capable of imposing its political will and economic rules on others. The US does not hold absolute power, yet it is more sovereign than other states⁶. The status of the American state rose after the dissolution of the Soviet Union, when the US became partially independent of international structures. As Z. Brzezinski stated, in December 1991 (following the disintegration of the Soviet Union), the United States was left standing tall as the only global super-power, and the US President as the leader of the world⁷. Nevertheless the global influence of the United States has been noticeably waning over the past years. In 1999, the UN Security Council refused to grant formal approval for NATO to intervene militarily against Serbia. Also, in 2001, the UN failed to support the military intervention of US troops in Iraq. Western European states increasingly criticize the American government and shun cooperation with the US authorities on the international forum. They demand co-decision making power in global matters, and call on the US to rethink its policy of unilateralism, and pursue a multilateral and multipolar approach. Multilateralism is a concept advocated by European Union member states which provides that global relations should be governed by varied and complex institutional structures created by individual states. The aim of the multilateral approach is to provide a system of institutionalized coordination of state activities on the global forum on the basis of general principles of action, with a view to establishing an international economic and political order free from any internal hegemonic relations. Any particular interests of the system's members would be subordinated to that system. Multipolarism is an approach which advocates the emergence of multiple – and relatively independent – poles of power across the world. The multipolar approach is meant to be a means of preventing the emergence of all types of hegemonic relations.¹ Irrespective of the multiplicity of trends arising in the Western world, there has been a revival of political and military powers (China, Russia, India, some South American states) that compete with the United States and openly challenge its global supremacy. International problems turn out to be far too complex and too widespread to be resolved by a single state, even if it holds the status of the world's superpower.

Re: 3) Global political power also assumes the form of supra-state crime organizations which use force to prompt individuals and entire social groups into behaving in a particular manner. The role and status of terrorist and crime organizations, mafia, gangs and arms traders has been on a rise in recent years. The category also includes extremist organizations and some populist movements. The best known and most dangerous seems today the Muslim fundamentalist movements, which ignore the laws and morality norms.

Re: 4) Global extrapolitical institutions and organizations, such as the World Trade Organization, International Monetary Fund or World Bank, were established by states, and have states as their members. Despite that, they make decisions and enact regulations which are independent of the will and interests of states, especially the poor ones. A certain degree of influence on the Bretton Woods organizations is exerted by affluent states providing them with financial reserves, chiefly the United States. The power held by these organizations is of a

---

⁵ P. Bender, *Ameryka-nowy Rzym. Historia równoległa dwóch imperiów*. [America- New Rome. History of two Empires], Warszawa 2004, Sic; M. Hardt, A. Negri, *Empire*, Cambridge, London 2001, Harvard UP.

⁶ R.O. Keohane, *After Hegemony*, Princeton 1984, Princeton UP; R.O. Keohane (ed.), *Neo-realism and Its Critics*, New York 1986, Columbia UP; S. Burchill, R. Devetak, A. Linklater, M. Paterson, Ch. Reus-Smith, *Teorie stosunków międzynarodowych*, [Theory of International Relations], Warszawa 2006 PWN.

⁷ Z. Brzezinski, *Druga szansa*, [The Second Chance] Warszawa 2007, Swiat Ksiazki, p. 24.

¹ T. Buksinski, *Monocentrism and Multicentrism as Legal Theories in the Global Era*, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej”, 2015 Nr1, pp.5-13

particular character. It relies on financial resources and loan activities. The organizations develop standards governing the (liberal) economic policy for the states borrowing money from them, and enforce compliance by means of financial and economic sanctions. They require the borrower states to uphold the rule of the law and free-market (sometimes libertarian) economic principles. Often, they pay no attention to the borrowers' interests. Global extrapolitical organizations are not democratic, for they make decisions, issue regulations, pass laws and release guidelines without taking into account the opinions of members or other states. They are binding on the states concerned, and are adhered to by them. Non-compliance is punished by financial means, for example by the refusal to grant a loan. Membership in such organizations affects the quality and content of national laws. For example, after joining the World Trade Organization China opened up to the international market, liberalized its business regulations, and improved the transparency of its economic laws. The jurisdiction of the World Trade Organization is compulsory and directly required of its members. The WTO establishes the global rules of trade between nations. There are several dozen state-independent organizations dealing with economy, trade and agriculture which enact economic laws and supervise their compliance.

Re: 5) Other entities including large corporations or regional organizations (e.g. the European Union) pass laws which are directly binding on their members, without asking their consent to the enactment of such laws. In addition, they influence their members through the general climate and the "rules of the game" which are at the heart of the organization concerned. They define the standards of action. The process of granting, both explicitly and implicitly, legislative and executive powers to a growing number of entities is increasing. Such powers are acquired today by corporations, multinational companies, economic institutions, and an array of different associations, committees and arbitration institutions.

All state-independent international institutions and organizations have their own agenda to push through, because they want to carry on and expand their activities. They also have their own set of principles – including mechanisms of forcing their members to fulfil their assigned roles. They also determine the costs of noncompliance with the rules, and the consequences of leaving the organization concerned. Typically, state-independent international institutions and organizations get progressively more bureaucratic and, along with the process, become independent of their founders and members⁹.

Re: 6) The role of jurists, experts and specialists in the creation and interpretation of the international law has been consistently growing in importance. There is even a concept of epistemic communities which have an increasing influence on the global order. The communities are formed by lawyers, technocrats, managers, scholars and international specialists who all share common values, problems, knowledge and contacts. By issuing their opinions, exercising their competences and giving meanings to different phenomena, they create the general climate. Furthermore, they draft agreements, treaties and opinions, and assess existing risks. They have achieved independence of state interests¹⁰. A number of committees, chambers and tribunals have been established to create laws or hold powers to resolve conflicts arising between parties. Aside from epistemic communities, the global order is also impacted by lobbies, communities, minorities and private corporations. Their influence cannot always be viewed as positive.

Re: 7) NGOs are not established by states and they do not seek to subordinate states by virtue of their position. They have the status of private organizations tolerated by states. However, their role in the development of standards and criteria of action for states and other entities (companies, institutions, citizens) in the fields of ecology, human rights and democratization is not to be underestimated. All these entities restrict the sphere of state power. Even though they do not have military force, they do influence the politics of states and other institutions.

3. Increase in the status of soft and semi-hard power

Not all entities listed above possess the same kind of power. The first three make use of hard (military, physical) power, either legally or illegally. In contrast, the entities listed under items 4 and 5 above resort primarily to semi-hard power (economic, financial, legal pressure). Epistemic communities, social networks and non-governmental organizations (item 6,7) in turn utilize chiefly soft power (persuasion, argumentation, proclamations, demonstrations)¹¹. Interactions between

---

⁹ T. Łoś-Nowak (ed.) *Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota- mechanizmy działania-zasięg*, [Organizations in the International Relations. Essence- Mechanisms of Functioning- Domain], Wrocław 1999, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego; E. Latoszek, M. Proczek, *Organizacje międzynarodowe we współczesnym świecie*, [International Organizations in the Contemporary World]. Warszawa 2006, Elipsa.

¹⁰ A. Antoniadou, *Epistemic Communities, Epistemics and the Construction of (World) Politics*, *Global Society*, vol. 17, no. 1, 2003; B. Stern, *How to Regulate Globalization?* in: M. Byers, *The Role of Law in International Politics*, Oxford 2001, Oxford UP, pp. 247-268.

¹¹ J. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York 2004, Public Affairs; W. Havel, *Sila bezsilnych*, [The Power of the Powerless], Berlin 1987, Veto Verlag.

entities possessing different kinds of power lead to conflicts. Every type of power can be used to achieve morally and politically positive or negative objectives. Nevertheless, in open societies soft power – more than semi-hard and hard power – is geared towards pursuing morally commendable goals. Soft power is used to put pressure on holders of hard and semi-hard power to lead a policy ensuring the fulfilment of citizens' material and spiritual needs. It appears that in the age of globalization soft power is growing in significance at the expense of hard power, at least in democratic states. States, as well as political and economic institutions, are increasingly forced to consciously and voluntarily assume obligations which are not in their interest (the interest being an expansion of hard power). Vivially, they are not compelled to undertake such obligations by duress or under threat of violence. Public opinion, protests, manifestations, church declarations etc. create an axiological/normative climate which must be taken into account by politicians. For example, pressures of this kind contributed to the abolition of slavery, introduction of working hours and conditions or restriction of child labour. It was the soft power exercised by the Solidarity social movement in Poland that led to the downfall of hard-line Communist regimes. Social protests held in Maidan Nezalezhnosti in Kiev resulted twice in the change of (hard) political power. As summed up by Vaclav Havel, soft power is the power of the powerless.

One could say that what is witnessed today is an international civil society made up of movements, non-governmental organizations and civic networks which put pressure on states to pursue a specific kind of policy. The number of global grassroots organizations making use of soft power is growing steadily. What is more, they become increasingly varied in terms of status, interests and types of action, and increasingly effective in their operations. There are dozens of thousands of international non-governmental organizations operating across the world today. Among them, the most prominent and influential are: Greenpeace, Amnesty International, Human Rights Watch, Medicins Sans Frontiers, Transparency International, International Red Cross. They perform the function of global consciousness. They function as soft power entities influencing governments and societies, other organizations and institutions in the name of supra-state public interests. It is pointed out that NGOs played a pivotal role in the adoption of the Convention on the Rights of the Child in 1992, the UN Declaration on the Elimination of Violence against Women in 1993, the Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals in 1979, the Convention on Biological Diversity in 1992, as well as bird protection legislation, the International Covenants on Human Rights in 1966. In addition, non-governmental organizations made a contribution to the establishment of the International Criminal Court in 1998 and to the adoption by industrial states (except for the USA) of the 1997 Kyoto Protocol which commits the signatories to fight global warming by reducing greenhouse gas emissions. The International Red Cross played an undeniable role in the development of humanitarian legislation, e.g. in the adoption of the 1997 Anti-Personnel Mine Ban Convention. Trade unions have contributed to the development of labour laws. Amnesty International reports on cases of human rights violations and condemns them, and Greenpeace embraces the mission of exposing global environmental problems and safeguarding legislation that protects nature and the environment. In their activities, they use Internet campaigns and protests. They denounce the practices of governments violating legal regulations and condemn them¹². They participate in debates, negotiate, provide arguments and warnings. In this way, they create a favourable climate for the adoption of new international laws by different states, and boost the transparency of decisions on the international fora. All these activities are possible even though entities of this type do not have hard power at their disposal.

Their impact is felt not only by state governments but also other organizations and institutions. For instance, under the pressure exerted by (mainly American) environmental organizations the World Bank developed a strategy that seeks to address global environmental challenges. In the 1980s, the World Bank only employed five environmental protection specialists. At the beginning of the 21st century, the number exceeded 300. In addition, the World Bank was forced to withdraw from investing in environmentally hazardous projects or modify the financed programmes, for example, it suspended a loan for the Polonoeste Road Project in Brazil's Amazon due to environmental issues and threats to the integrity of indigenous populations. A similar decision was made with regard to the dam-building project in India's Narmada river valley. Furthermore, the World Bank began, of its own accord, to put pressure on state governments to adopt laws protecting the natural environment. In response to intense pressure from environmental campaigners the idea of sustainable economic and environmental development took shape¹³.

---

¹² A. Klotz, *Norms in International Relations: The Struggle Against Apartheid*, Ithaca 1995, p. 19; M. Finnemore, *National Interests in International Society*, New York 1996.

¹³ M. Boas, D. McNeill (ed.), *Global Institutions and Development*, London, New York 2004, Routledge; M. Barnett, M. Finnemore, *Rules for the World: International Organizations in Global Politics*, Ithaca 2004, Cornell UP.

Examples showing the increase in the importance of soft power are abundant and diverse. Soft power is also increasingly used by states, i.e. traditional holders of hard power, in their policies. The trend has emerged in response to a change in the international climate. Instead of threatening and intimidating, they employ persuasion, urge, and offer collaboration. A factor supporting the trend is the growing cost of warfare and war-related risks for the aggressor due to the development of newer and newer weapons. Consequently, states bring other states into compliance with laws (e.g. ownership regulations) by means of persuasion or through the formation of coalitions condemning non-compliant states or isolating them on the international arena. Since the Kellogg-Briand Pact of 1928, war has been branded as unlawful.

One of the forms (or varieties) of soft power is authority. As opposed to hard power, in order to be effective, it requires the recognition and consent of the influenced entity because of certain properties and resources of the influencing entity¹⁴. Another contemporary phenomenon, aside from the increase in the importance of soft power, is the rise of the status of semi-hard (semi-soft) power types. Semi-hard power is exercised through economic duress, sanctions, promises of cooperation and assistance, and a stake in joint projects – or via interactions based on recommended standards and laws. Semi-hard power relies on the one hand on material resources (funds, riches, technologies) as an instrument of enforcing desirable behaviours and, on the other, on institutional and organizational structures of administrators of such resources. By the mere fact of creating an efficient organizational structure, the structure becomes a force which affects its surroundings. Human resources, rules of conduct and decision-making structures constitute a potential that can be utilized for exerting an influence on entities to achieve the desired goal.

Effective strategies include economic pressures, suspension of investments, threats to halt the supply of strategic raw materials or political pressures (without the use of force) placed on entities to induce them by peaceful means to adopt desirable measures. Semi-hard power is used both by states in their mutual relations, and by organizations and institutions which hold it. Apart from large and rich states, the best-known holders of semi-hard power are global financial organizations included in the Bretton Woods system established in 1944: the International Monetary Fund, the World Bank and the World Trade Organization. They have the greatest financial resources, give credits and loans, and provide consulting services. They also conduct their own economic policy. Sanctions imposed by such institutions usually take the form of credit denial, increased interest rates or provision of less favourable loan conditions. Bretton Woods institutions also have organizational strength which becomes a form of power helping to enforce actions that are in line with the general rules in force in these entities. They structuralize problems and social situations in accordance with their own ideas and standards, and compel others to embrace their interpretations of the social reality. For example, they set parameters for national economies based on the criteria of their liberality or their progress on the path towards liberalization, and evaluate and classify different economies accordingly. Then, they impose their evaluations on borrowers and other entities. Their opinions are respected by all state governments.

Their institutional/organizational power is also associated with the symbolic/normative power comprising standards and values (e.g. liberal ones) that are adopted for the pursued policies and widely promoted. They serve as a benchmark for defining problems and submitting proposed solutions, and for placing obligations on operating entities. The international organizations listed above, as well as others, are known to influence the international law-making (especially economic laws) and the legislative process in different countries. The post-communist countries have also been affected: after the downfall of the communist regime they are forced to implement libertarian reforms and stringent economic laws under the dictation of the International Monetary Fund and World Bank¹⁵.

In more recent times, in order to deter Russia from supporting separatists in eastern Ukrainian provinces, Western states have imposed economic sanctions against that state. The measures seem to have had a significant negative impact on Russia's economy.

4. Globalization of legislation and jurisdiction

The globalization of political power is inextricably linked to the globalization of laws. The phrase "global law" is not a recognized term in legal theory or practice. It is used here for the purpose of identifying a certain sub-class of supra-state laws with specific properties. The drafting, content and implementation of international laws depend on the will of states. It is the strength and will of states that ensure their entry into force. Such laws continue to be an important constituent of the international order. They are founded on the tenet of equality of states before the law, and their

---

¹⁴ J. Nye, *Soft Power*, op. cit., p. 36; R. Keohane, *International Institutions and State Power; Essays in International Relations Theory*, Boulder 1989, Westview.

¹⁵ For a broader discussion, see T. Buksiński, *Współczesne filozofie polityki* [Contemporary Philosophies of Politics], part two, Poznan 2004, WNIFUAM; Also see T. Buksiński, *Moderność* [Modernity], Poznań 2001, WNIF UAM.

sovereignty. In contrast, global laws arise in the process of autonomization of laws in relation to states – similarly to the emergence of global political powers. Global laws are created independently of the will of states and imposed on states – or they become autonomous from the states which have brought them into existence. They curb the sovereignty of states, and they do not perceive states as equal. They allow a privileged treatment – in actual or even formal terms – of some entities (states, institutions, organizations) over others. They are found in all spheres of social life. Global laws are in force even against the will of states, with states being forced to implement them. Such duress takes the form of soft sanctions (public opinion pressure, criticism, condemnation from different entities), semi-hard (economic, political) or hard sanctions (military interventions).

Global laws are sometimes referred to as “stateless”. This means that: (a) they are not created by states but through custom or by institutions and organizations external to states, or they become independent of states which have created them; (b) they are binding on states without requiring additional codification; (c) they apply directly to citizens and state residents without the mediation of state laws, i.e. they are directly effective vis-à-vis individuals or communities or corporations and organizations; (d) all of them have an obligation to abide by the laws (e.g. human rights laws, environmental laws) and can be held liable. In the opinion of some law experts, the primary subjects of today’s system of supra-state laws are individuals or social groups rather than states. The rights of individuals enjoy a superior status to the principle of state sovereignty. It is even argued that the international society is made up of people, not states¹⁶.

More and more precise global and international humanitarian laws are passed to regulate the condition of prisoners of war and the civilian population during the war, as well as tourists, immigrants and refugees. Such laws have acquired an independent status of the will and interests of individual states. They are effective by the force of custom or convention – or on the principle of *ius cogens*. Such interpretation of the law permits individuals and other non-state entities a greater degree of emancipation from states and state laws. A specific form of legal globalization – aside from the globalization of legislation – is the globalization of jurisdiction, i.e. legal powers and competencies, to encompass new entities and new areas. For example, states prosecute arms dealers, drug traffickers and terrorists beyond their borders¹⁷.

5. Soft and semi-hard laws and sanctions

Global laws usually differ in their status and nature from statutory state laws. The contemporary world witnesses not only an increase in the role of soft and semi-hard power but also a growing status of soft and semi-hard laws. They are seen to increasingly regulate the relations between states and institutions. Soft and semi-hard laws are non-judicial, non-compulsory and non-binding in the traditional sense, i.e. under pain of military sanctions, damages or legal orders. Failure to observe a soft law does not entail any hard penalties. Soft laws include quasi-legal instruments such as political and legal declarations; memoranda; resolutions; legal opinions; principles of prioritizing certain laws (e.g. written over unwritten); moral standards which are applied in practice or required by informal international consensus and other informal rules which are commonly embraced and valued, though not laid down in treaties and formal acts; general legal rules; rules of the international law; customary laws; legal precedents; institutional rules of conduct. All of these are sometimes said to fulfil a para-law function.

Soft laws can arise in a variety of ways: by virtue of decisions made by states and governments; on the basis of *opinio iuris*; through action practices used by states on the international or domestic levels; based on legal customs or traditions for resolving issues on the international forum; through proposals or arrangements made by international organizations and institutions. Soft laws can serve as instruments which tie together governments’ activities based on treaties or constituents of treaty interpretations and means of their practical implementation. Similarly to intergovernmental treaties, soft laws frequently play a pioneering role in legislative frameworks, as they become a foundation for the formulation of international rules, standards and principles of cooperation. In that sense, they precede the establishment of hard laws.

A large proportion of soft laws take the form of declarations or resolutions passed by states at conferences, UN sessions or meetings of other international organizations. Examples include the Universal Declaration of Human Rights (1948), the Rio Declaration on Environment and Development (1992) or the Draft Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (1992)¹⁸. In fact, more and more institutions and organizations issue and execute such laws. Consequently, the globalization of laws also manifests itself as legislative and jurisdictional pluralism.

¹⁶ Ph. Allott, *The Concept of International Law*, in: M. Byers (ed.), *The Role of Law in International Politics*, Oxford 2001, Oxford UP, pp. 69-90; R. McCorquodale, *The Individual and the International Legal System*, in: M. D. Evans, *International Law*, op.cit., pp. 307-333.

¹⁷ T. Buksinski, *Prawo a władza polityczna* [Law and Political Power], Poznan 2009, WNIFUAM, pp. 257-307

¹⁸ A. Boyle, *Soft Law in International Law-Making*, in: M.D. Evans, *International Law*, op. cit., pp. 141-158.

Soft laws – particularly in the form of declarations – facilitate the legitimization of certain types of action. In effect, sometimes they are difficult to distinguish from hard laws, especially considering the fact that some of them garner immediate support and are effectively observed. In the light of the above, a question arises as to why declarations and resolutions are adopted instead of treaties and conventions. The main reason is pragmatism. Declarations do not require arduous and time-consuming negotiations between government representatives – nor protracted and precarious ratification procedures by state governments and parliaments. In this sense, they are a substitute of hard laws. Furthermore, soft laws are more flexible, and as a result they are more easily amended, added to or adapted to local conditions. They lay down parameters or chart out directions for the resolution of matters. Consequently, they are complementary to hard laws – or capable of filling in gaps in hard laws. They do not impose on states such rigorous obligations as hard laws. Declarations are usually formally binding, but not as precisely as formal treaties. Sometimes, they do not confer direct obligations on signatories but instead set out standards which are obligatory in nature. Soft laws are not always observed by all states (and other entities). For example, the adoption of the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer was followed by the establishment of committees entrusted with the task of implementing the agreed measures. The committees, however, have no power to force anyone to take any actions, for the Protocol is not a hard law. They can only urge states and companies to limit the emissions of ozone-depleting substances, bring them into pacts, build up social pressure and create patterns of action.

Long-standing or widespread application of soft laws often transforms them almost automatically in hard laws. One example concerns ecology. General rules of environmental protection do not have the formal status of laws, yet they are commonly considered by societies as binding upon them. They are effective based on a common (extralegal) consensus¹⁹.

Recent decades have seen mounting pressure towards restricting the power of states both by hard and soft laws. Social movements and international organizations demand such restrictions in the name of human rights, freedom and tolerance, peace and security, children's rights, cultural or ethnic minority rights, animal rights, in the interest of humanity as a whole, etc. Organizations and movements campaigning for these rights and interests come into existence. They work to achieve a favourable international climate for furthering their agenda, i.e. formulating and implementing laws limiting the power of states. In fact, declarations and resolutions often turn out to be a very effective instrument against totalitarian regimes. For example, the Helsinki Accords of 1975, signed by Western countries and governments of the Communist bloc countries, contributed to strengthening the position of dissident movements in the communist states. Ultimately, it was one of the factors playing a part in the downfall of the communist system.

In addition to soft laws, an increasing role in international relations is being played by semi-hard laws. It must be noted that in some cases, the distinction between the two types of laws can be blurred. Semi-hard laws are rising in importance for two reasons. One of them is the current international climate and the other is related to restrictions in the application of hard power. Article 2(4) of Chapter I of the Charter of the United Nations provides that members should refrain from the threat or use of force in their international relations (with the exception of self-defence – Chapter VII, Article 51). This law limits retaliatory measures taken by states following violations of treaties by their partners or infringements of other conventions. Consequently, coercion without force has recently been one of the most common strategies of enforcing compliance with international laws. Yet another trend is observed nowadays, with formally hard laws acquiring the actual status of semi-hard laws in international relations. This happens when states and organizations punish lawbreakers by applying measures laid down in the private law instead of hard sanctions. They included, for example, freezing of bank accounts held by other states (the measure was implemented by the USA against Iraq in 2005), ban on airplane flights of one state over the territory of another state; ban on the imports or exports of specific goods, ban on the entry of diplomats to the territories of other states (a sanction imposed by the European Union against Belarus in 2007 and against Russia in 2013), economic or technological embargo (imposed by the USA against Cuba and recently – though partially – against Russia). Such sanctions are gradable in terms of their severity and conditional on the acts of states that breach international and global laws²⁰.

A special area of application for semi-hard laws are global institutions and organizations such as the World Bank, the International Monetary Fund and the World Trade Organization. They lay down laws for their members and often also for other states. The laws are in force and are observed on pain of economic sanctions. Such organizations, however, do not establish hard international laws. Instead, they issue recommendations, declarations, decisions, agreements,

---

¹⁹ D. Shelton (ed.), *Commitment and Compliance: The Role of Non-Binding Norms in the International Legal System*, Oxford 2000, Oxford UP.

²⁰ Ibidem

opinions or guidelines. Although such documents lack a hard status, they are binding, and members comply with them. Consequently, the jurisdiction of the World Trade Organization (WTO) is effective in an obligatory and direct manner towards its members²¹.

A semi-hard status is assigned to customary international laws. They emerge as a result of regular actions which are not codified either as statutory laws or in the form of treaties or agreements. They are accepted – either implicitly or explicitly – as valid, and apply mainly to the responsibility of legal entities for their actions, and their powers. They dominate in such regimes (i.e. subject-matter spheres) as: environmental protection, human rights, maritime regulations, economy and trade, Internet use, etc. They are subject to interpretations. Consequently, they represent an area of interface between political power and explicit laws.

The primary domain of semi-hard laws is economy. In this sphere, a special role is played by *lex mercatoria*, i.e. a set of customary rules for the resolution of conflicts arising during the exchange of goods and services. These are commercial laws, existing independently of local and state laws. Known since the Antiquity as merchant laws, they have recently regained their former position. Despite being private in nature, they are respected by states. As private laws, they exert their influence through the power of persuasion, tradition, and pressures applied by commercial entities. They are used, among other areas, in commercial arbitration.

Arbitration also represents a form of semi-hard law. As a method of conflict resolution arbitration can be non-formalized (i.e. operating *ad hoc*) or formalized, i.e. institutional and procedural in character. Arbitration has become popular as a technique for the resolution of disputes concerning compliance with contracts and interpretation of agreements. Instead of going to courts, disputing parties often prefer to appoint arbitrators to settle the issue of their rights and obligations with them, to be able to affect the choice of laws based on which their case is to be considered, to argue and seek to persuade others to their point of view²².

The international market is regulated by a multitude of commercial agreements, treaties, state and international laws, laws imposed by individual institutions, quality standards, customs regulations, quality approval procedures, and customs governing the conclusion of transactions having the status private or customary laws, etc.²³.

6. The complexity of relations between human rights and political powers

The relations between global laws and political powers are complicated. The ambiguous status of the global laws and their intertwining with political powers is seen clear in the case of implementation of human rights. Human rights laws are a classic example of contemporary global laws. In the age of modernity, natural law holding the status of moral law was regarded as autonomous in relation to political entities. By reference to it, human rights and the right of nations to self-determination were recognized as binding and effective. Nevertheless, the origin and legitimization of human rights are not entirely clear. On the one hand, they are regarded as self-evident, natural, given, reasonable in themselves. On the other, however, they are considered an expression of the will of the nations or the will of the people. This dual status was given to them already in the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen in 1789. In fact, they are associated with a different status (ethical, institutional, legal) in different frameworks. The universality of human rights is not preordained either. They are seen as universal but at the same time as applicable to the citizens of particular states. In the Charter of the United Nations adopted in 1945, human rights are not established but only reaffirmed, which means that they are recognized as natural. In the Universal Declaration of Human Rights adopted by the United Nations in 1948, the fundamental and inalienable rights and freedoms are proclaimed as a common standard of achievement for all peoples and nations. They were not endowed with a juridical status until the drafting of the European Convention on Human Rights in 1950 and the adoption of the International Covenants on Human Rights in 1966, with states being obliged to carry out their positivization. In 1966, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights came into being too. Also, the Vienna Declaration of 1993 recognizes that human rights have a clearly universal and supra-state status as juridical laws. In this way the human rights transformed from moral rights, through soft laws to get the status of hard global laws. All states which officially accept them, undertake not only to observe them but also to protect them actively by creating an appropriate political/legal infrastructure. They cannot be abolished – but they are variously construed and employed.

But the situation is paradoxical. From one side there are many non-state actors, such as Human Rights Watchers, non-governmental organizations, religious, cultural and educational

²¹ M. Boas, D. Mc Neill (eds), *Global Institutions and Development*, London, New York 2004, Routledge.

²² A. Tynel, *Międzynarodowy arbitraż handlowy w krajach Europy Środkowej* [International Trade Arbitration Countries of Central Europe], Warszawa 1999, Difin.

²³ M. Byers, *Custom, Power and the Power of Rules*, Cambridge 1999, Cambridge UP; F. Francioni, (ed.), *Environment, Human Rights and International Trade*, Oxford 2001, Oxford UP.

bodies, which control the observation of human rights in different countries. More and more organizations are established to support, promote, monitor, lobby for and supervise the observance of human rights. This way human rights protect the weak and vulnerable, because in principle allow citizens to emancipate themselves from state authorities and internal laws. Compliance with human rights standards is often enforced through international pressures and International Tribunals. From other side the obligation to observe and secure the rights are assigned to states as holders of hard power. States should (a) observe liberty rights (e.g. negative rights), (b) secure institutionally that liberty rights are respected by all people living in the state, (c) deliver goods and services to all (realize positive rights). To fulfil this obligations states are entitled to control the action of individuals and institutions. It concerns even the states, which violate rather than respect human rights. It means they extend the power of states over non-state actors and even over other states, justifying establishing systems of control, which is in the hands of powerful entities. But not all states observe them. Human rights are massively and routinely violated in Sudan and in orthodox Islamic states of the Middle East, in Indonesia, Pakistan and India. These regions of the world are affected by the persecution and murder of religious or ethnic minorities which are forced to flee in order to escape annihilation. Many countries in Asia and Africa interpret human rights in different way, accentuate the primacy of community rights over the individual rights. The states underline that human rights are neither supreme nor absolute and could be restricted by rules governing public safety, state security, crime prevention, protection of health and morality, etc. In turn the powerful states interpret the rights according to their interests. Rights are often accepted only to satisfy the demands of public opinion or in response to the general international climate or upon the insistence of international organizations and institutions.²⁴ This situation show that the status of laws of human rights is in fact ambiguous, because the rights became formally hard law but in many situations and in many states have in fact the status of soft or half soft laws or even only the status of moral norms. Anyway the Declarations and Covenants of Human Rights help to mobilize energy for action to establish just and free conditions of social and political life. The human rights and laws of human rights functions at least as claim rights and entitlements of individuals and as aspirations of the communities in the states where rights are violating.

7. Politics outside the law?

It is somewhat paradoxical that the processes of gradual expansion of regulations to cover new areas of intra-state and international functioning and ever-increasing meticulousness of regulations and increasing the role of not hard laws are accompanied by a weakening of the status of laws – hard laws in particular. What happens is that laws become watered down, blurred and depreciated – and their interpretation and applicability to different matters get more and more arbitrary and ambiguous. As was already mentioned whenever recourse to law is needed, entities are free to choose between different laws. This is true, for example, for parties referring to courts of arbitration. What is more important, the above-mentioned process of autonomization of laws vis-à-vis political entities is accompanied by the trend of politics becoming increasingly independent of the law. It means that the rising status of new types of political, legislative and judicial bodies in supra-state politics and legislation should not overshadow the role of traditional entities on the international arena. States continue to shoulder the main responsibility for compliance with international and global laws in their territories, for they are the sole entities having the armed forces and the police. But often they try to evade the global and international laws.

Firstly, large states – particularly imperial states striving for hegemony – choose not to comply with international and global laws, and they do so with impunity. For example, the United States attacked Iraq in 2003 without UN authorization. Large states influence smaller states, manipulating them into acting for the benefit of large states, often without caring whether such practices comply with international or national laws. Serbian leaders are universally condemned and tried in court for crimes committed against Albanians. On the other hand, leaders of other big states responsible for crimes against ethnic or religious groups – or for acts of aggression – do not get to stand trial.

Ever since the September 11 attacks, the role of political factors in international law has been rising – and so has the tendency to circumvent the law. One example is the imprisonment of 775 members of the Taliban in the Guantanamo Bay detention camp by the Americans. Not uncommonly, the policies of world powers cast a shadow on the international law. Five world powers – which are permanent members of the UN Security Council – hold a privileged place in politics and law-making, for they can veto any substantive Security Council resolution. Their special

---

²⁴ W. Talbott, *Which Rights Should Be Universal?*, Oxford 2005, Oxford UP; T. Dunne, N. J. Wheeler (ed.), *Human Rights in Global Politics*, Oxford 2001, Oxford UP; J. Donnelly *Universal Human Rights in Theory and Practice*, Ithaca, New York, London 2003 Cornell UP; O. O'Neill, *The Dark Side of Human Rights*, in: T. Christiano, J. Christman (eds), *Contemporary Debates in Political Philosophy*, Oxford 2009, Wiley-Blackwell, pp.425-436.

status testifies to the great role which powerful states continue to play worldwide. Formally, all entities are equal before the law. However, the reality is that stronger states have a larger room for manoeuvre in evading the law without suffering any consequences. Still, there is no global hegemonic power capable of imposing its rights on all other entities without their consent.

Secondly, smaller states also wage brutal wars, kill without trial, engage in acts of murder, ruthlessly fight the opposition. Crucially, all these acts take place with the implicit consent of the global communities – even though as UN members they are expected to observe human rights. Since 1945, the world has seen over a hundred armed conflicts which have claimed the life of more than 20 million people. Around 1.5 million people, mainly from the Tutsi tribe, died during the Rwanda conflict. States which disregard and violate international and global laws are not always countered by an appropriate opposing power, and often cannot be forced into compliance with existing laws. In view of the above, efforts should be made from one side to ensure an even more rapid increase in soft power and from other side to define more accurately global laws and the possibility of their synonymous implementation in the national and global spheres. Sometimes it is quite difficult to determine to what extent actions taken by states and extra-state entities conform to the laws. Basic laws and human rights laws are recognized as being superior to others. However, due to the generality of their provisions they can be variously interpreted. Consequently, even human rights violators try to justify their actions and show them to be compliant with human rights legislation. The US military intervention in Haiti in 1991 and the NATO intervention in Kosovo in 1999 were justified by the need to protect human rights. The Falklands War which broke out between Argentina and the United Kingdom in 1982 was justified by historical claims to these islands. The Russian invasion against Georgia in 2008 was claimed to be an operation launched to protect the ethnic minorities in Abkhazia and Ossetia. Russia's support for eastern Ukrainian separatists was said to be necessary to safeguard the identity and freedom of the Russian minority.

Thirdly, what is seen today are specific manifestations of the phenomenon of symbolic violence. Global or national mass media, as well as pressure groups standing behind them, pressurize state and extra-state politicians and law-makers by means of actions that walk a fine line between legal and illegal. They use a whole arsenal of techniques and methods of exerting influence, such as manipulations, concealment of inconvenient facts, exaggeration of facts that cast an unfavourable light on the opponent, insinuation of facts, one-sided interpretations of actions, development of models for people to follow and model behaviours. They create representations of desirable social states, proper behaviours, and patterns of correct thinking and acting. Also, they identify directions for political and cultural fashions. Symbolic violence is a form of soft power. It is concealed, tricky, hard to pin down in legal categories. It eludes the law. Verbal actions are not unambiguous in their intentions. Although one may perceive them as unjust or untrue, or see that they violate common standards of decency, ethics or the law, they are rarely subject to penalty. Symbolic violence is based on interests and has no axiological dimension. The global mass media, considered the fourth branch of power, become global-age monopolists in the dissemination of information and – not uncommonly – in the interpretation of events. In the global dimension, only a few corporations are capable of setting up a global information delivery system. They create the main line of political interpretation and, most importantly, they become an indispensable tool in the struggle to gain and maintain political power, especially in democratic systems. Their success depends on how often they appear in the media, in what situations, and what journalistic commentaries they provoke. The mass media take advantage of their political importance, and pursue to some degree their own independent policy as an autonomous entity with its own interests. As a rule they interpret the political phenomena according to their own interests or interests of big economic corporations²⁵. Global mass media are the example of the ambiguous role that could be played by soft and semisoft power. The phenomena which are sketched above have been addressed by a number of theorists. Difficulties with the interpretation of current phenomena are perhaps best reflected in Ulrich Beck's ideas. He claims that global power is supra-legal, i.e. neither legal nor illegal, neither legitimate nor illegitimate. It is private in its law-making aspects, and at the same time performs the function of a quasi-state. It is independent of the territory and invisible – yet evident. It possesses the qualities of ubiquity, discursiveness and flexibility. There is no alternative to it²⁶.

Summing up the discussion above, national, international and global laws (including para-laws) are an effect of the power game played by state and non-state entities. The global law is vulnerable to the changing configurations of worldwide powers (hard, semi-hard and soft), and is

²⁵ Compare W. Schulz, *Komunikacja polityczna. Koncepcje teoretyczne i wyniki badań empirycznych na temat mediów masowych w polityce*, [Political Communication. Theoretical Concepts and Results of Empirical Research Concerning the Massmedia in Politics], Cracow 2006, Wyd. UJ.

²⁶ U. Beck, *Władza i przeciwładza w epoce globalizacji. Nowa ekonomia polityki światowej*, [Power and Contrpower in the Global Era. The New Economy of World Politics], Warsaw 2005, Scholar, p. 92 and 113.

not neutral in their content towards them. In addition to having a legal dimension, decisions issued by international courts always have a political aspect, for they try to reconcile different interests of different parties, taking into account their power and position, and also considering the general interests. Such general interests – sometimes referred to as general goals or values – are to ensure peace, security, freedom and ownership. By taking due account of them, international courts and legislative entities, as well as global soft organizations lay down certain standards of behaviour in the global dimension. They mould the legal and political culture of states, institutions and citizens in spite of pressures from particular hard political and semi-hard economic powers.²⁷

---

²⁷ R. W. Cox, *The Political Economy of a Plural World. Critical Reflections on Power, Moral and Civilization*, London 2002; A. Buchanan, *Justice, Legitimacy and Self-determination: Moral Foundations for International Law*, Oxford 2004, Oxford UP; Ch. Reus-Smit, *American Power and World Order*, New York 2004, Polity Press.

УДК 329

THE RADICAL RIGHT IN BRITAIN: THE UK INDEPENDENCE PARTY – A NEW FORCE IN POLITICS OR A POLITICAL SOUFFLÉ?

Weston C.

President

Weston Consulting, Warsaw, Poland.

Метою роботи є вивчення підйому правих радикалів, а саме Партії незалежності Сполученого Королівства від її заснування в 1993 році до формування найбільшої англійської політичної партії в даний час в Європейському парламенті і обрання свого першого члена в Палату громад в жовтні цього року.

Целью работы является изучение подъема правых радикалов, а именно Партия независимости Соединённого Королевства от ее основания в 1993 году до формирования наибольшей английской политической партии в настоящее время в Европейском парламенте и избрания своего первого члена в Палату общин в октябре этого года.

The purpose of the paper is to examine the rise of the radical right, in the form of the UK Independence Party, from its origins in 1993 to constituting the largest UK political party currently in the European Parliament and the recent election of its first member of parliament to the House of Commons in October of this year.

The paper will examine the rise of this party in the light of social trends in the UK over the last fifty years and, in particular, the emergence of a group termed the “left behind” arising from the decline of Britain’s working class, the impact of changing social values and the increased marginalisation of this group whose distinguishing traits are: less skilled, economically insecure, less well educated and old. Its increased electoral support will also be examined in the context of its European neighbours which has seen increases in popular support for the National Front in France, the Northern League in Italy and the Freedom Party in Austria, as well as the Tea Party in the USA.

We will also briefly examine, as a case study, the course of the Social Democratic Party (SDP) in the 1980s which saw hopes of a breakthrough by a third political “force” in the wake of a number of stunning by election victories but which was ultimately subsumed into the Liberal Democrat Party, a partner in the present governing coalition. The failure for the SDP to make a breakthrough has important implications for the future of UKIP as it seeks to “break the mould” of British politics today.

Ключові слова: Партія незалежності Сполученого Королівства, робочий клас, Великобританія, радикальні праві.

The Ascent of UKIP: From modest origins to Euro election success and beyond

UKIP was established in a common room in the London School of Economics in 1993 by a history lecturer, Dr Alan Sked. The party had its origins as an anti European pressure group and, to a considerable extent, has remained faithful to this core issue throughout its history. For the first decade of its existence, it participated in 25% of the parliamentary elections and achieved just 1.7% of the vote [4, p2]. During this period, it competed with the Referendum Party, another anti European political grouping, established by an Anglo French businessman, James Goldsmith, as well as the more extreme right wing party, the British National Party, which had “inherited the mantle” of the racist National Front. We can view this decade as more a period of “survival” as a start up party sought to overcome bouts of leadership infighting as well as its limited resources in terms of personnel and finances – it should be remembered that to fight a parliamentary seat required a deposit of £ 500 which would be forfeit if not enough votes were secured..

Oddly enough its anti European stance would to a considerable degree be the “saviour” of the party as the elections to the European Parliament would provide UKIP with a platform to raise its political profile. Such elections were generally held in the midst of widespread electoral apathy and low turnouts; they were fought under proportional representation rules which provided less of a “barrier to entry” for minority parties which struggled under the normal “first-past-the-post” system reserved for UK parliamentary and local elections; and thus European elections represented an opportunity for disaffected voters to register a protest against the governing party whilst reserving their position for the more important general elections.

The abovementioned benefits and drawbacks of such electoral systems ie European elections versus UK parliamentary, can be demonstrated as follows [4, p4]: in 2004, UKIP achieved 2.6

million votes and 16.1% of the national vote in the European elections but just 2% of the national vote in the 2005 General Election when it gained no seats; and in 2009, it achieved 2.5 million votes and 16.5% of the national vote in the European elections but 3.1 % of the national vote in the 2010 General Election when it again gained no seats.

The obvious question is whether going forward UKIP will continue as it has done so before: outperform in European elections but then “fade to grey” in the all important General Election. In May 2014 [4, p253], UKIP won 24 out of 73 seats in the European elections and became the largest party representing the UK. (UKIP had performed creditably in the 2013 local elections by achieving 1.1 million votes (three times that of 2009); 24% of the vote – up 8% over 2009 and gaining 147 county councillors with 827 second places). In October 2014, it gained its first elected UK member of parliament when Douglas Carswell won the by – election in Clacton caused by his resignation from the Conservative Party. Of perhaps greater significance (to be considered later below), UKIP’s candidate came within 517 votes of winning the Labour Party seat of Heywood and Middleton in October. At this by-election, UKIP had increased its share of the vote by 36%.

In order to understand whether UKIP is equipped to meet this challenge, it is worth looking at their rise in the context of political and social developments in the UK, as well as its foreign comparators, as well as the experience of another minority party, the SDP which, like UKIP, aimed to “break the mould” of British politics in the 1980s by challenging the longstanding, incumbent political duopoly of the Conservative and Labour Parties.

The Hollowing of Democracy?

Peter Mair, one of leading political scientists in Britain, commented in his last book [8, p1] that “the age of democracy has passed”. He drew attention to the popular withdrawal and disengagement from conventional politics that was pointing to a cross-national convergence between the UK and the rest of Western Europe. He cited four particular factors, which are addressed in their turn [8, p23-37]:

Electoral turnout

He noted that electoral turnouts in Western Europe had only marginally shifted between the 1950s and the 1980s from 84.3% to 81.7% but thereafter the change has been significant. By the last decade of the twentieth century, average turnouts had dropped to 77.6% and then to 75.8% in the first decade of the twenty-first century.

Indeed, the UK saw its electoral turnout decrease from 77% in 1955 to 65% in 2010. In 2001, the election of Tony Blair’s second government actually saw the turnout drop to just 59% before recovering for the 2005 General Election.

Electoral volatility

Mair noted that those continuing to participate in such elections had become “more volatile, more uncertain and more random” in their expression of political preferences. Indeed, he notes that volatility markedly increased in the 1990s and 2000s.

This has also translated into electors seeking to “diversify” away from the two main political parties at election times. Causes for this phenomenon are many-fold ranging from the decision of the third party, the Liberal Democrats, to fight more parliamentary seats than before and go for “national coverage” to the rise of nationalist parties, such as the Scottish Nationalist Party and Plaid Cymru in Wales.

As an indicator [17, p74-5], the two main parties together accounted for 97% of the national vote in 1951; 89% in 1970; 75% in 1974; and just 65% in 2010 when the General Election led to the creation of a coalition involving the Conservatives and Liberal Democrats.

Partisan identification

Based on the research of Russell Dalton, Mair [8, p35-7] noted that this had also fallen dramatically over the last two decades. Wright [17, p74-5] notes this phenomenon as constituting “partisan dealignment” as those identifying their class with a particular party fell from 45% of respondents in the 1960s to just 11% in the 2000s.

Oddbjorn Knutsen [7] has also pointed to the substantial decline in class voting throughout Western Europe since the mid 1970s.

Party membership

A further indicator of the downward trend in political engagement can be found in party membership. In the 1950s, the Conservative Party had three million members while the Labour Party had one million [17, p83].

Mair [8, p41] cites a study that shows that party membership in thirteen long-established democracies has fallen from 9.8% of the electorate to 5.7% by the end of the 1990s. Both the UK and France saw falls in membership of one million and in the UK’s case, membership decreased by 66% between 1980 and 2009. The UK currently has just 1% of the electorate as members of

political parties – one of the lowest proportions in Europe. By one measure, the Royal Society for the Protection of Birds has more members than all the British political parties put together!

A consequence of the above is that UK elections were being won on a share of the vote that would have lost elections in the past. For example, the Conservative Party (under Margaret Thatcher) won a landslide in 1983 with a share of the vote less than when it lost in 1964; the Labour Party (under Tony Blair) gained landslides in 1997 and 2001 with a share of the vote less than when it lost the election in 1959 [17, p75].

The UK's "first-past-the-post" electoral system had disguised the mounting problems faced above by Britain of low turnouts, increased electoral volatility, class and partisan dealignment and falling party membership rolls, and had, as a result, preserved two-party dominance. The price to be paid however was the emergence of, in the words of Bernard Manin, an "audience democracy" [9].

The Decline and Fall of the British working class and the emergence of the "left behind" group

One of the factors noted above was that of class dealignment and how people who belonged to a "class" would vote for their "natural" class party. For example, 63% voted for their "natural" class party in 1964 when the Labour Party under Harold Wilson but just 41% did in 2005 when Tony Blair won his third General Election [17, p76]. This trend was to be reflected in Britain's working class which has witnessed profound changes in its make up over the past fifty years as society has evolved. This can be demonstrated by reference to the following table [4, p114-7]:

Proportion of working class	19	19	20
	64	97	12
Proportion blue collar	50	33	29
	%	%	%
Proportion lacking formal education	70	50	36
	%	%	%
Proportion Trade Union members	40	20	18
	%	%	%
Proportion living in state owned council house	30	14	10
	%	%	%

The working class had been transformed from mainly blue collar to a more professional, middle "white collar" class over the period. A considerable amount of the decline came about from the Thatcher period of government when council houses were sold to tenants and the major industries of coal, steel, shipbuilding and manufacturing were restructured or "went under". Indeed, the trade union membership figures above understate the "true" picture of the transformation wrought given union membership is more concentrated in the public sector (white collar) workforces of health service and education sectors.

Such social trends have also been visible in the area of educational attainment: in 1964, for every one person who went to university, fourteen left school; but in 2010, these proportions were equal ie for every one who left school, one went to university.

Over the period of the Labour government from 1997 to 2007, despite the appearance of increased economic prosperity for all, the UK manufacturing sector shed over 1.2 million jobs despite there being no recession, unlike the job losses suffered in this sector during the Thatcher years in 1979-82 and following the Lawson boom of 1986. The prosperity of the era served to disguise the nature on the ongoing transformation in British social and economic structures as a result of globalization and integration with the European market, as well as the accession of Central and Eastern European states to the European Union leading to increased immigration to the country.

Political changes had also left "their mark". Adam Przeworski had noted that the manual work force was shrinking throughout Europe from the 1980s onwards [12]. The British Labour Party had lost the 1979 General Election and was to remain out of power for the next eighteen years. The 1983 General Election had seen the Labour Party's share of the vote collapse to its worst in history as it was pressed by a new "third force" in politics, the Social Democratic Party (SDP), as noted below, the rebound in Mrs Thatcher's popularity following the Falklands War and an upturn in the economy, and the widely unpopular policies (and derided image) of its party leader, Michael Foot. The Labour Party, particularly under Tony Blair's leadership (from 1994) was to strive for middle class votes but this was to come at the cost of the left's traditional voters who were to opt for more radical parties. Przeworski [12] had predicted that when socialist parties attempted to increase electoral support beyond the working class, they reduced their capacity to mobilize the workers. A

hallmark of the “New Labour” governments in power post 1997 was the pursuit of “Thatcher like” policies and its leaders during this period become known as the “Sons of Thatcher” [5].

According to Ford & Goodwin [4, p108], millions of Old Labour voters stayed at home in parliamentary elections – note the low 2001 turnout above, or increasingly flirted with the racist policies of the British National Party. In particular, immigration started to emerge as an important issue for voters, particularly in the traditional Labour held, northern cities. As the “most important” issue, immigration had gone from being so ranked by 11.3% of respondents in 2000, to 21% in 2002 and 31% in 2005. Net migration, which had been effectively nil during the Major Government of 1991-97, had increased to net inflows of 200,000 per annum by the mid 2000s, particularly from the new members of the European Union from Central and Eastern Europe.

Attempts by the Conservative Party to capitalise on anti immigration in the 2001 and 2005 elections had failed to “gain traction” with the electorate who viewed the party with deep distrust after their period in office during the 1990s [13, p306¹]. The election of David Cameron as the Conservative Party in 2005 and his pursuit of “Compassionate Conservatism” would not attract disaffected Labour voters [2]. With both main parties preferring to aim for middle class voters and “pitching their message” accordingly, blue collar workers appeared increasingly marginalized in election terms.

Hans-Georg Best [14, chap 6] had noted in the European context the increased support for the populist right among blue collar workers. Indeed, in France, the Front National had seen its support from the manual workers rise from 8% in 1984 to over 30% of all manual workers supporting it in 1995. In 2012, Marine le Pen was the preferred Presidential candidate of the working class. Such trends were not limited solely to France. In Austria, the Freedom Party attracted one out of four working class voters; the Northern League had made considerable inroads into the trade unions in Italy; the Danish People’s Party has achieved similar a 30% level of support from unskilled workers. According to Mair [8, p19], each of these parties shared expressions of xenophobia, racism and cultural defence but also a very explicit hostility to the national political class.

Therefore, contrary to perceptions of UKIP as a “refuge” of disaffected Conservative party members dismayed by the “compassionate conservatism” of David Cameron, particularly in the light of the Coalition government since 2010, it has, in line with a number of its European counterparts, attracted the support of Traditional “Old Labour” voters who have endured rapid social change, and who feel directly the threat of the European Union through its endorsement of immigration (“free movement of labour”) and apparent indifference to “national identity” in favour of the “European ideal”. Indeed, the results of the council elections in 2013 suggested that UKIP was taking more votes from Labour [4, p95].

The late 1990s and 2000s would witness a considerable change in the country’s culture and social mores. Whilst there had been immigration before that attracted both public and political attention (as for example in the famous “rivers of blood” speech by Enoch Powell²) in the 1960s and early 1970s, the levels of immigration experienced in the 2000s were of a wholly different dimension. From 1997 to 2007 [1, p104], around 1.1 million migrants came to work in Britain, although some estimates put that figure at 1.6 million – twice the figure the government had initially reported. Such immigration seemed, by its very magnitude, to penetrate all regions of the country and not just the wealthy south-east. Politicians were taken by surprise by the numbers involved and appeared unable to control the influx. Not all immigrants appeared hard working (or even benign if taking jobs at low wages) in the eyes of their local neighbours– in 2007, it was reported that 112,000 were claiming social benefits and this figure was expected to double in 2008.

Furthermore, whilst the government had spent considerable amounts of money on public services, such as the education and health services, this was barely enough to cope with the demands of a population inflated by migrants let alone the demographic and health needs faced by the local population.

A further set of complications arose in respect of coloured minorities, with particular emphasis on those from south east asia, in the light of a rise in terrorism. The London Underground bombings in July 2005, committed by individuals who had either been granted asylum or had lived in the country for some time, would also feed into a “developing narrative” about British “culture and values” being threatened by Islamic “outsiders”. The recent reports of child exploitation in northern

---

¹ According to Rawnsley: “the heavy emphasis on immigration made them [ie the Conservatives] look opportunistic, monomaniac and unattractive to centrist and floating voters”.

² “As I look ahead, I am filled with foreboding. Like the Roman, I seem to see ‘the River Tiber foaming with much blood’ “ Enoch Powell speaking about immigration and race relations, Birmingham, 20 April 1968. He was dismissed from the Shadow Cabinet given the ensuing controversy. See R Shepherd, *E Powell: A Biography*, Pimlico, UK, 1997, chapter 15.

towns¹ by Asian immigrants being covered up by local elites on the grounds of “political correctness” to avoid charges of racism has compounded this narrative of locals and the British “way of life” being threatened by alien mores and criminal behaviours by “foreigners” tolerated by the political class at large.

Interestingly, the Labour Government under Gordon Brown from 2007 appeared to sense this issue with Prime Minister Brown seeking to promote “British values”, although it became increasingly evident what this actually meant. Claims of immigrants being “preferred” as employees to locals was answered by a curious statement by the government, more akin to the British National Party than one of the centre-left, of seeking “British jobs for British workers” [13, p502]. Governments of Brown and later Cameron were seeking to engage in such rhetoric safe in the knowledge that they could do very little to address public concerns due to constraints by domestic legislation or that enshrined in treaties and obligations to the European Union.

This brand of Euroscepticism and hostility towards immigrants (as the seemingly “preferred” customers of public services) has been compounded by dissatisfaction with the established parties. This has translated into a perception of “remote elites” inside the Westminster “village” who care little about the concerns of the ordinary people [10]. This was highlighted by the instance in the 2010 General Election of Gordon Brown, the then Prime Minister, being caught on microphone referring to a lady² who had questioned him before as to the high levels of immigration, as a “bigot” [15, p445]! The “expenses scandal” that reported widespread abuses by members of all parties in parliament in 2009 had merely reinforced negative perceptions of a “political class” that seemed content only on enriching itself (and its backers in the City through substantial bailouts funded by taxpayers) while the public as a whole endured a drop in living standards not witnessed since the 1920s.

As noted, Euroscepticism and immigration linked to disaffection with the European Union but had been further supplemented by the poor performance of the economy, which appeared linked in people’s minds, to the ongoing economic crisis in Europe. All of these factors coexisted with an attitude which might be viewed as pessimistic and a dissatisfied outlook on the current state of affairs and the prospects for a brighter future – “we’ve never had it so bad”³.

“Profile” of the UKIP Supporter

Based on the British Election Continuous Monitoring Study of the period 2004 to 2013, the following characteristics were noted by Ford and Goodwin of a “typical” UKIP supporter [4, p153]:

Working class – 42%

Middle class - 30%

Left school at 16 or younger – 55%

Male – 57%

Aged 55+ | - 57%

White – 99.6%

With respect to working class, respectively 28%, 35% and 27% of Conservative, Labour and Liberal Democrats voters surveyed belonged to this category.

With respect to leaving school at 16 or younger, respectively 36%, 40% and 31% of Conservative, Labour and Liberal Democrats voters surveyed belonged to this category.

With respect to gender and ethnicity ie white, the percentages for UKIP were higher than the other three parties. The three parties ie Conservative, Labour and Liberal Democrat, were more balanced in their gender proportions.

With respect to age, respectively 44%, 34% and 35% of Conservative, Labour and Liberal Democrats voters surveyed belonged to this category

Thus, we can observe on the basis of the survey data, UKIP’s “bedrock” of support lies with a group whose distinguishing traits are: less skilled, economically insecure, less well educated and old. But this also constitutes a potential threat to it in terms of expanding its future base of electoral support. It will need to appeal to the young, well educated, middle class and particularly to women if it is to significantly grow its electoral base.

In the light of the demographics noted above, it is also worth considering the results of surveys of Tea Party supporters in the USA which found that tea partiers were less educated, but more interested in politics [11]. As with sentiments expressed by UKIP supporters, they also found

---

¹ The scandal involving sexual exploitation of over 1,000 children took place over a decade in Rotherham, a town in South Yorkshire.

² This was known as the “Mrs Duffy debacle” after the woman involved. Mrs Duffy was a 65-year old Labour voter. The incident took place on 28 April 2010 during the General Election campaign.

³ Prime Minister Harold Macmillan informed prospective voters at a rally “they had never had it so good” on 20 July 1957.

extreme dissatisfaction with the current state of affairs in the country - 92 % of tea partiers said they were dissatisfied with the way things were going.

Thus, in the UK, as elsewhere, there appeared to be a “revolt of the grey haired masses¹”, as an older generation adopted a view that “enough’s enough” with the political class who seemed so remote from their needs. UKIP thus constituted for many an opportunity to quite literally in electoral terms “stand up and be counted”. Its leader, in the form of Nigel Farage, a beer drinking and cigarette smoking² “cheeky chappie” appeared in strong contrast to the more elitist, highly groomed, “all things to all people”, leaders of the hitherto far too cozy, political duopoly in the current forms of Cameron and Miliband. (The Liberal Democrats were members of the governing coalition so would not be a means of delivering protest votes).

There is a paradox in the support by this group for UKIP in that its policies beyond Euroscepticism appear to be that of free trade and libertarian, which would not appear to fit with the profile of “protectionist”, anti globalization and socially conservative, with state intervention required for health and public services, that would appear to be the natural policies for this “left behind” group. It is a measure of both the antipathy felt for the typical political parties and its willingness to achieve its objectives through democratic ends that UKIP is the beneficiary of this mood, rather than more extreme right wing parties. Polling by Lord Ashcroft, the Conservative peer, suggests that UKIP’s support is driven by this group’s receptiveness to UKIP’s message about the state of British politics allied with deep pessimism [4, p118].

Despite the fact that Britain had exited recession and is expected to grow by 3% this year, according to a recent poll conducted by Populus [3], only one in seven British adults indicated that he/she could feel the benefits of the economic recovery where they live; this proportion rose to more than half in urban northern England (a key area of focus for UKIP) who said they could see no economic recovery where they live. Populus also found that 80% of UKIP supporters said Britain’s best days were in the past.

Indeed, it might be argued that this may yet transmute into “hopelessness without end” for a significant part of the population given the likelihood of additional economic austerity in the UK after the election in May 2015. The deficit ie government spending exceeding its revenues, is still at around £ 100 billion per annum. The main parties seem to either avoid discussion ie Labour³, or indicate that unfunded tax cuts for high income earners or reducing the inheritance tax burden ie Conservatives, will appeal to their own political constituencies as well as the “swing middle class voter” but for those in, say, the urban northern England and other depressed areas, the sense of “victimhood” will only increase as public spending cuts affect public services.

The SDP: A Warning from History?

Following the defeat of the Labour Party in 1979, concerns grew over the direction of the party and its drift towards unelectable left-wing policies under its new leader, Michael Foot. A number of former Labour Party figures announced the creation of the Social Democratic Party in 1981 [6]. Twenty-eight Labour MPs eventually joined the new party, along with one member of the Conservative Party. The party was successful in winning a number of parliamentary by-elections with impressive swings from voters away from the traditional two parties. Although the SDP was seen as being largely a breakaway from the Labour Party, it was estimated that 60% of its members had not belonged to a political party before, with 25% being drawn from Labour, 10% from the Conservatives and 5% from the Liberals.

---

¹ With apologies to Jose Ortega Y Gasset.

² Mr Farage has managed to adopt a “casual air” with his persona which has been subject to imitation by rival political leaders. A bout of infighting involving the leader of the Liberal Democrat Party, Nick Clegg, and the person rumoured to be leading the coup against him, Vince Cable, was “smoothed over” in a bar with invited media to attend their sipping beer together. This staged event was so contrived that it left everyone watching unconvinced. More recently, the leader of the Labour Party, Ed Miliband sought to promote his credentials as an “ordinary bloke” by inviting media to watch him eat that “cornerstone of a nutritional” English breakfast, a bacon sandwich. The look of disgust as he tried to digest this staple attracted the undisguised glee of all watching. For an example of Mr Farage’s persona, see <http://www.theguardian.com/world/2010/feb/25/nigel-farage-herman-van-rompuy-damp-rag> when he famously told [Herman Van Rompuy](#), the president of the EU, he had “all the charisma of a damp rag and the appearance of a low-grade bank clerk” in the European parliament.

³ In his leader’s speech at the Labour summer conference, Ed Miliband failed to mention either the deficit or immigration – two important issues for the electorate. The response afterwards by Mr Miliband that “he had forgotten” that part of his speech did not enhance his reputation. The comment by Ed Balls, the Shadow Chancellor (the Opposition’s “Minister of Finance”) that a proposal by him to cut £100 million of child support if Labour was elected to office in 2015 “was the most difficult decision of his political life” also caused bemusement given the current deficit is £ 100 *billion*.

The SDP entered into an electoral alliance, - the SDP-Liberal Alliance, with the then Liberal Party to fight parliamentary elections together. However, by 1988, the SDP had been subsumed into what became the Liberal Democratic Party – currently the member of the present coalition government along with the Conservative Party. What happened and why did this party fail to “break the mould” of British politics? One cause was the nature of the “first-past-the post” electoral system. The 1983 and 1987 General Election results were as follows [4, p222-3]:

	Votes (mln)	Seats	Share of vote	Share of seats
1983				
Conservatives	13.0	397	42.4	61.1
Labour	8.5	209	27.6	32.2
SDP/Lib Alliance	7.8	23	25.4	3.5
1987				
Conservatives	13.8	376	42.2	57.9
Labour	10.0	229	30.8	35.2
SDP/Lib Alliance	7.3	22	22.6	3.4

The table demonstrates the nature of the “first-past-the post” system in the UK whereby in 1983, even though the SDP/Lib Alliance gained 25.4% of the vote and achieved 7.8 million votes, not far from Labour Party’s result of respectively 25.4% share and 8.5 million votes, this translated into a mere 23 seats versus the 209 won by Labour. The SDP/Lib Alliance had polled well but failed to convert votes into seats as Labour concentrated its votes in inner cities and northern towns, as well as in depressed areas. The nature of the system had acted to prevent the duopoly being seriously challenged and served as a “barrier” to insurgent parties, such as the SDP. A failure to achieve a breakthrough in a General Election, as opposed to one-off parliamentary by-elections, in which the SDP noted some marked successes, ultimately led to the SDP “merging” with the Liberal Party.

It is a challenge that UKIP also faces, as the new “insurgent” party seeking to effect its own breakthrough. While by-election successes and achieving second place, as in Heywood and Middleton, may elicit positive media stories, and European election results further add to its allure, the brutal truth is that without a serious concentration of votes in particular regional areas, it is unlikely to achieve the electoral success in terms of seats won in the House of Commons, as suggested by its relatively high poll ratings.

Conclusion

On 20 November, a by election was held in Rochester and Strood. Mark Reckless, like his colleague, Douglas Carswell, had resigned from the Conservative Party in favour of UKIP and thereby triggering the by-election held. By a majority of 2,920 over the Conservative candidate, Reckless won and has thus become the second UKIP member of parliament. The share of the vote of the main parties and the change from the previous 2010 election is worth considering:

	Share of vote	Change (+/-) from 2010
UKIP	42%	+42
Conservative	35	-14
Labour	17	-12
Green	4	
Liberal Democrat	-	-15

The Liberal Democrat gained just 349 votes and lost their deposit – it was their worst election loss in recent history. Voters of both this party (and Labour) appear to have switched their votes to UKIP, whose candidate was a former Conservative.

Labour’s downturn is also striking and its poor performance was compounded by a Shadow Cabinet member being forced to resign over a posting on social media that appeared to mock the blue collar residents of the constituency – a part of the electorate that Labour likely needs to attract if it is to win the 2015 election.

It was however a limited “victory” for UKIP as there are at least four problems that this party needs to overcome going forward:

The Strategic Voter in European elections

As noted, UKIP has achieved considerable success in European elections but has failed to translate this into a meaningful presence in UK General Elections. Such elections are generally accompanied by lower turnouts than general elections: the May 2014 European election saw a turnout out of just 34% in the UK; and benefit minority parties through the proportional representation system.

They also act as a means of venting elector disenchantment with the governing parties as well as allowing those with firm views on Europe ie its opponents, to also register their disapproval. We have seen that UKIP's share of the vote has not so far translated into a major presence in the House of Commons.

Indeed, this raises the possibility that a vote for UKIP may be perceived by voters as nothing more than a "protest vote" or even a "wasted vote" when it comes to a general election. Voters may act *strategically* in registering a vote against established parties or perhaps vote tactically to deny their selected opponent a winning opportunity by voting for the party "best able" to defeat them.

The question arises as to whether the European Union (or "Brussels" in the "eyes" of UK voters) constitutes the most pressing issue faced by the voters. If the Conservatives win the next general election (a very big *if*) then a vote on continuing membership of the European Union is likely to be held. If voters opt for remaining in, then what exactly is UKIP's future role thereafter?

Internal organization

The public face of UKIP is its leader, Nigel Farage, who enjoys wide visibility and is perceived as possessing charisma and the "populist touch" [16]. The issue is whether there is any true "management in depth" beyond this photogenic individual. The last twenty years has witnessed a number of leadership troubles – UKIP lost one of its most charismatic leaders in the early 1990s – Robert Kilroy-Silk, after a botched bid for the party's leadership.

The SDP, noted above, "came to grief" over the role of its then leader, David Owen, appeared to eclipse both its other senior members and the leadership of its alliance party, the Liberals. Infighting saw his eventual departure and a loss of one of its most significant political figures.

Thus, UKIP runs a risk of becoming less a national party, more a "one-man" band. That said, in their otherwise admirable book, Ford and Goodwin do not quite get to grips with the personality of Farage and his persona. Voters clearly see in him a media savvy personality clearly placed to act as a prism through which to vent their displeasure with the existing political elite.

A narrow and unbalanced political message

We have noted that UKIP has been able to tailor a message that links Euroscepticism, hostility to immigration, populist dissatisfaction with established parties and elites, with a pessimistic outlook, to great effect.

However, a question arises as to whether it can move beyond this narrow political message that has been successful so far with its particular electoral base ie aged, uneducated white males.

The focus on Europe without reasoned, costed and detailed policies on education, the National Health Service and the economy (what happens if the UK does exit Europe?) is unlikely to woo that part of the electoral base which do not feel unduly threatened or worried by those across the English Channel.

Geography of support

As noted above, and particularly in the SDP case study, UKIP need to win clusters of districts and county council seats in order to make up for the previous lack of concentration. If we borrow from the US observation¹ that "all politics is local" then UKIP, in order to compensate for its lack of specific national policies, need to build upon local issues that affect the community in which they are seeking representation. It is understood that UKIP have paid close attention to what the Liberal Democrats have achieved in the past – building up a credible presence through participation in local elections and then moving to consolidate this position by aiming for the parliamentary seat.

This will take both time and resources, particularly human. The 2103 council elections were an important step in this direction but UKIP still remains at the early stages of such a move. UKIP faces significant challenges as evidenced by the rise and fall of the SDP in the 1980s by virtue of the "barrier to entry" to the top levels of British politics posed by the "first-past-the-post" system but it has demonstrated that it can "tap into the deep well" of pessimism that afflicts a significant part of the population².

¹ Uttered by Tip O'Neill who was Democrat Speaker of the House during the Reagan presidency.

² Or to borrow from Daniel Bell – the "end of optimism". A long period marked by a decrease in living standards, increased retirement ages, fewer jobs for locals competing with migrants, reduced public services and "no end in sight".

It remains to be seen, in view of the deep seated economic issues faced by the UK over the coming years on the back of declining living standards after six years of austerity, whether the main British parties will be able to neutralize the UKIP message. While UKIP is unlikely to achieve a significant breakthrough in May 2015, it is likely to be well placed to benefit from continued disappointment with the two main political parties and possibly influence which of the main parties holds office.

Bibliography

1. Craig D, Squandered, Constable, UK, 2008
2. Elliott F & Hanning J, Cameron: The Rise of the New Conservative, Harper Perennial, UK, 2009 edn
3. "Financial Times", Westminster's malaise, 10 November 2014
4. Ford R & Goodwin M, Revolt on the Right: Explaining Support for the Radical Right in Britain, Routledge, UK, 2014
5. Jenkins S, Thatcher and Sons: A Revolution in Three Acts, Allen Lane, UK, 2006
6. King A & Crewe I, SDP: The Birth, Life and Death of the Social Democratic Party, OUP, UK, 1995
7. Knutsen O, Class Voting in Western Europe: A Comparative Longitudinal Study, Lexington Books, USA, 2006
8. Mair P, Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy, Verso, UK, 2013
9. Manin B, The Principles of Representative Government, CUP, UK, 1997
10. Osborne P, The Triumph of the Political Class, Pocket Books, UK, 2008
11. Politico, Tea partiers like GOP, <http://dyn.politico.com/printstory.cfm?uuid=8E3F7732-18FE-70B2-A8C52111DA960902>, accessed 18 November 2014
12. Przeworski A, Capitalism and Social Democracy, CUP, UK, 1986
13. Rawnsley A, The End of the Party: The Rise & Fall of New Labour, Viking, UK, 2010
14. Rydgren J ed, Class Politics and the Radical Right, Routledge, UK, 2012
15. Seldon A & Lodge G, Brown at 10, Biteback Publishing, UK, 2010
16. Wheatcroft G, A Spot of Tea Party: Nigel Farage and his UK Independence Party Want Out of Europe, New York Times, 14 May 2014, accessed online 8 November 2014
17. Wright T, British Politics, Oxford, UK, 2013

УДК 321.64:321.7

ТВОРЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ У СПЕКТРІ РЕЖИМНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Вінникова Н. А.

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології філософського факультету

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті досліджено особливості формування й ухвалення політичних рішень у контексті теоретичного трактування політико-режимних характеристик функціонування політичних систем. Визначено ключові аналітичні категорії політико-режимного забезпечення ухвалення політичних рішень. Доведено, що концептуальні положення теорії політичних мереж і методологічний інструментарій мережевого підходу є найбільш оптимальними для дослідження режимного виміру формування й ухвалення політичних рішень.

В статье исследованы особенности формирования и принятия политических решений в контексте теоретической трактовки политико-режимных характеристик функционирования политических систем. Определены ключевые аналитические категории политико-режимного обеспечения принятия политических решений. Доказано, что концептуальные положения теории политических сетей и методологический инструментарий сетевого подхода являются наиболее оптимальными для исследования режимного измерения формирования и принятия политических решений.

The paper examines the features of formation and political decision-making in the context of political and theoretical interpretation operational characteristics of political systems' functioning. The key analytical categories regime ensuring political and policymaking. It is proved that the theory of conceptual political networks and methodological tools of the network approach is most suitable for the study of the formation and measurement regime political decision-making.

Ключові слова: політичні рішення, політичні режими, демократія, плюралізм, корпоративізм, неопатримоніалізм, автократія, політичні мережі.

Динаміка розвитку політичних процесів у світі на тлі поглиблення соціальної диференціації і ускладнення структурних характеристик сучасних форм організації суспільства породжує багатоманітний спектр політико-режимних моделей управління, що, у свою чергу, обумовлює запит на пошук адекватних дослідницьких стратегій та нових експланаційних категорій у політичній науці. Теоретичної гостроти та практичної складності цьому завданню додає нелінійність траєкторії розвитку соціальних змін. Ця проблема набуває особливої актуальності у зв'язку з трендами загальної антидемократичної спрямованості багатьох структурних трансформацій пізнього капіталізму.

У сучасній політичній науці сформувався цілий кластер досліджень політико-режимних форм управління: від аналізу трансформації демократичних систем в контексті глобалізаційних процесів (Дж. Бессан [1], П. Бурнелл [2], О. Ерсін [3], С. Ло [4], Е. Пабст [5], Л. Томіні [6], Х. Угаріца [7], В. Шелдон [8]) до вивчення принципів «успіху» функціонування сучасних автократій (Н. Джебнаун [9], Ф. Каулінгфрекс [10], А. Круассант [11]). Серед досліджень останнього часу окремо слід виділити роботу А. Сьяроффа, який здійснив комплексну оцінку політичних систем світу шляхом класифікації 193 держав на основі виділення чотирьох типів режиму: ліберальних демократій, електоральних демократій, семі-ліберальних автократій і закритих автократій, що дозволило авторові вийти на пояснення питання, чому країни тяжіють до конкретного типу режиму управління [12].

У спектрі уваги українських учених перебувають питання демократичного транзиту пострадянських країн, вивчення досвіду реалізації модернізаційних проектів, пошуку найбільш прийнятних моделей і механізмів демократизації українського суспільства (І. Воронов [13], П. Кутуєв [14], Н. Латигіна [15], М. Олійник [16], О. Фісун [17], М. Шаповаленко [18]).

Водночас є аспект проблематики, який поки не отримав належного теоретико-методологічного опрацювання в рамках вітчизняної політології, а саме – режимні характеристики вироблення й ухвалення політичних рішень у спектрі сучасних тенденцій розвитку політичних систем. Зауважимо, що проблематика ухвалення рішень стала стрижнем концептуалізації форм владних відносин у суспільстві в рамках наукової дискусії другої половини ХХ ст. між представниками плюралістичного та елітистського трактування

політичного управління, адже назва класичної роботи Роберта Даля «Хто править?» [19] є експлікацією питання: «хто ухвалює рішення?».

Метою цієї роботи є визначення ключових категорій аналізу політико-режимних характеристик процесу творення політичних рішень шляхом використання методологічного інструментарію мережевого аналізу і базових принципів теорії політичних мереж. Для здійснення означеного завдання необхідним вбачається розкриття вихідних положень концептуальної інтерпретації політичних режимів у розрізі структурно-процесуального забезпечення вироблення й ухвалення політичних рішень. Таким чином, дослідження ґрунтуватиметься на залученні трьох аналітичних категорій: політичного рішення, політичного режиму і політичної мережі.

У нашому дослідженні ми виходимо з найбільш широкого розуміння політичного рішення як механізму технологічного перетворення влади. Таке трактування дозволяє враховувати весь спектр офіційних і неформальних практик ухвалення рішень на будь-якому рівні реалізації владних відносин і в будь-якому політико-режимному вимірі політичного управління. Компліментарним до такого трактування вбачається визначення політичного режиму як «певного формату взаємодії політичних акторів з їхніми ресурсами, стратегіями і видами капіталу в рамках певного набору формальних і неформальних правил» [17, с. 132].

Важливо, що розвиток наукової концептуалізації режимних характеристик політичного управління і реалізації владних відносин у суспільстві у другій половині ХХ ст. відбувався на основі емпіричних досліджень процесуального забезпечення творення політичних рішень. Це дало поштовх формуванню теорій плюралістичної, елітистської, а згодом і корпоративістської версії інтерпретації режимних характеристик політичного управління.

Звернення до вихідного трактування демократії передбачає, що рішення, які стосуються усього суспільства, мають ухвалюватися всіма його членами, причому всі повинні мати рівні права на участь в ухваленні того або іншого рішення. Водночас місія демократичної системи полягає в максимізації добробуту всього суспільства і критерієм оцінки її ефективності виступає здатність продукувати такі політичні рішення, які в найбільшій мірі сприяють досягненню вказаної мети. Це положення стало головним для представників плюралістичного напрямку (Ф. Анкерсміт, Б. Барбер, Р. Даль, Ч. Ліндблом, Р. Патнем, Н. Плутанц, Й. Шумпетер), які визначали ефективність демократії ступенем політичної участі і рівнем розвитку громадянських інститутів. Згідно з вихідною тезою плюралізму політичні процеси засновані на суперницьтві множинності соціальних груп, які здійснюють політичний взаємовплив, а держава виступає в ролі незалежного арбітра. За широковідомим визначенням Йозефа Шумпетера демократію слід розглядати як «таємний інституційний прилад для ухвалення політичних рішень, у якому індивіди здобувають владу приймати рішення шляхом конкурентної боротьби за голоси виборців» [20, с. 247].

Плюралістичну систему правління можна уявити «в якості своєрідної процесуальної моделі формування політики – певного процедурного консенсусу з приводу порядку ухвалення рішень» [21, с.37]. У такій моделі демократії не тільки інституціонально закріплюється розподіл прерогатив між державними структурами, а й забезпечується реальна дифузія влади в суспільстві. Вказане положення проявляється у ряді аспектів: делегування повноважень неурядовим організаціям, різноманітним формам самоврядування, механізмам громадського контролю. Названі фактори обумовлюють мережевий формат взаємодії влади і суспільства – розосередження центрів акумуляції і артикуляції інтересів різноманітних груп і їх представництва у політичній сфері. Така форма політичного управління має призводити до гармонійного перетворення партикулярних інтересів в єдиний суспільний інтерес і до формування оптимальної політики з точки зору максимізації добробуту суспільства. Це фундаментальне положення отримало визнання як в науковому середовищі, так і на рівні масового сприйняття політики, перетворившись на нормативну модель і теоретичне обґрунтування демократичних систем управління.

Критична ревізія плюралістичної версії демократичного правління, втілена в елітистському трактуванні ухвалення політичних рішень (Р. Міллс, П. Бахрах, М. Баратц, У. Доммхофф, Т. Дай, Ф. Ландберг, С. Льюкс, М. Паренті та інші), заперечує можливість політичної системи забезпечувати рівноважне представництво всіх соціальних груп, тому ухвалені в результаті групової конкуренції рішення не є оптимальними і не відображають істинний баланс інтересів у суспільстві.

Елітисти, визнаючи наявність множинності еліт у демократичних суспільствах (наукової, мистецької, спортивної) наполягають на ключовій ролі політико-економічної еліти, яка забезпечує своє панівне положення за допомогою низки стратегій: «1) вдалого лобювання своїх економічних інтересів у системі державної влади; 2) використання різноманітних інституцій, способів і механізмів для вироблення й ухвалення прийнятних політичних рішень; 3) активної участі у відборі прийнятних кандидатів на політичні і державні посади; 4)

активного впливу на системи освіти, культури, засоби масової інформації з метою утвердження і підтримки в суспільстві цінностей і стереотипів для увіковічення їхньої класової гегемонії» [22, с. 255]. Прибічники елітистського трактування демократичних режимів, аналізуючи принципи функціонування політичної еліти, прямо або побічно вказують на її мережеву структуру. Зокрема У. Доммхофф, вивчаючи згуртованість правлячого класу, звертає увагу на те, що існує певне коло, члени якого часто пов'язані родинними зв'язками, навчаються в одних і тих самих школах, відпочивають на одних і тих самих курортах, включені до однакових громадських, культурних, благодійних організацій [23]. Саме в утворених правлячою елітою аристократичних приватних клубах, куди допускаються лише обрані, обговорюються і реально приймаються найважливіші політичні рішення. Тільки потім ці рішення проводяться крізь відповідні політико-правові інститути і стають доступними для широкої громадськості.

Аналіз комплексності демократичного управління привів італійського дослідника Д. Дзоло до висновку, що «режими, відомі як демократичні, скоріше є диференційованими й обмеженими автократичними системами, тобто, за традиційною термінологією, ліберальними олігархіями. У рамках цих режимів складається зовсім новий, «сучасний», баланс між прямопротилежними вимогами безпеки і складності або свободи. Олігархічна структура влади гарантується плюралізмом «приватних влад», а цей плюралізм функціонально взаємопов'язаний з множинністю диференційованих і автономних соціальних доменів» [24, с. 309].

Розвиток елітистського трактування процесів творення політичних рішень пов'язаний з концепцією «постдемократії» Коліна Крауча, згідно з якою процеси демократизації, рухаючись параболічно, знаходяться на стадії трансформації режиму з формальними ознаками демократичного правління і подальшою концентрацією влади в руках корпоративних еліт, діяльність яких виходить за межі державного регулювання і вплетена в транснаціональні мережі. Постдемократичні тенденції відтворюються у формі соціальної апатії, що підтверджують багаточисельні прецеденти падіння явки виборців і комерціалізації громадянськості, обумовленої поширенням рекламних і PR-технологій, які підмінюють серйозні суспільно-політичні дебати. Зазначені процеси знаменують «політичний наступ століття влади корпорацій і політичну демобілізацію громадян», коли «демократія стає у вищій мірі керованою, уподібнюючись «інверсійному тоталітаризму» [8]. Під впливом глобалізаційних процесів відбувається трансформація базових принципів демократичного урядування: «у багатьох демократичних, за формальними ознаками, країнах армія та інші ключові державні інститути непідконтрольні суспільству, а являють собою напівприватизовані корпорації, які знаходяться в руках впливових кланів. У більшості цих країн є значний сектор тіньової економіки – і «тіньова держава» з неформальною моделлю управління, невиборною і нікому непідзвітною». І найголовніше – «ці структури виходять за межі національних кордонів і зв'язані з наднаціональними мережами...» [5, с. 241].

Основною причиною невірноваженості політичного впливу в демократичних системах, наслідком якого виступає домінування еліт і відсутність адекватного представництва непривілейованих соціальних груп, традиційно є масштабний розрив у володінні ресурсами. Іншою причиною спотворення реальної структури соціальних інтересів у матриці політичного представництва є олігархізація груп інтересів, яка в політико-режимному вимірі втілена або у формах корпоративістського правління або неопатримоніалізму.

Корпоративізм виявляється у передаванні повноважень щодо ухвалення рішень зі сфери партійно-політичного дискурсу відкритої групової конкуренції в закриту сферу вузькопрофесійної взаємодії відповідальних за певну галузь політики політичних структур (комітетів, відомств) і безпосередньо зацікавлених у тих чи інших рішеннях груп інтересів. «Групові асоціації з частковою монополією, посилені офіційним визнанням, виявляються схильними спільно з департаментськими бюрократами привласнювати право формулювати альтернативні політичні рішення в рамках їхнього функціонального сектора» [25, с.23]. Найбільших масштабів така взаємодія набуває з виникненням т.зв. «залізних трикутників» – «стабільних соціально-політичних утворень, які включають членів профільних парламентських комітетів, галузевих адміністративних відомств і груп інтересів, діючих в одній політико-адміністративній сфері (освіта, охорона здоров'я, енергетика тощо)» [21, с. 118]. Такі трикутники – стійкі вузли переплетень владних та економічних інтересів у певних секторах суспільного життя, – перетворилися на реальні центри вироблення політичних рішень, часто узурпуючи функції формальних органів державної влади та ігноруючи інтереси не представлених у взаємодії соціальних груп. Хоча корпоративізм постулює консенсусну матрицю ухвалення рішень, однак об'єктивних умов для збалансованого представництва усіх суспільних інтересів не створює. У корпоративістських системах складаються всі передумови

для домінування найбільш організованих, пов'язаних з ключовими галузями економіки елітних груп інтересів.

Близьким до корпоративістського режиму за принципами функціонування виступає модель неопатримоніальної суспільно-політичної організації, яка може реалізовуватися як у рамках т.зв. «фасадних демократій», так і в напівліберальних або закритих автократіях (якщо послуговуватися типологією А. Сьяроффа). У контексті теоретичної інтерпретації неопатримоніальних режимів (М. Браттон, Н. ван де Валь, Дж. Браунлі, Л. Даймонд, М. Доган, Ш. Ейзенштад, Т. Кузьо, Л. Ронігер, Г. Рот, Р. Теобальд, О. Фісун та ін.) політичні рішення ухвалюються в системах, які функціонують за принципами клієнталізму та патронажних відносин. У неопатримоніальних автократіях ключові позиції у державному й партійному апаратах належать особам, наближеним до голови держави, а саме клієнтарно-патронажної мережі, яка формується навколо нього. Взаємозв'язок неопатримоніального центру і різноманітних політико-економічних еліт здійснюється не через демократичні механізми виборів або політичної участі, а через входження в клієнтарно-патронажні мережі, різноманітні корпоративні утворення або формальну партію влади. Неформальні відносини в системах автократичного правління безпосередньо впливають на процеси вироблення і реалізації політичних рішень.

Наш стислий огляд особливостей режимно-контекстуального забезпечення творення політичних рішень доводить доцільність звернення до методології мережевого аналізу, орієнтованої на виявлення цінностей і взаємних інтересів, що обумовлюють формування політичних мереж (елітарних, корпоративних, клієнтарно-патронажних, громадянських і т.п.), а також вивчення процесів ресурсного обміну й ресурсозалежностей. Концепція політичних мереж пропонує прийнятний методологічний інструментарій для диференціювання і опису груп державних і приватних, публічних і неформальних суб'єктів (організацій, індивідів), які включені в процеси творення політичного порядку денного і мають стабільні взаємозв'язки між собою (Дж. Блаттео, Т. Борцель, Р. Джервіс, Е. Елліот, Д. Марш, Д. Ноук і Дж. Куклінські, К. Ричардсон, Р. Родес, Дж. Петерсон та інші). Аналіз політико-режимних характеристик ухвалення рішень вперше було запропоновано Е. Гриффітом у роботі «Тупик демократії: дослідження сучасного суспільства в дії», в якій автором розкрито мережевий характер неформальних зв'язків, що виникають у процесі прийняття політичних рішень [26]. Згідно з твердженням Р. Родеса, «формування політичних мереж прив'язане до різних секторів державної політики і являє собою комплекс структурних взаємин між політичними інститутами держави і суспільства» [27, с. 97]. За ширшим визначенням Т. Борцель, «політичні мережі є набором відносно стабільних взаємовідносин, за природою неієрархічних і взаємозалежних, що пов'язують багатоманітні акторів, які поділяють спільні інтереси щодо політики і обмінюються ресурсами для того, щоб просунути ці інтереси, визнаючи, що кооперація є найкращим способом досягнення спільних цілей» [28, с. 254]. Е. Хейвуд вказує на спільні інтереси учасників мережі й визначає політичні мережі як «більш-менш цілісні утворення, що зв'язують між собою політичних акторів, які дотримуються схожих політичних позицій і переконань» [29, с. 103]. Спільним для наведених визначень є твердження, що структурні властивості мереж впливають на характеристики і діяльність акторів. Класифікуючи мережеві відносини за типом суб'єктів, виділяють персональні, представницькі та інституціональні [30, с.199]. До персональних відносяться комунікаційні зв'язки, які виникають між окремими індивідами і мають неформальний характер, що є характерним для елітних кіл і організаційних форм влади в неопатримоніальних режимах. Представницькі зв'язки мають місце тоді, коли суб'єкти з різних організацій здійснюють комунікацію на офіційному рівні. Інституціональні зв'язки утворюються, коли передача й обмін інформацією між організаціями здійснюється без залучення персоналій з їхніми організаційними ролями, зокрема такий формат взаємодії опосередковує вироблення рішень у корпоративних системах управління.

Дослідження політичних практик мережевих структур неможливо без аналізу механізмів їх включення у процес ухвалення політичних рішень. Суб'єктність мереж у процесі ухвалення політичних рішень залежить від механізмів їх інкорпорації в систему органів влади, головними з яких, на думку науковців, є такі [30, с. 296-298]:

1) рекрутування еліт на основі земляцьких, етнічних, мігрантських мереж, коли представництво інтересів зводиться до включення у процес ухвалення рішень членів соціальних мереж шляхом заволодіння ними бюрократичного капіталу. Таким чином горизонтальні мережеві взаємодії, засновані на довірі, можуть трансформуватися в патрон-клієнталістські форми, в яких довіра вибудовується на основі ієрархічних принципів «авторитет-підкорення»;

2) інкорпорація шляхом мережевих форм корумпованих практик, за яких корупція виступає альтернативним засобом висунення політичних інтересів. Корупційні практики

отримують розвиток за допомогою суспільних мереж в умовах дефіциту можливостей вплинути на ухвалення публічних рішень. За таких умов політико-адміністративні рішення перетворюються на товар, який розповсюджується шляхом мережевого маркетингу, де мережі є каналами поширення бюрократичних послуг. Утворенню механізмів тіньової політики та економіки сприяють форми співробітництва влади і бізнесу з пом'якшення несприятливого інституційного середовища;

3) інкорпорація громадських мереж у систему ухвалення політичних рішень за допомогою утворення інституціоналізованих форм співробітництва органів влади і мережевого громадянського суспільства. Як правило, це відбувається у функціонуванні проблемних політичних мереж, які являють «рухливу взаємодію» акторів, відмінних за рівнем і статусом для розв'язання суспільних проблем.

4) краудсорсинг є механізмом інкорпорації онлайн-соціальних мереж у процес ухвалення політико-управлінських рішень. Технології краудсорсингу в публічній політиці полягають у тому, що органи влади спираються на користувачів не тільки у формулюванні потреб, але й у визначенні управлінських практик, які б найбільш ефективно задовольняли ці потреби. Краудсорсинг дозволяє інтегруватися членам соціальних мереж в експертне політичне співтовариство і продукувати інноваційні проекти, які сприяють не тільки поширенню ефективних менеджеріальних підходів, але підвищенню рівня демократичності управління шляхом безпосереднього включення громадян у вироблення політичних рішень.

З означених механізмів інкорпорації соціальних мереж у процеси ухвалення політичних рішень перші дві групи є поширеними в режимах із неопатримоніальними принципами вибудовування влади, а також можуть впроваджуватися в політичних системах з корпоративістським стилем управління. Інституціоналізовані форми співробітництва органів влади і мережевих форм громадських спільнот, а також краудсорсинг є ознаками розвинутих демократій. Такі мережеві моделі вироблення рішень забезпечують канали прямої комунікації між владними інституціями і громадянами, тим самим розширюючи спектр партисипаторних практик для суспільства у формуванні політичного порядку денного.

Екстраполяція принципів мережевого аналізу на процесуальні й контекстуальні особливості ухвалення політичних рішень в основних режимних моделях політичного управління дозволяє визначити ключові аналітичні категорії політико-режимного забезпечення ухвалення політичних рішень (табл. 1.).

Таблиця 1. Політико-режимні характеристики творення політичних рішень на основі аналітичних категорій мережевого аналізу

Категорії мережевого аналізу	суб'єктність у процесі ухвалення рішень	рекрутування у процес вироблення рішень	інкорпорація в систему владних відносин
Режими, наближені до плюралістичного типу управління	представницькі	відкриті для включення громадян	інституціоналізовані форми співробітництва органів влади і мережевого громадянського суспільства; краудсорсинг
Режими, наближені до форм «конкурентного елітизму» / пост-демократичні моделі	персональні	частково відкриті для окремих лобі й груп інтересів	інституціоналізовані форми співробітництва органів влади і галузевих організацій та груп інтересів («залізні трикутники»);
Режими з корпоративістським типом управління	інституціональні	частково відкриті для окремих лобі й груп інтересів	інституціоналізовані форми співробітництва органів влади і галузевих організацій та груп інтересів («залізні трикутники»); мережеві форми корумпованих практик
Неопатримоніальні режими	персональні	закриті для включення сторонніх	Клієнтарно-патронажні механізми включення; мережеві форми корумпованих практик

Наше дослідження доводить, що використання різноманітних мережевих моделей дозволяє сконцентрувати увагу на окремих аспектах функціонування політичних мереж: акторах, відносинах, процесах комунікації, специфіці ресурсозалежності, принципах вироблення та імплементації рішень. Отже, цілком доцільним уявляється звернення до мережевого аналізу ухвалення політичних рішень у різних типах політичних систем. Однак важливий аспект, який не може залишатися поза фокусом уваги і потребує подальшого опрацювання – це легітимація політичних рішень. Тому перспективним, на наш погляд, уявляється дослідження режимних характеристик форм легітимації політичних рішень на основі застосування методологічних принципів мережевого підходу.

Література

1. Bessant J. *Democracy Bytes New Media, New Politics and Generational Change* / J. Bessant. – Palgrave Macmillan. – 2014. – 336 p.
2. Burnell P. *International Politics and National Political Regimes Promoting Democracy – Promoting Autocracy* / P. Burnell, O. Schlumberger. – Routledge. – 2012. – 130 p.
3. Ersin O. *The International Constraints on Regime Changes. How Globalization Hinders the Prospects for Democratization* / O. Ersin. – Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, Wiesbaden. – 2010. – 204 p.
4. Lo S. *Hong Kong's Indigenous Democracy: Origins, Evolution and Contentions* / S. Lo. – Palgrave Macmillan. – 2015. – 200 p.
5. Пабст Э. Рыночное государство и постдемократия / Э. Пабст // Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века. – М.: Изд-во «Европа», 2010. – С. 231–245.
6. Tomini L. *Democratizing Central and Eastern Europe Successes and failures of the European Union* / L. Tomini. – Routledge. – 2015. – 180 p.
7. Ugarriza J. *Democratic Deliberation in Deeply Divided Societies* / J. Ugarriza, D. Caluwaerts. – Palgrave Macmillan. – 2014. – 248 p.
8. Sheldon W. S. *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism* / W. S. Sheldon. – Princeton (NJ): Princeton Univ. Press. – 2008. – 384 p.
9. Jebnoun N. *Modern Middle East Authoritarianism Roots, Ramifications, and Crisis*. – Ed. by N. Jebnoun, M. Kia, M. Kirk. – Routledge. – 2015. – 304 p.
10. Kaulingfreks F. *Uncivil Engagement and Unruly Politics* / F. Kaulingfreks. – Palgrave Macmillan. – 2015. – 240 p.
11. *Comparing autocracies in the early Twenty-first Century Volume 1: Unpacking Autocracies. Explaining Similarity and Difference*. Ed. by A. Croissant, St. Kailitz, P. Koellner, St. Wurster. – Routledge. – 2014. – 210 p.
12. Siaroff A. *Comparing Political Regimes: A Thematic Introduction to Comparative Politics* / A. Siaroff University of Toronto Press. – 2009. – 347 p.
13. [Воронов І. О.](#) Демократичний транзит: людський вимір / І. О. Воронов. - К. : Генеза, 2006. - 328 с.
14. Кутуєв П. В. Репутація ідеї модернізації в сучасному суспільствознавстві / П. В. Кутуєв // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право. – 2012. – № 2. – С. 34–40.
15. [Латигіна Н. А.](#) Демократія: реалії versus утопії [Текст] : монографія / Н. А. Латигіна ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ. нац. торг.-екон. ун-т. - К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. - 400 с.
16. [Олійник М. О.](#) Моделі демократичних перетворень та особливості демократизації політичного процесу в Україні / М. О. Олійник // [Актуальні проблеми політики](#). - 2013. - Вип. 49. - С. 87-94
17. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации / А.А. Фисун. – Х.: Константа, 2006. – 352 с.
18. Шаповаленко М. В. Політична стабільність та політичний капітал в умовах трансформації суспільства / М. В. Шаповаленко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2014. – Вип. 14. – С. 45–51.
19. Dahl R. *Who Governs? Democracy and Power in an American City* / R. Dahl. – Second Edition, Yale University Press, 2005. – 384 p.
20. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія [Текст] / Й. А. Шумпетер; пер. з англ. В. Ружицький, П. Таращук. – К.: Основи. – 1995. – 528 с.

21. Павроз А.В. Теория политического плюрализма: сущность, противоречия, альтернативы / А.В. Павроз. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та. – 2009. – 178 с.
22. Согрин В.В. Политическая история США. XVII-XX вв. / В.В. Согрин. – М.: Весь мир. – 2001. – 400 с.
23. Domhoff W. The Powers that Be: Processes of Ruling-class Domination in America / W. Domhoff. – New York, 1979. – 206 p.
24. Дзоло Д. Демократия и сложность. Реалистический подход / Д. Дзоло; [пер. с англ. А.А. Калинина]. – М.: Изд. Дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 320 с.
25. Harrison R. Pluralism and Corporatism: The Political Evolution of Modern Democracies / R. Harrison. – London. – Publisher: George Allen & Unwin Ltd. – 1980. – 198 p.
26. Griffith E. The Impasse of Democracy: a Study of the Modern Government in Action / E. Griffith. – N.Y. : Harrison-Hilton Books Inc. – 1939. – 380 p.
27. Rhodes R. Understanding Governance. Policy Network, Governance, Reflexivity and Accountability / Rhodes R. – Buckingham, Philadelphia : Open University Press. – 1997. – 254 p.
28. Borzel T. Organizing Babylon – on the Different Conceptions of Policy Networks / T. Borzel // Public Administration. – 1998. – Vol. 76., Is. 2. – P. 253–273.
29. Heywood A. Politics / А. Heywood– N.Y.: Palgrave Macmillan. – 2007. – 512 p.
30. Сетевой анализ публичной политики: учебник / под ред. Л.В. Сморгунова. – М.: РГ-Пресс. – 2013. – 320 с.

AUTHORITARIAN CONSOLIDATION IN RUSSIA: DIVERSIONARY STRATEGY OF PUBLIC OPINION FORMATION

Власенко А.

*студент кафедри міжнародних відносин,
Університет Нью-Йорка*

Стаття досліджує авторитарну консолідацію в Російській Федерації. Аналіз простежує, як відволікання громадської думки від внутрішньо-державних проблем та рефокусування на збройні конфлікти в ближньому зарубіжжі впливає на формування та поширення цілісної державної ідеології, вироблення «інформативної» пропаганди та поширення цілей і цінностей, спільних як для держави, так і для громадян. Автор підсумовує, що ці фактори призвели до зміцнення авторитарного режиму в Росії, зробивши його нечутливим до зовнішніх впливів.

Статья исследует авторитарную консолидацию в Российской Федерации. Анализ прослеживает, как отвлечение общественного мнения от внутри- государственных проблем и рефокусирование на вооруженные конфликты в ближнем зарубежье влияет на формирование и распространение целостной государственной идеологии, выработки «информативной» пропаганды и распространения целей и ценностей, общих как для государства, так и для граждан. Автор заключает, что эти факторы привели к укреплению авторитарного режима в России, сделав его нечувствительным к внешним воздействиям.

The article seeks to explore the authoritarian consolidation in the Russian Federation by looking how the diversion of the public attention from the domestic issues and refocusing it on the armed conflicts in the near abroad resulted in the formation and dispersion of consistent state ideology, production of 'informed' propaganda, and establishment of shared goals and values of the state and the society. It is concluded that all these factors led to the strengthening of authoritarian regime in Russia, making it robust to external influences.

Ключові слова: Росія, громадська думка, політична пропаганда, авторитарна консолідація.

The establishment of strong authoritarian institutions in Russia clearly indicates that the notion of "transition to democracy" becomes less and less applicable to this state. One can observe the process of authoritarian consolidation, embedment of authoritarian practices within the society to an extent when, paraphrasing famous quote by Juan Linz, authoritarianism becomes "the only game in town." [1, 156] Even though the transition to democracy always remains one of the multiple possibilities, "attraction to transition paradigm may blind us to more important dynamics." [2, 472] Therefore, there is a need for employment of different perspective, which recognizes the political stability of countries with autocratic regimes, characterized by increasing resistance to external and internal demands for democratization.

The aforementioned considerations give incentives for investigation of authoritarian consolidation in general and its ability to transform attitudes, perceptions and beliefs within a society by diverting its attention from domestic problems in particular, a specific Russian trend, reflected in massive public support of the current government. The latter allows assuming that democracy promotion is currently being challenged by the promotion of autocracy, [3] which is particularly important for the stability of electoral authoritarian regime [4, 23]. Even though the elections are not free, the public support in general is important for the regime survival. In case of Russia it resulted in the emergence of so-called ratingocracy, when the regime became overwhelmingly concerned with its standing in public opinion [5,5]. In their turn, parliaments can be used to co-opt non-regime forces, by providing the forum for compromises, and, thus, ensuring autocratic stability [6].

Thus, the research question is the following:

How does the formation of attitudes and beliefs by diversionary strategy influence the authoritarian consolidation in Russia?

More specifically, the research will be focused on the investigation of the results of the diversionary strategy within the attitudinal area of authoritarian consolidation. After the overview of incentives and practices of the diversion of public attention in Russia (with regard to its participation in the conflicts in the near abroad), the paper will proceed to observation of the micro-level of authoritarian consolidation, which concentrates on the discursive power of the state. It must be

taken consideration that the study omits the research of institutional, economic, and external areas of authoritarian consolidation, even though does not deny their importance.

The research of authoritarian consolidation takes its roots in two theories: consolidology and authoritarian persistence, both of which focus on the ability of a regime to survive with minimal changes. Early study in consolidology was predominantly focused on transition to democracy. The theory views the political consolidation as an ongoing process of legitimization at different levels (such as institutions, parties, interest groups, civil society), which leads to the "regime survival" or persistence [7]. However, Thomas Ambrosio argued that the concept of consolidation is more applicable to authoritarianism than democratization, since it elucidates the manner by which the autocrats confront the alternative political development and strengthen their rule within the political system [2, 483].

Another concept, which influenced the formation of theory of authoritarian consolidation, is authoritarian persistence. It aims to identify the structural and institutional factors, which guarantee the regime survival, and to explain what authoritarian features block the democratic change. It must be emphasized that this approach is very static, since it interprets the persistence as the lack of change with no account for possible transformation [8]. In contrast, this research seeks to understand the dynamics of regime maturation, the process by which the authoritarianism became an integral part of the Russian polity. The concept of authoritarian consolidation seems to be the most appropriate for this goal.

Authoritarian consolidation is "a process by which authoritarianism is solidified and entrenched within a political system to the extent that expectations for democratic regime change in the short-to-medium term are consistently pessimistic." [2, 473] It is a deliberate state project, which is aimed at improving regime's capabilities to govern society and is driven by political elites, seeking to secure their ruling position [11, 183]. According to Christian Göbel, durability of an authoritarian regime depends on the elite's capacity to substitute coercion for governing by organization, regulation, and the management of discourses [11, 176-190].

It is possible to differentiate between three levels of authoritarian consolidation: macro-level (establishment of institutional structure of communication, bureaucracy and legal system), meso-level (consolidation of state-society relations in a form of meritocratic networks, semi-competitive elections, mass organizations and complaint mechanisms), and micro-level (creation of attitudes and behavior among mass population by employing government's discursive power) [11, 183]. The latter level is the focus of analysis in this paper.

Attitudinal consolidation deals with the formation of perceptions and beliefs within the society and elites, ensuring the constant development and stability of authoritarian regime. Research of discursive power in autocracies is based on the assumption that values, legitimacy, and political culture are crucial in underpinning such regimes [9, 606-620]. Thus, an important component of authoritarian consolidation is the construction of public support for authoritarian practices and institutions.

In the case of Russia, authoritarianism appears to be well-entrenched in multiple ways. It is possible to argue that the absence of serious intra-elite conflict, inefficiency and low mobilization power of mass protests, government's ability to survive challenges and create alternatives to them, as well as direct assistance to like-minded undemocratic governments allow the system to defend itself from democratic pressures and enhance its stability. However, all this is possible only as long as the government either employs coercion or discursive power over the mass public. The high approval rate of the government among mass public leads to the assumption that the latter plays an important role in authoritarian consolidation in Russia.

Creation of attitudes and behavior supportive of authoritarian practices of the government among the mass public is challenging under the hard economic conditions. Currently, government lacks resources to guarantee the public support with the help of the redistribution and improvement of welfare as it was before the crisis of 2008. In this paper I argue that to solve this problem Kremlin employs the diversionary strategy in order to refocus the population's attention from the domestic hardships to Russia's activities in its near abroad, where it has proved to be successful in promoting its national interest.

Diversionary theory argues that "international conflicts can be launched by incumbents to divert public attention from domestic issues" [10, 1827]. The conflict can play a diversionary role only under specific conditions: when leaders are dependent on public support, when democratic institutions are not developed (since in established democracies high level of transparency and accountability does not allow to launch diversionary conflicts), and when the state's leadership fears the forced removal from power [10, 1827]. Thus, for the diversionary strategy to be employed, the mass public should be incapable of preventing the leadership from launching the conflict, but influential enough to be taken into account. The last condition applies to both Russia and its neighbors.

Since it is difficult to operationalize the micro-level of authoritarian consolidation, the research of diversionary strategy will be based on three indicators of discursive power, developed by Christian Göbel: consistent official ideology, production of 'informed' propaganda and its dispersion, and shared goals and values tying groups in state and society together [11, 187]. These indicators will be employed to investigate the practice of diversion of public attention by the Russian government with the aim of formation of positive attitudes to the incumbents in particular and the regime in general.

In order to observe the prerequisites and practice of the diversionary strategy, conducted by the Russian government, I observe the dynamics in Russian microeconomic indicators (based on the report of World Bank), approval ratings of the Russian president and government (based on Levada Center sociological polls), and the armed conflicts in the Russian near abroad. The relationship between these variables allows illuminating if the diversionary theory is applicable to the case of Russia.

The actual launching of the armed conflict in the near abroad cannot divert the public attention from domestic problems by itself. For diversion to be effective, it is necessary to set and publicize the agenda, associated with the relevant conflict in particular, and overall mission of the state in its near abroad in general. The attitudinal foundations of authoritarian consolidation can be explored by tracing the link between the purposeful government policy and the construction of common ideas conducive to regime stability [2, 490]. This section will explore foreign policy dimension of these common ideas. In Russia it can be traced with the help of three major indicators: consistent official ideology, production of 'informed' propaganda and its dispersion, and shared goals and values tying groups in state and society together.

Consistent official ideology

There is an ongoing debate considering the existence and consistency of official ideology in Russia. While ideology is neither constitutionalized, nor set in any other formal way, the Russian government in general and Vladimir Putin personally promote clear vision of Russian mission, goals, and identity both domestically and internationally. According to Willard A. Mullins, ideology has four major characteristics: power over cognition, capability of guiding one's evaluations, logical coherence, and guidance towards action [12, 498-510]. This paper does not aim to measure the importance of all these characteristics within Russian state ideology, but to observe each of them by deconstructing the Russian ideology into separate components.

The central notion of the Russian official discourse is sovereign democracy. According to Thomas Ambrosio, it "expresses Russian independence on the world stage and rejecting the legitimacy of external criticisms from the democratic West." [13, 70] In the international context this concept means that the Kremlin can counter the pro-democracy calls of the West and reject the interference in Russia's affairs. Sovereign democracy had a direct influence on the popularization of ideas of the "special path" within the country and the necessity to counterbalance "hostile" developments in the near abroad. In terms of authoritarian consolidation sovereign democracy implies the impossibility of challenging the regime with ideas originating from "the West" (for example, liberal democracy), since they are inapplicable on the Russian soil. Sovereign democracy also played important role in diverting the public attention from the comparison of Russia and "the West" on the basis of macroeconomic indicators, and instead emphasized "diversity" of values, differentiating between "Western" neo-imperialism and Russian tradition of strong statehood [13, 79].

Another central concept of Putin's speeches on intervention is 'normality'. According to Richard Sakwa, it suggests the naturalness of Russia's foreign policy choices and is relatively unconstrained by formal ideological norms [14, 12]. The concept of 'normality' implies the depolitization of the Russian society and the right of government to make decisions on its behalf. Since stability and security must come before democracy [14, 13], 'normality' justifies any foreign policy choices as long as they guarantee the security and stability within Russia. Another important feature of this concept is that it applies to Russia as a political actor on the international arena, in a sense that Russia must be treated as a 'normal' great power. Therefore, concept of 'normality' plays double role: on the one hand, it ensures the strengthening of the regime by excluding any possibility of challenging the 'normality' by the mass public. On the other, it allows diverting the public attention from controversial issues of both domestic and foreign policy, conducted by the government in 'normal' and, thus, proper way.

One more important component of Russian state ideology is the notion of Russia-centered world [21, 1256]. Usually it is articulated in the opposition of the EU-centered world and is connected to the international processes taking place in the post-Soviet space. Russia is juxtaposed to Europe, as a bearer of more advanced values and norms. In his address to the Federal Assembly in 2013 Vladimir Putin said: "Today in many countries the norms of morality and ethics are reviewed, national traditions and cultures are erased. They [the West] demand [...] the

obligatory recognition of equivalence of good and evil [...]. Russia will keep to traditional values.” [15] Thus, instead of highlighting the differences between Russia and “the West” in other spheres (such as economy, development of democratic institutions, rule of law, etc.), Putin diverts public attention to the importance of preserving of traditional values, capable of making effective distinction between good and evil. Logically, the preservation of traditional values depends on the stability of the current regime in Russia and removes alternatives to Russia-centered world, consolidating the regime.

Finally, related to the latter concept is the widely popularized idea of multipolarity. Supported by both Putin and Medvedev, this idea argues that the unipolar world as it exists right now (headed by the USA) comes to its end. Instead, the future world order will consist of multiple poles, one of which will be Russia. To ensure that Russia will be capable to act as a great power on the international arena, it is necessary to expand its zone of influence to the near abroad, the latter explained by Russia's geopolitical considerations, not imperial nostalgia [16]. This emphasis on “geopolitical pragmatism” supports the general idea of centralization of state power, justifies armed conflicts in the near abroad, as well as creates conditions for diversionary strategy and further authoritarian consolidation.

Production of ‘informed’ propaganda and its dispersion

‘Informed’ propaganda implies that every message, published through formal and informal channels, contains certain specific information (data, statistical, legal or normative analysis) with regard to a narrow topic. Combined, such messages create the understanding of the ongoing events, which is supposed to be not only tolerating, but also supportive of the Kremlin's actions. As a result, this approach allows diverting public attention from domestic problems (by publishing more information on the foreign conflicts than on domestic affairs), and fulfilling the traditional goal of propaganda, i.e. ensuring the public approval of the ruling group and set of ideological notions it is associated with.

One of the best ways to trace the production of informed propaganda is to look at the Russian government's rhetoric with regard to the ongoing conflict in Ukraine. According to Rou Allison, the justifications offered by Russia exploit liberal discourse with special focus on legal and normative considerations. Justification included claims about protecting the Russian citizens, intervening by invitation, and references to case of Kosovo [21, 1260]. In order to be capable of employing these justifications, it was necessary to publicize specific information about each claim: for example, the statistical data about the number of Russian passport owners in Ukraine, consent of “democratically” elected government (and, thus, organizing well-publicized elections, where this government is elected), or legal expertise regarding the results of human protection by Western powers in Serbia.

The recent sociological poll revealed that the Russian public is not only aware of the fact that ‘informed’ propaganda takes place (57%), but also consider it allowable and necessary (36%) [17]. The majority of respondents from the latter group argued that distortion of information in mass media in state's interests is possible (and, perhaps, necessary) with respect to security issues, events in Ukraine, and foreign politics (for the full list of such issues see Appendix IV). It means that dispersion of propaganda, no matter whether it takes place or not, would be positively perceived by the third part of the population. The latter is an indicator of the considerably high level of government's ability to use propaganda as a central means of diversionary strategy and consolidation of the authoritarian regime by substituting the objective information with one, beneficial for government.

Shared goals and values of state and society

As noticed by Alexander Lukin, Putin's regime differs in a fundamental way from its predecessors: it matches the political ideas and culture of the majority of population [18, 89]. Not only aforementioned approval ratings, but also detailed sociological polls on political and economic expectations and values give evidence that the current Russian government is capable of reflecting the aspirations of its citizens. The latter are disillusioned with political activism and democratic values, which were widely popularized in 1990s. Instead, paternalistic and authoritarian practices are viewed as being capable of guaranteeing stability and security for Russia. Under such conditions the diverting of public attention from deterioration of democratic institutions and further authoritarian consolidation is more than possible, since the mass public is not interested in the rule of law or independent judiciary as such. According to Alexander Lukin, the regime will persist until the new wave of disillusionment [18, 89]. However, the transformation of authoritarian regime into democratic one must be more complicated than vice versa, since the ruling elite under the authoritarianism controls more resources, necessary for ensuring the regime continuity, than under the democratic circumstances. The latter gives evidence in support of the assumption that the authoritarian regime in Russia is unlikely to dissolve in the short term.

One of the goals, which seem to be shared by both the state and the society, is to prevent the color revolution within the Russian borders. According to the latest sociological poll, conducted by the Levada Center, only 10% of Russians are ready to participate in mass protests for political reasons [19]. The Russian population does not consider the protest activity to be either possible or necessary and this public opinion is perfectly reflected (and assumingly constructed) by the so-called Putin's 'preventive counter-revolution' [20]. According to Robert Hovarth, Kremlin's counter-revolutionary activities included three measures: creation of the youth movement Nashi, imposition of control over NGO sector and elaboration of the aforementioned 'sovereign democracy'. Without going into details, it is possible to conclude that all these activities were directed at the formation of attitudes among mass public with regard to mobilization power of the regime, ongoing "cold war" with "foreign agents" (or NGO financed from abroad) and continued propaganda of Russian distinctiveness.

Counter-revolution is not limited to the domestic politics. On the international arena, intervention to Ukraine and Georgia can be interpreted as 'civilizational goal' to eliminate the idea of color revolution as an alternative to the Russian 'personalized power' [21. 1291]. According to Alexey Navalny, for Putin, annexation of Crimea was a "strategic choice to bolster the regime's survival", due to its potential to increase "a strategic fervor to a fever pitch" and to divert the mass public from the domestic problems (such as economic stagnation and corruption) to fighting with external enemies [22].

One of the key values, shared by both society and the state, is so-called civilizational nationalism. It takes its roots from 19th century idea of the "special path" of Russia, which argues that the Russian highly centralized non-democratic political system is caused by civilizational predetermination [23, 56]. Kremlin made a deliberate choice to "canonize" the notion of thousand-year-old civilization to replace the old doctrine of Marxism-Leninism and to block the penetration into Russia of "hostile" liberal and democratic trends. According to Aleksandr Verkhovskii and Emil Pain, civilizational nationalism predisposes Russia to authoritarian regime, thus, consolidating the latter by default [23, 52]. What is more important, it is shared by multiple groups within the society, including the "strong-arm branch" of the political elites, liberal thinkers, the political establishment, and the mass public. While Aleksandr Verkhovskii and Emil Pain's interpretation of the civilizational nationalism as an ideological framework of functioning of the Russian government seems to be too radical, it is impossible to deny that the official government supports the ideas of a leading role of state and that of a particular person leading the nation, as well as the necessity to export these ideas to the near abroad. Nationalist sentiments of this kind not only divert public attention from social and economic cleavages, but also help consolidate the authoritarian regime.

Much more moderate view on Russia's nationalism is expressed by Luke March, who argues that Russian authorities' 'official nationality' is a moderate form of nationalism, widely exploited for mobilizational purposes of the regime [24]. While 'official' nationalism represents the Kremlin's ideology and discourses through presidential addresses, governmental statements and foreign policy doctrines, the 'deviant' forms of nationalism are repressed (though not sufficiently, according to Luke March). In contrast to conventional perception of nationalism as a radical movement, destructive for any political system, Luke March argues that since the main aim of this state-centered ideology is to maintain the power of the elites, this moderate kind of nationalism is employed in such a way that it preserves and consolidates the authoritarianism in Russia. Thus, the policy of Kremlin aims to construct the "average" level of nationalism, which would be shared by the state and the society and unite them, rather than separate.

Analysis of the attitudinal consolidation of the authoritarian regime in Russia allows concluding that the diversionary strategy plays central role in the government's construction of beliefs, values, and goals within the Russian society. Refocusing the public attention from the domestic problems to the conflicts in the near abroad resulted in the enhancement of the consistency and influence of the state propaganda, higher demand, and, thus, supply of the "informed" propaganda and its dispersion through media and other channels of public communication of the Russian government, as well as further development of commonality of values and goals between the Russian government and the population. All aforementioned factors led to the elimination of political (especially attitudinal) alternatives to the ruling regime and its ideology, as well as diminishing the possibility of political protest and instability, resulting in the increase of the likelihood of regime's survival in the short-to-medium term.

Література

1. Linz J. Transitions to Democracy / Linz, J. // *Washington Quarterly*. -1990. - № 13. - P. 143-164..
2. Ambrosio T. Beyond the Transition Paradigm: A Research Agenda for Authoritarian Consolidation / Ambrosio T. // *Demokratizatsiya*. – 2014. - №22(3). - P. 471-494.
3. Brunell P. Promoting Democracy – Promoting Autocracy? International Politics and National Political Regimes / Brunell P., Schlumberger O. // *Contemporary Politics*. – 2009. - №16(11). – P. 1-15.
4. Diamond L. Thinking About Hybrid Regimes / Diamond L. // *Journal of Democracy*. – 2002. - № 13(2). - P. 21-35.
5. Petrov N. Three dilemmas of hybrid regime governance: Russia from Putin to Putin // Petrov N., Lipman M., Hale H. // *Post-Soviet Affairs*. – 2014. - №30(1). - P. 1-26.
6. Gandhi J. Political Institutions Under Dictatorship / Gandhi J. - New York: Cambridge University Press, 2010. – 258 p.
7. Morlino L. Democracy Between Consolidation and Crisis. Parties, Groups, and Citizens in Southern Europe / Molino L. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 408 p.
8. Croissant A. Performance and Persistence of Autocracies in Comparison: Introducing Issues and Perspectives / Croissant A., Wurster S. // *Contemporary Politics*. – 2013. - №19(1). - P. 1-18.
9. Stevens D. Authoritarian Attitudes, Democracy, and Policy Preferences among Latin American Elites / Stevens D. // *American Journal of Political Science*. - 2006. - №50 (3). - P. 606-620.
10. Filippov M. Diversionary Role of the Georgia-Russia Conflict: International Constraints and Domestic Appeal / Filippov M.// *Europe-Asia Studies*. – 2009. - №61(10). – P. 1825-47
11. Göbel C. Authoritarian Consolidation / Göbel C. // *European Political Science*. – 2011. - №10. – P. 176-190.
12. Mullins W. On the Concept of ideology in Political Science /Mullins W. // *American Political Science Review*. – 1972. - №66 (2). – P. 498-510.
13. Ambrosio T. Authoritarian Backlash: Russian Resistance to Democratization in the Former Soviet Union / Ambrosio T. - Burlington: Ashgate, 2009. – 240 p.
14. Sakwa R. Politics in Russia/ Sakwa R. - Durham, NC: Duke University Press, 2014. - 320 p.
15. Salkova E. Putin puts the traditional Russian values, as opposed to the western morality / Salkova E. - Ok-inform.ru. -12.12.2013. - Режим доступу до журн. : < <http://ok-inform.ru/politika/vlast/7459-rossiya-budet-i-dalshe-podderzhivat-traditsionnye-tsennosti.html>>
16. Krickovic A. Imperial Nostalgia or Prudent Geopolitics? Russia's Efforts to Reintegrate the Post-Soviet Space in Geopolitical Perspective / Krickovic A. // *Post-Soviet Affairs*. – 2014. - №30 (6). - P. 503-528.
17. Russian Mass Media. - FOMnibus. – 2015. - Режим доступу: <<http://bd.fom.ru/pdf/d16rsmi15.pdf>>
18. Lukin A. Russia's New Authoritarianism and the Post-Soviet Political Ideal /Lukin A. // *Post-Soviet Affairs*. – 2009. - № 25(1). – P. 66-94
19. Protest: Possibilities and Readiness to Participate // Levada Center. – 2015. - Режим доступу: <<http://www.levada.ru/27-02-2015/protest-vozmozhnosti-i-gotovnost-uchastvovat>>
20. Horvath R. Putin's 'Preventive Counter-Revolution': Post-Soviet Authoritarianism and the Specter of Velvet Revolution / Horvath R. // *Europe-Asia Studies*. – 2011. - №63 (1). – P. 1-25.
21. Allison R. Russian 'Deniable' Intervention in Ukraine: How and Why Russia Broke the Rules/ Allison R. // *International Affairs*. – 2014. - № 90 (6). - P. 1255-1297.
22. Navalny A. How to Punish Putin / Navalny A. // *New York Times*. -2014. - 20 March.
23. Verkhovskii A. Civilizational Nationalism. The Russian Version of the "Special Path"/ Verkhovskii A. // *Russian Politics and Law*. – 2012. – №50 (5). – P. 52-86
24. March L. Nationalism for Export? The Domestic and Foreign-Policy Implications of the New Russian Idea/ March L. // *Europe-Asia Studies*. -2012. - №64 (3). – P. 401-425

ПОЛІТОЛОГІЧНА ПЕРІОДИКА УКРАЇНИ: ХРОНОЛОГІЯ, ТИПОЛОГІЯ, НАУКОМЕТРІЯ

Ганжуров Ю. С.

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри організації видавничої справи, поліграфії та книгорозповсюдження Видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Досліджується процес становлення та еволюції періодичних видань з політичних наук в системі соціальних комунікацій. Розкриваються чинники типологічної трансформації часописів у контексті змістовної конкретизації інформаційних ресурсів політичної науки. Аналізуються фактори структуризації періодичного видання як фахового з політичних наук, окреслюються тематичні особливості контенту та результати моніторингу відповідних публікацій.

Исследуется процесс становления и эволюции периодических изданий по политическим наукам в системе социальных коммуникаций. Раскрываются факторы типологической трансформации журналов в контексте содержательной конкретизации информационных ресурсов политической науки. Анализируются факторы структурирования периодического издания как профессионального по политическим наукам, отмечаются тематические особенности контента и результаты мониторинга соответствующих публикаций.

The article explores the process of formation and evolution of periodicals about political science in the system of social communications. The factors of typological transformation of magazines in the context of a meaningful specification of information resources of political science are revealed. The author explores the factors of structuring the periodical as a professional in political science, outlines the thematic features of the content and results of related publications monitoring.

Ключові слова: політичні науки, періодичні видання, типологічна класифікація, соціогуманітарна сфера, наукометрична база даних.

Періодика як результат інституціоналізації політичної науки еволюціонує в системі соціальних комунікацій. Визначення ретроспективи становлення журналу, що набув статусу фахового в галузі політичних наук, від громадсько-політичного видання до спеціалізованого часопису кореспондується із процесом становлення політичної науки в Україні. Відомо, що почався він ще за радянських часів – у 1988 р. був виданий відповідний документ, який визначив порядок створення навчальних кафедр і спеціалізованих вчених рад для захисту докторських і кандидатських дисертацій з політичних наук [1]. У незалежній Україні 1993 р. датував урядову постанову, що затвердила Перелік галузей наук, до яких увійшла й політологія [2]. Таким чином утворилося конкретне інформаційне середовище, яке мали опанувати відповідні засоби комунікації. Ними стали передовсім журнали, котрі публікували фахові статті зазначеної тематики, що репрезентували початковий етап становлення періодики з політології.

На початку 90-х років побачили світ перші числа журналів «Державність», «Персонал», «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки» тощо. Через рік кількість часописів, що репрезентують становлення політичної науки в Україні, збільшується. Вочевидь, що науково-дослідницька діяльність профільних кафедр актуалізувала підготовку спеціалізованих видань – «Буковинський журнал» (Чернівецький університет ім. Ю.Федьковича), «Вісник Київського університету ім. Т.Шевченка. Серія: міжнародні відносини», «Політологічний вісник» (Політичний центр при Київському університеті ім. Т.Шевченка) та інші видання по суті почали формування публічної сфери становлення концептів політичної науки. Природно, що цей процес збігається у часі із першими в Україні захистами дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора, кандидата політичних наук [3]. Багато у чому саме цей процес закладає змістовні інформаційні підвалини для джерелознавчої реконструкції робочого списку періодичних видань, які в зазначений період стали тематичними попередниками фахово структурованих журналів періодики з політичних наук.

Власне аналітико-синтетична критика авторефератів дисертацій на предмет наявності наукових публікацій, що за процедурою захисту пройшли по суті експертну перевірку на фаховість, дозволила сформулювати коло видань, які де-факто стали суб'єктами політичної комунікації в науковому контенті. З огляду на тогочасну відсутність чітко визначених критеріїв

класифікації, авторський перелік у кількості 30 видань політичного спрямування за період із 1991 р. до 1996 р. видається певною мірою прийнятним.

Однак на цьому імпровізаційному тлі вбачаються доволі симптоматичними спроби визначити своєрідну пальму задокументованої першості в процесі виникнення піонера часописів із політичних наук. Галузева історіографія припускає правомірність існування такого лідера в історії питання: «Ще в 1992 р. Юрій Прилюк, започатковуючи в Україні періодичне видання з політологічної науки – українсько-канадський щоквартальник «Політологічні читання», констатував, що у політології (на відміну, скажімо, від філософії, соціології чи психології) мусимо починати фактично з нуля. І навчатися основам політичної науки у західних політологів, радянологів, котрих сьогодні називаємо вже колегами». Говорячи про проблеми української політичної науки, Ю.Прилюк закликав по-новому організувати роботу кафедр політології, ввести справжню професійну спеціалізацію з політології для студентів-гумантаріїв» [4, с. 78]. Аналіз аргументації на користь статусу першопрохідця у царині, що розглядається, спонукає до висновку про концентрацію уваги на іноземний (канадійський) патронат як визначальну категорію у становленні української політичної науки взагалі та її періодики зокрема.

Такий стан справ у процесі формування інтелектуальних і інформаційних ресурсів української політології в період становлення нашої соціогумантарної науки видається якщо не природним, то, принаймні, зрозумілим. Імплементация закордонної школи політичних досліджень до теорії та практики суспільних наук українського ґатунку стала доволі поширеним явищем як в академічному середовищі, так й в системі вищої школи на початку 1990-х рр. Саме через це видається суто фрейдівською рефлексія, що трактується як «спокуса (це питання широко дискутувалося) визначити її (політологію – Ю.Г.) як окрему українську національну науку» [5, с. 6]. Відомі історико-національні та ментально-психологічні витоки таких пропозицій мають спільні корені з толерантністю до досвіду фахівців діаспори у виданні україномовної періодики за кордоном. Таким чином, повертаючись до історії іноземного патронату видавничих проєктів, доцільно звернути увагу на спеціалізовану модернізацію відомого часопису «Сучасність» – журналу, що того ж 1992 р. вже мав окремий розділ «Політологія» та співзасновників: з українського боку – Республіканську асоціацію українознавців, а з американського – видавництво «Пролог». Ця обставина дає певні підстави поставити під сумнів статус першопрохідця журналу «Політологічні читання».

Аналіз періодики з політичних наук початкового періоду розкриває суперечливу еволюцію становлення цього виду комунікації. В її основі - конфлікт інтерпретації атрибутивних особливостей жанру наукової статті, що перебуває в інформаційні площині громадсько-політичної тематики, яка композиційно не кореспондується із науковим стилем за складом та структурізацією змісту. Власне зазначена проблема міститься безпосередньо в стандартизації понять «журнал», «громадсько-політичний журнал», «науковий журнал». Отже родове поняття «журнал» галузевий державний стандарт подає як видання, яке «виходить під постійною назвою, має постійні рубрики, містить статті, реферати, інші матеріали з різних громадсько-політичних, наукових, виробничих та інших питань...» [6]. Викладене визначення є офіційним. Однак не є бездоганим із логічного боку. Стандарт унеможливив гармонізацію громадсько-політичного контенту до суто наукового, відокремивши ці категорії. Таким чином, окреслений паркан дефініцій певною мірою ускладнює дослідження трансформації видань громадсько-політичної тематики до фахових часописів із політичних наук.

У процесі дослідження зазначеної проблеми С.Рябов на підставі аналізу таких журналів політичного спрямування як «Політологічні читання», «Політична думка», «Розбудова держави», «Людина і політика», «Політичний менеджмент», «Політика і час», «Україна дипломатична», «Український соціум», «Трибуна» зробив ряд спостережливих і глибоких висновків. По-перше, зазначено, що насправді члени редколегії не завжди бувають причетні до підготовки видань, оцінки й відбору матеріалів, що в них публікуються. По-друге, як зазначає дослідник, «досі усі журнали, схоже, проводять таку редакційну політику, коли до публікації приймають як власне наукові матеріали, так і рефлексії з політичної практики та звичайну публіцистику». По-третє, «досі невідомими українським авторам залишаються ті правила, що стали канонами роботи науковця в сучасному світі» [7, с. 59-61] – дуже сміливе узагальнення, що викликає певне занепокоєння щодо сумлінності наукової спільноти. Симптоматичними також видаються індивідуалізації вад власне часописів, що позиціонуються як політологічні.

В принципі процес типологізації видань зазначеної тематики на рівні наукової комунікації передовсім має відбуватися, що власне й мало місце, у форматі адаптації традицій. Носіями таких традицій природно стали класичні академічні журнали, що тривалий час виходили в системі НАН України, конкретно – під егідою відомчого видавництва «Наукова думка». Методична, інформаційно-інструктивна, кадрова допомога та порівняльна педагогіка

фахового спрямування з боку таких авторитетних й професійних журналів як «Філософські студії», «Збірник наукових праць Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України», «Право України», «Філософська і соціологічна думка», «Український історичний журнал» сприяли професійному становленню новітніх журналів, які мали на меті спеціалізуватися на виданні публікацій із політичних наук. Процес професіоналізації таких часописів відбувався доволі повільно, переважно через адміністративно-комунікаційну невизначеність, що тривала з 1992 р. Саме того року уряд задекларував вимогу про те, що основні результати дисертації повинні бути опубліковані в наукових виданнях України, перелік яких затверджується ВАКом України [8]. Проте сам перелік й фахові вимоги до публікації довгий час не оприлюднювалися. Лише через п'ять років інституалізація наукової періодики набула офіційного статусу – у 1997 р. ВАК України видав постанову, якою затверджувався перелік наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт [9]. Власне з цієї дати видається логічним визначити другий етап еволюції наукового журналу (збірника статей) з політичних наук. Однак окреслення його меж актуалізує проблему відповідності наукового контенту профілю політологічного видання. Власне питання професіоналізації текстів, які друкувалися, були пов'язані із загальним рівнем політичної науки в Україні. Саме тому до джерелознавчого моніторингу текстів залучалися експертні оцінки, зокрема ті, що були виконані Центром по удосконаленню методів навчання викладання та дослідження в галузі політичних наук в Україні [10]. У цьому контексті заслуговують на підвищену увагу змістовні дослідження стану політичної науки, що їх виконала М.Кармазіна: висновок про те, що «на сьогодні у нас нема підстав говорити про формування в Україні наукових шкіл в галузі політичної науки» [11, с. 20] в принципі не може бути відокремленим від оцінки комунікативного рівня наукових журналів з політичних наук на початку другого етапу їх становлення.

Проблемність еволюції політичної науки, що за функціональною ознакою відклалась у змісті першого переліку фахових видань, окреслила основні напрями його аналізу. По-перше, йдеться про власне засновницьке представництво 44 періодичних видань, які увійшли до переліку. Те, що 15 з них належить вишам як засновникам часопису, а 8 видань виступають як друковані органи академічних інститутів, свідчить про певну перевагу інституціональних чинників організації комунікативних засад політичної науки. Друга група журналів, яка репрезентує видавничі проекти органів державної влади та управління, громадські організації та засновників в особі колективів редакцій журналів, стратифікується на окремі сегменти інформаційного забезпечення досліджень в галузі політичної науки. Водночас високий рівень універсалізму, загальної описовості, культурологічної тематичності, фрагментарності викладу, журналістських імпровізацій не дозволяє кваліфікувати журнали другої групи певною мірою як політологічну періодику належного наукового рівня.

Важливо зазначити, що для переважної більшості тематичних часописів актуальним питанням залишалась періодичність випуску. Не лише у збірників статей, а й навіть у журналів регулярність випусків була значною мірою умовною. Це призводило до пошуку форм геронтології змісту, що мав зберігати актуальність, приміром, як у щотижневому «Підтекст», так і у щорічному «Молодь України: стан проблеми, шляхи розв'язання».

Порівняльне вивчення організаційно-утворюючих документів періодики політичної науки розкриває доволі представницький масив упорядкування процесів оприлюднення наукової думки. Вже на початку 1999 р. президія ВАК закладає підвалини нормування порядку підготовки, схвалення та власне публікації наукових статей, виклавши відповідні вимоги у спеціальній постанові [12, с. 8]. Помітною умовою розвитку політичної наукової комунікації виявилася викладена у постанові вимога щодо наявності у складі редакційної колегії часопису не менше п'яти докторів наук з відповідної галузі науки, серед яких обов'язково повинні бути штатні працівники наукової установи, організації чи вищого навчального закладу, що видає журнал. У такий спосіб привнесено, по-перше, проблему залучення до редколегій докторів наук, яких на той час було порівняно небагато з огляду на дебютний вік політичної науки в Україні. По-друге, тлумачення поняття «штатності» працівників та визначення кола потенційних видавців ускладнювали формальні ознаки організації видання наукового часопису. По-третє, залучення вчених рад до схвалення авторських оригіналів статей по суті перетворювало журнали на їхні інформаційні додатки, а головне – закладало конфлікти наукових інтересів у фаховому товаристві. Адже автор статті зазвичай вже мав рекомендації зовнішніх рецензентів, апробацію на якість на рівні членів профільної вченої ради, підтримку наукового керівника, консультанта тощо. Проте, незважаючи на суттєві неоднозначності та варіативності тлумачень зазначених вимог, у червні 1999 р. набрав чинності новий перелік фахових видань з політичних наук. Симптоматичним видається той факт, що саме того року інформаційне представництво політичної наукової періодики збагатилося вельми змістовними з огляду на авторський склад такими виданнями, як

«Науковий вісник Дипломатичної академії України», «Людина і політика», «Правова держава» (Одеський державний університет ім. І.Мечникова), «Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї» (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса НАН України) і «Наукові праці. Серія політологія» (Миколаївський державний гуманітарний університет ім. П.Могили).

Прикметним є те, що за кількісним зростанням комунікативних носіїв політичної науки стали помітними якісні зміни у змісті публікацій. Мовиться передовсім про конкретизацію проблем суспільно-політичного життя України на рівні постановки проблеми, упорядкуванні понятійного апарату, обґрунтування провідних концептів й категорій, пов'язаних із еволюцією політичної системи нашої держави. Зміцнення інституту президента на межі знакових рефлексій в бік авторитаризму спричинило пошук реставрації традицій та антонімічних обґрунтувань чи пояснень в науковому середовищі. Помітна олігархізація зон державного управління покликана до життя розвідки сутності так званої політичної еліти. Виникнення різновекторних підходів щодо ролі партійного будівництва в форматі теорії та практики парламентаризму багато у чому спричинили оцінки виборчого законодавства, а сумнозвісний «бікамєралізм» швидко збагатив лексику прикладної політології. Тобто в політичні науки почали з'являтися прогнатичні інтереси. Проте головним, на нашу думку, було помітне збільшення власне того контенту, що виступає предметом аналізу політолога: реальні політичні події, джерельна база їх документування та інструментарій порівняльної політології, що здійснюється фахівцями, які на той час вже почали інтенсивно працювати.

Паралельно із активізацією політичної дослідницької думки набирає обертів адміністративний патронат її формалізації на рівні наукової періодики. В квітні 2000 р. ВАК України своїм наказом, який був посиленний січевим циркуляром 2003 р., встановив низку додаткових умов щодо фаховості видань [13]. По-перше, вимагалось, що таке видання (журнал, збірник наукових праць) повинно мати свідоцтво про державну реєстрацію та загальнодержавну та (або) зарубіжну сферу розповсюдження ЗМІ. По-друге, засновником (співзасновником) фахового видання могла бути лише наукова установа, організація, вищий навчальний заклад; мати тематичну спрямованість з певної галузі науки; наявність у складі редколегії не менше трьох докторів з відповідної галузі науки. По-третє, журнал (збірник) мав підписуватися до друку за рекомендацією вченої ради установи, що його видає. Дослідження зазначених вимог має підстави зробити висновок про прагнення відкрити умовну дискусію про доцільність адміністративної комунікації у галузі науки. В принципі, якщо перша частина циркуляру кореспондується із вимогами чинного законодавства, то друга містить певні проблеми в частині співвідношень повноважень співзасновників. А третя вимога загострює серйозну проблему тлумачення й сумнівного отождоження понять «засновник» і «видавець», що закладає підвалини для наступних правових колізій.

Важливо, що засновників видань зобов'язали приймати до друку лише наукові статті, які мають обов'язкові елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Треба віддати належне прагненням відомчого кураторства максимально підвищити якість наукових публікацій за рахунок формалізації дослідницького процесу. В принципі стислий конспект основних засад наукових досліджень – курс, який викладається кожному студентові, вочевидь варто й нагадувати. Проте його композиційна реалізація в кожному конкретному випадку видається проблематичною, а головне – недоцільною. Чому? Відповідь на це запитання почасти міститься в актуальних міркуваннях А.Круглашова, який, вивчаючи особливості тематичної комунікації, назвав проблемним питанням української політичної науки «гостру емпіричну недостатність і «плагіатокульоз», пропонуючи перейти від його діагностики до лікування» [14, с. 25]. На нашу думку, саме формалізація наукових процесів створює передумови для компілятивних рефлексій. Зацитоване занепокоєння щодо поширення різної форми запозичень в текстах політичної науки багато в чому може бути переадресоване авторам стандартизації наукової думки, що народжуватиметься в тому числі й в голові політолога. Адже композиційні шаблони, стандартні формулювання, формалізована фразеологія – це ті елементи схожої стилістики (в широкому розумінні), які є згубними для наукової статті. Від схожості форми до тотожності змісту – один крок. Упорядкування судження за циркулярними вимогами створює ситуацію подібності, отже знеособлення авторства, призводить до інтелектуального вакууму, що вимагатиме запозичувальної компенсації, яка зветься плагіатом.

Звичайно, що проблема виникнення та поширення компілятивних матеріалів у політичній науковій комунікації перебуває у площині окремої дискусії. Проте поступ форм мінімізації плагіату не може бути результативним без врахування методики композиційної організації наукових текстів. Йдеться не про формалізацію змісту, а тематичну спрямованість формування думки. Традиційно в часописах таку функцію виконує рубрикаційний поділ робочого змісту журналу чи збірника наукових статей. Вибірковий аналіз оглаву часописів з політичних наук виокремив ряд найпоширеніших рубрик, які по суті стали репрезентантами спеціальностей галузі «політичні науки», а саме: теорія та історія політичної науки; політичні інститути і процеси; політична культура та ідеологія; політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку. Найпослідовнішими у згаданому вимірі формування контенту стали видання «Політичний менеджмент», «Наукові записки НАУКМА. Серія: Політичні науки» (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), «Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса НАН України», «Вісник СевНТУ. Серія «Політологія» (Севастопольський національний технічний університет), «Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право» (Національний технічний університет України «КПІ»). Природно, що редколегії журналів, здійснюючи редакційну політику в межах своїх дослідницьких інтересів і дотримуючись концептів наукової школи, здійснювали конкретизацію напрямів досліджень, що об'єднувались такими рубриками, як «культурно-ціннісні виміри політики» («Науковий часопис НПУ ім. М.Драгоманова. Серія: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін»), «філософія політики» («Панорама політологічних студій: вісник Рівненського державного гуманітарного університету»), «політична психологія» («Політологічний вісник» Політологічного центру при Київському національному університеті ім. Т.Шевченка).

Вивчення змісту політичних наукових журналів, які функціонували на другому етапі їхнього розвитку, виявилось більш представницьким з огляду на фактологічну базу, що з кожним роком збільшувалася. В результаті «ваківський» перелік фахових видань з політичних наук за станом на лютий 2008 р. вже становив 57 позицій. В принципі це віддзеркалює тенденцію до зростання, характерної для гуманітарного блоку наукової періодики в цілому. Зазначену тенденцію задокументували в публічній сфері автори відповідного моніторингу, що був зроблений в Центрі досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.Доброва НАН України [15, с. 73]. За результатами дослідження «Наукометричний моніторинг журналів соціогуманітарної сфери» за темпами кількісного зростання журнали з політичних наук посіли шосте місце із одинадцяти галузей гуманітарних наук. Щоправда критерії відбору об'єктів дослідження залишилися за межами публічної сфери. Цей факт не дозволяє однозначно сприймати наведені дані з огляду на ряд класифікаційних обставин. По-перше, абсолютну кількість журналів усталеної тематики за чверть століття виявити надзвичайно складно. Вочевидь, доцільно в такому разі застосовувати прийоми репрезентативної вибірки для окреслення тенденцій. По-друге, динамічна частотність переєстрації видань неминуче призводить до дублетності в підрахунках. По-третє, одночасна реєстрація видань за кількома спорідненими спеціальностями унеможливорює виключне представництво конкретного часопису в одній галузі науки.

Проте висловлені зауваги жодним чином не ставлять під сумнів авторське сумління щодо пошуку відповіді на складні сюжети становлення політичної наукової періодики, яка є невід'ємною складовою розвитку соціогуманітарних дисциплін. Саме в такому гармонійному контексті М.Николко пропонує класифікатор політичної наукової періодики за такими критеріями: 1) напрям журналу, визначений його засновниками; 2) згадка в бюлетені ВАКУ; 3) згадка видання в реферативному журналі «Політика. Політичні науки» [16, с. 47]. В цілому представлений класифікатор, на нашу думку, являє собою передовсім прикладний інструментарій. Визначення тематичної спрямованості, проте не дає системної ідентифікації за належністю до галузі науки. Зрештою сам автор представленої класифікатора це усвідомлює, зазначаючи, що аналіз списку публікацій, який подається в реферативному журналі «Політика. Політичні науки», свідчить: «понад 30% журналів належать до інших галузей знань» [17, с. 48]. У зв'язку з цим постає питання про правомірність поширення критеріїв оцінки власне публікацій на політологічну тематику на журнал в цілому, який цю статтю надрукував. На наш погляд, така методика не відповідає принципам єдиної основи поділу понять і не може бути обрана як складова класифікатора журналів (збірників статей) з політичних наук.

Практика дослідження наукової періодики в системі політичної комунікації зазвичай тяжіє до описових методів вивчення специфіки підготовки текстів, які об'єктивно обмежені тією ілюстративністю прикладів, компенсаторною технікою цитування із наступним їх переказом й оглядом джерельної бази. Водночас якісні характеристики наукових журналів взагалі та

публікацій зокрема вимагає бодай мінімальної кліометричної методики визначення тих параметрів аналітико-синтетичної критики, що дозволить змінити припущення зовнішніх вражень чи спростувати їх зміст. Йдеться про необхідність вимірювання якості публікації за допомогою метода «контент-аналіз». У нашому варіанті видається доцільним застосувати його до вивчення публікацій у співвідношенні декларованої назви статті до її змісту. Відомо, що часто-густо повнота фактичного матеріалу, що передбачена заголовком, не може бути розкрита автором об'єктивно через неправомірно (відносно назви) звужений обсяг публікації. Ця вада значною мірою стосується й журналів політичної періодики. Причин цьому чимало: прагнення утримати назву дисертаційного дослідження незалежно від обсягу джерел його оприлюднення; бажання справити враження привабливим заголовком, усвідомлюючи, що саме він є чи не єдиним інформантом публікації, проте головне – професійні умови публікаторської діяльності академічного науковця чи викладача. Як відомо, для працівника наукової установи в основу звітності покладена публікаторська діяльність не лише в назвах статей, а й характеристиках обсягу – авторських аркушах, а науковець-викладач вишу формує свій підсумковий рейтинг за публікаціями в науковій періодиці лише кількістю назв. За таких умов домінуючим стає принцип мінімальних форм викладу матеріалу в публікаціях.

Можна припустити, що зазначені обставини певною мірою обумовили обсяги статей, які друкувалися в науковій політичній періодиці досліджуваного періоду. Для підтвердження цієї гіпотези виконане дослідження визначення питомої ваги фізичного представництва окремої

$$h = \frac{o}{s}$$

публікації в інформаційному обсязі журналу за формулою $h = \frac{o}{s}$, де o – представляє загальний обсяг журналу в авторських аркушах (1 аркуш = 40 тис. знаків); s – кількість публікацій в одному номері; h – середній обсяг однієї публікації в авторських аркушах. Вибірковий аналіз змісту видань за наведеною формулою розкрив тенденцію до переваг інформаційної насиченості статей, опублікованих у академічних журналах (збірках наукових статей).

Відомо, що якість публікації в наукових виданнях значною мірою залежить від рівня джерельної бази. Саме вона є інформаційним ресурсом дослідження. Здійснюючи вивчення джерельної бази наукових публікацій за основними ознаками її якості (представництво джерел за видами, за регіональною належністю, за хронологією тематики), можна зробити висновок, що політична наука останніх років віддає перевагу первинним носіям інформації: соціологічним дослідженням, статистичним даним органів державної влади та управління, оперативним інтернет-ресурсам, які за своїми комунікативними властивостями об'єктивно актуалізують публікацію та підвищують рейтинг оригінальності тексту.

Щоправда реалії збідненого поліграфічного виготовлення журналів у межах офіційного накладу в 100 примірників, який на практиці часто-густо не наближався до зазначеного мінімуму, не просували часопис до читачів, залишаючи його ледь не бібліографічною рідкістю. Ситуацію мали покращити вимоги до часопису, що полягали в обов'язковому розміщенні електронної копії видання на сайті Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України».

Підвищення вимог до періодичних фахових видань спричинило ініатииви щодо формування з 1 лютого 2009 р. нового переліку фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. Планувалася перереєстрація видань, що були внесені у попередні переліки видань [18]. Таким чином упродовж 2009 – 2011 рр. президією ВАК сформувався перелік, у якому було представлено 51 видання з політичних наук. Даний перелік не втратив чинності й після ліквідації ВАК України наприкінці 2011 р. у зв'язку з реорганізацією та створенням атестаційної колегії МОН України, якій було передані повноваження ВАК України [19]. Отже, другий етап формування періодики з політичних наук в контексті інституціонального становлення видається завершеним з огляду на наступні організаційні новели, що зумовили подальші умови функціонування наукових часописів України.

Таким чином, третій, нинішній етап розвитку періодичних видань з політичних наук датується з 2012 р. й триває дотепер. Адже саме того року затверджений вдосконалений порядок формування переліку фахових видань [20]. Відтоді засновникам і видавцям часописів довелося розв'язувати додаткові завдання, що полягали у розміщенні на веб-сторінці видання статей англійською мовою, здійсненні редколегією внутрішнього рецензування матеріалів, що готується до публікації, та організацію зовнішнього рецензування. Проте головним для наукової спільноти України стало те, що розміщення в інтернет-просторі повнотекстових файлів статей журналів створило можливості для системного аналізу наукової комунікації. Один із перших аналітиків мережевої політичної комунікації в частині вивчення фахових журналів Ю.Шайгородський опрацював статистичні дані про використання електронних версій видань України. Спостереження науковця

відносно того, що частота звернень до періодичних видань значно перевищує частоту звернень до продовжуваних видань, видається переконливим так само, як й наступний висновок: «Наразі (очевидно, за рахунок періодичності друку) журнал «Політологічний менеджмент», видання якого здійснюється неприбутковою організацією й переважно за рахунок залучених коштів благодійників, протягом останніх восьми років (за даними НБУ ім. В.Вернадського) залишається найбільш цитованим виданням з політичних наук в Україні» [21, с. 68-69].

Можливості спектрального аналізу фахових видань актуалізували злободенну проблему української фахової періодики взагалі, а з політичних наук зокрема. Йдеться про входження часописів до світових наукометричних баз даних. Ймовірно, що в останніх міністерських вимогах до фахових видань ця обставина була розцінена як проблема недалекого майбутнього. Проте, як зазначають спеціалісти: «...Національна академія наук неодноразово подавала свої зауваження та пропозиції внести деякі зміни до порядку формування переліку наукових фахових видань України з огляду на те, що у чинному порядку не враховані такі параметри як входження до наукометричних баз даних...» [22, с. 17]. Вивчення складових проблеми наукометричності періодичних видань в контексті викладених зауважень розкриває проблему комплексного розв'язання зазначеного питання. На нашу думку, формулювання неконкретизованої вимоги входження до науко- метричних баз даних не буде ефективною, оскільки така вимога є по суті комплексною. Вона передбачає виконання ряду однозначних й чітких вимог: наявність веб-сторінки видання, контактної функції для безпосереднього он-лайн-зв'язку з редакцією, правил подачі авторських оригіналів, змісту випусків, наявність двомовних анотацій та ключових слів, повнотекстових файлів статей, тематичних індексів [23, с. 41].

Таким чином, йдеться про етапність формування готовності наукової періодики до наукометричності. Важливим етапом на цьому шляху можна вважати розміщення електронних журналів на веб-порталі НБУ ім. В.Вернадського. Вочевидь, що така практика значною мірою мінімізує розпорошеність джерел наукової комунікації, підвищуючи її доступність.

Для журналів та збірників статей з політичних наук наукометричність так само залишається гострою проблемою. Зокрема, лише менша частина професійних видань входять до периферійної бази даних «Российский индекс научного цитирования»; від якої, можливо, нині варто відмовитися взагалі. Комплексний аналіз фахових видань на предмет відповідності необхідним комунікаційним вимогам до періодичних видань розкрив й інші проблеми композиційної стандартизації.

Таблиця № 1

Аналіз комунікативної комплектності фахових видань виключно з політичних наук з 2012 р. до серпня 2015 р.

№	Назва видання, засновник	Порядковий номер класифікатора експлікації								
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Вісник СевНТУ. Серія «Політологія» / Севастопольський національний технічний університет	+	-	+	+	-	-	+	+	+
2	Вісник Харківського національного університету. Серія «Питання політології» / Харківський національний університет ім. В.Каразіна	-	+	+	+	+	+	+	+	-
3	Гуманітарні студії / Київський національний університет ім. Т.Шевченка	+	+	+	+	+	-	-	+	+

4	Магістеріум. Політичні студії. Збірник наукових праць / Національний університет «Києво-Могилянська академія»	+	-	+	+	-	-	+	+	-
5	Науковий часопис НПУ ім. М.Драгоманова. Серія: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / Національний педагогічний університет ім. М.Драгоманова	+	-	+	+	-	-	-	+	-
6	Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса НАН України / НАН України, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса НАН України	-	-	+	-	-	-	+	+	-
7	Наукові записки НаУКМА. Політичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія»	+	-	+	+	-	+	+	+	-
8	Наукові праці. Серія: політологія / Чорноморський державний університет ім. Петра Могили	+	+	+	+	-	+	+	+	-
9	Панорама політологічних студій: науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету / Рівненський державний гуманітарний університет	-	+	+	-	-	+	-	+	-
10	Політологічні записки / Східноукраїнський національний університет ім. В.Даля	-	+	+	+	-	+	-	+	-
11	Політологічні та соціологічні студії / Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича	+	-	+	-	-	-	-	+	-
12	Прикарпатський вісник НТШ (серія «Думка») / Івано-Франківський Осередок Наукового товариства ім. Т.Шевченка, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника», Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, ДВНЗ «Івано-Франківський державний медичний університет»	-	+	+	+	-	-	+	+	-

13	Проблеми міжнародних відносин / ПВНЗ «Київський міжнародний університет», Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України	-	+	+	+	-	+	-	+	-
14	Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні, культурологічні науки / Харківський національний педагогічний університет ім. Г.Сковороди	-	+	+	+	-	+	+	+	-
15	Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку / Інститут народознавства НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Національний університет «Львівська політехніка»	+	-	+	-	+	-	+	+	-
16	Електронне фахове видання Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки / Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т.Шевченка	-	-	+	-	+	+	+	+	-

Експлікація змісту таблиці «Аналіз комунікативної комплектності фахових видань виключно з політичних наук з 2012 р. до серпня 2015 р.» передбачає наступні класифікатори наявності:

1. **зміст випуску укр., рос., англ. мовами;**
  2. **вимоги щодо оформлення авторських оригіналів;**
  3. **анотація та ключові слова укр., рос., англ. мовами;**
  4. **індексація статті УДК;**
  5. **англомовний відповідник статті на веб-сторінці видання;**
  6. **міжнародний номер періодичного видання ISSN;**
  7. **повнотекстові файли статей;**
  8. **композиційна комплектація на веб-порталі НБУВ;**
  9. **включення до наукометричних баз даних.**
- Умовні позначення в таблиці: «+» наявні показники; «-» відсутні дані.**

Кількість видань, що стали предметом дослідження їх комплектності, обумовлена їх винятковою спеціалізацією, себто «політичними науками», оскільки нині чинний перелік видань охоплює понад 40 назв тих «суміжників», які об'єднані спорідненими галузями науки (історія, філософія, право, соціальні комунікації, економіка). Отже, для досягнення автентичності належності висновків журнали (збірники статей) з політичних наук виокремлені в самостійну категорію. Таким чином аналіз фахових видань на предмет наявності показників комунікативної комплектності розкрив ряд проблемних зон. Виявилось, що половина видань не подають «зміст» номерів часописів англійською мовою. Характерно, що це відбувається водночас із наявним англомовним контентом по інших позиціях, зокрема на рівні підготовки анотації та ключових слів. Залишається актуальною відсутність міжнародного номера періодичного видання ISSN, оскільки така індексація є обов'язковою умовою входження видання до наукометричних баз даних, на чому наголошують фахівці [24, с. 14]. Досить невмотивовано видається позиція окремих редакцій щодо необхідності зазначати технічні вимоги до оформлення авторських оригіналів. Якщо виконання умов реєстрації часопису можуть видаватися таким, що обтяжують роботу редакції, то побажання створювати рукописи за певним стандартом навпаки – полегшує роботу редакторів, проте автору не

висувається. На цьому тлі відкритим залишається питання про виконавців присвоєння індексу УДК із огляду на неоднозначність тлумачення його складників.

Проте найвразливішою комунікативною проблемою в системі видання політичних періодичних наукових видань залишається оперативність оприлюднення досліджень. Про це свідчить й власне типологія представлених видань. Практично всі збірники наукових праць доволі інертні в інформаційному просторі. Видання таких часописів один раз на два роки чи двічі на рік – термін, який за визначенням корегуватиме тематику видання в бік усталених відсторонених від динамічного політичного життя й злободенної джерельної бази досліджень. Тому видається своєчасним і професійно креативним видання поки що єдиного в галузі політичних наук електронного журналу «Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки» (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т.Шевченка), який зареєстрований МОН України як відповідний носій інформації. Природно, що його створення відповідає фаховим очікуванням наукового товариства, «коли більшість авторів позитивно ставиться до електронних фахових видань – 77,3%, проте мають публікації в таких лише 47%» [25, с. 126].

Природно, що у політологів статистика участі в електронній науковій періодиці значно менша від окресленого показника, проте інформаційна потреба наукового потенціалу дуже значна з огляду на об'єктивну стилістику політичної комунікації. Аналітико-синтетична критика статей зазначеного часопису слугує на користь висловленої думки – оперативність розміщення матеріалів, які вигідно використовують новітні дані, залишають доволі умовну альтернативу друкованому слову. Щоправда електронна мобільність поширення текстів повертає нас до необхідності перевірки фактичного матеріалу щодо його достовірності та повноти, а також нагадує про професійну сумлінність літературного редактора й особливо коректора.

Проте саме електронна комплектація інформаційних ресурсів змістовних баз періодики надала можливість для здійснення системного дослідження наукової періодики. Ця обставина видається визначальною при оцінці результативності «Моніторингу джерельної бази наукових публікацій за період 2003-2012 рр. з актуальних проблем політики та політичних наук (на основі реферативних ресурсів НБУВ)». За висновками виконавців дослідження змодельовано наступне співвідношення тематичних ресурсів: 45% досліджуваних джерел присвячені теорії політики та теоретичній політології; 14% – зовнішній політиці та міжнародним відносинам, дипломатії; 11,7% – національним відносинам і політиці, національно-визвольному руху; 10,6% – внутрішній політиці; 7,5% – історії політичних вчень; 5,8% – політичним партіям; 5% – суспільно-політичним організаціям, і лише 0,4% – проблемам політики та сучасного політичного становища. При цьому констатовано, що «найбільш активно проблеми політики та політичних наук на своїх шпальтах висвітлюють такі часописи, як «Політичний менеджмент», «Сучасна українська політика», «Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку», «Держава та регіони», «Держава і право», «Наукові записки НАУКМА» (серія Політика) [26]. Наведені дані в принципі можуть бути використані для формування редакційної політики в частині тематичного спрямування періодичних видань з політичних наук. Однак неусталена передовсім за атрибутивними ознаками класифікація тематичних категорій поділу публікаторського контенту політичних наук об'єктивно ускладнює конкретизацію майбутньої композиції досліджень. Вочевидь, проблемною стане спроба дати відповідь щодо інформаційно-вичерпної самодостатності класифікатора «проблеми політики та сучасного політичного становища», що представляє лише 0,4% комунікативного ресурсу політичного дослідження, у порівнянні із більшістю попередніх рубрик, які за змістом гармонізують та поглинаються універсальним розділом «політичне становище». Подібні зауваження до аналізу політологічного контенту вже набувають рис такої звичайної усталеності, що постає питання про їхню доречність в принципі. Відомо, що ця проблема буде перманентною доти, доки триватиме становлення школи концептів політичної науки. Вочевидь, що наукова періодика в цьому процесі має перспективи.

Так само справою сумління майбутніх політологів видається розв'язання проблеми комунікативної конфігурації моделі наукової періодики з політичної тематики. Власне процес її інституціалізації, можливо, повільно, проте незворотно рухається в бік чіткої типологізації спеціалізованого періодичного видання. Статусно-засновницьке дистанціювання від громадсько-політичної публіцистики, композиційна відповідність засадам наукових досліджень, професіоналізація авторського складу дозволяє зробити висновок про можливу інтеграцію наукової періодики з політичних наук на рівні українських часописів до європейських наукометричних стандартів.

Література

1. Постановление Государственного комитета СССР по науке и технике от 4 ноября 1988 г. № 386 «О Номенклатуре специальностей научных работников» // Бюллетень ВАК при Совете Министров СССР. – 1989. – № 2. – С. 8-20.
2. Про затвердження описів дипломів доктора і кандидата наук та атестата старшого наукового співробітника і переліку галузей, з яких може бути присуджений науковий ступінь: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 р. № 199 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/199-93-%D0%BF>
3. Див.: Бабкіна О.В. Неоконсервативные политические теории Запада: сущность, проблемы, тенденции развития: дис... д-ра полит. наук: 23.00.03/ О.В.Бабкіна, АН України, Ін-т філософії. – К., 1992. – 366 л.
4. Викл. за: Рябов С.Г. Політична наука в Україні ХХІ століття: стан та перспективи розвитку. – К.: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – 103 с.
5. Рудич Ф. Політична наука в Україні: стан і перспективи / Ф.Рудич // Політичний менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 5-18.
6. Видання. Основні види. Терміни та визначення: ДСТУ 3017-95. – [Чинний від 1996-01-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 1995. – 48 с. – (Національний стандарт України).
7. Рябов С.Г. Зазнач. праця.
8. Про порядок присудження наукових ступенів: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 1992 р. № 257 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/257-92-%D0%BF>
10. Про затвердження переліків наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт: постанова президії ВАК від 25 травня 1997 р. № 1а/5 // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 1997. – № 2. – С. 71-88; Головка А.М., Цвігун А.Т. Про деякі аспекти нормативного забезпечення формування переліку наукових фахових видань України / А.М.Головка, А.Т.Цвігун // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2008. – № 2. – С. 10-11.
11. Про кількісний та якісний аналіз захищених в Україні з 1993 р. дисертацій див: Аналіз докторських і кандидатських дисертацій, захищених в Україні за напрямом «Політичні науки» // Центр по удосконаленню методів навчання, викладання та дослідження в галузі політичних наук в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ps.crimea.edu/ucr/metod/analiz_doct.htm
12. Кармазіна М. Політична наука в Україні: дисертаційний аспект / М.Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 17-28.
13. Про публікації результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та їх апробацію (3 постанови президії ВАК України від 10.02.1999 р. № 1-02/3) // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 1999. – № 1. – С. 7-8.
14. Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та про їх апробацію. Наказ ВАК України від 04.04.2000 р. № 178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0431-00>; Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України. Постанова президії ВАК від 15 січня 2003 р. № 7-05/1 // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2003. – № 1. – С. 2.
15. Круглашов А.М. Здобутки та проблемні питання розвитку вітчизняної політичної науки / А.М.Круглашов // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2009. – Вип. 17. – С. 22-30.
16. Кавуненко Л.П., Хоревін В.І., Костиця О.П., Левченко О.Г. Наукометричний моніторинг наукових періодичних видань соціогуманітарної сфери України / Л.П.Кавуненко, В.І.Хоревін, О.П.Костиця, О.Г.Левченко // Наука України у світовому інформаційному просторі. – К., 2010. – Вип. 3. – С. 71-79.
17. Політична наука в Україні: становлення і перспективи / За ред. д.ф.н. О.А.Габрієляна, д.ф.н. О.Д.Шоркіна. – Сімферополь, 2002. – 344 с.
18. Там само.
19. Про формування нового переліку наукових фахових видань (із наказу ВАК України від 24 січня 2009 р. № 29) // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2009. – № 2. – С. 2-3.

20. Положення про атестаційну колегію Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Наказ Монмолодьспорту від 04.09.2011 р. № 1059. Зареєстровано в Мін'юсті України 10.10.2011 р. за № 1169/19907 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1169-11>
21. Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України. Наказ МОН України від 17.10.2012 р. № 1111. Зареєстровано в Мін'юсті України 02.11.2012 р. за № 1850/22162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1850-12>
22. Шайгородський Ю. Фактори інституалізації політичної науки в Україні / Ю.Шайгородський // Сучасна українська політика. – Спецвипуск : Політична наука в Україні: стан та перспективи розвитку. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. – С. 60-71.
23. Діденко Ю.В. Академічна наукова періодика в системі сучасної комунікації / Ю.В.Діденко // Наука України у світовому інформаційному просторі: [зб. ст.] / Нац. акад. наук України; [редкол. : Я. С. Яцків та ін.]. – Київ : Академперіодика, 2014. – Вип. 10. – С. 11-18.
24. Мриггод О.І. Українська наукова академічна періодика: ступінь «видимості» / О.І.Мриггод // Наука України у світовому інформаційному просторі. – К.: Академперіодика, 2012. – Вип. 6. – С. 36-44.
25. Личук М.І., Парубчак Н.А. Інформативні параметри міжнародних наукометричних баз даних / М.І.Личук, Н.А.Парубчак // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2014. – № 1. – С. 10-16.
26. Бессараб А.О. Періодичні наукові фахові видання як засіб інституціоналізації науки / А.О.Бессараб // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2013. – № 1. – С. 125–130.
27. Сандул О.Г. Моніторинг джерельної бази наукових публікацій за період 2003-2012 рр. з актуальних проблем політики та політичних наук (на основі реферативних ресурсів НБУВ) / О.Г.Сандул // Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору: Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 21-23 жовт. 2014 р.) / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського, Асоц. б-к України, Рада директорів наук. б-к та інформ. центрів акад. наук - членів МААН; [редкол.: В.І.Попик та ін.]. – К.: НБУВ, 2014. – С. 428-430

УДК 329 (NPD)

ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ КРАЙНІХ ПРАВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПІСЛЯВОЄННІЙ НІМЕЧЧИНІ (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ НІМЕЧЧИНИ)

Гримська М. І.

доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

Розглянуто становлення крайніх правих політичних партій у Німеччині після II світової війни. Виокремлено основні етапи їх розвитку і охарактеризовано кожен з них. Висвітлено становлення Націонал-демократичної партії Німеччини та її ідеологічні засади. Визначено місце НДПН у партійно-політичній системі сучасної Німеччини і доведено, що її вплив на політичний порядок денний лише зростатиме.

Рассмотрено становление крайне правых политических партий в Германии после Второй мировой войны. Выделены основные этапы их развития и дана характеристика каждому из них. Освещены становления Национал-демократической партии Германии и ее идеологические принципы. Определено место НДПГ в партийно-политической системе современной Германии и доказано, что ее влияние на политическую повестку дня будет только расти.

Development of far right political parties in Germany after World War II has been presented. Main stages of their formation are distinguished and each of them broadly characterized. Development of the National Democratic Party of Germany and its ideological principles have been described. The role of NPD in political party system of contemporary Germany has been identified and the hypothesis that its impact on the political agenda will only grow is considered.

Ключові слова: ідеологія, політичні партії, крайні праві політичні партії, Німеччина, Націонал-демократична партія Німеччини.

Постановка проблеми. Історія крайніх правих політичних партій в Німеччині розпочинається практично одразу ж після завершення II світової війни. У той час ідеї нацизму зберігали популярність серед німецького населення, яке, хоч і засуджувало політичний курс А. Гітлера, загалом позитивно ставилось до ідей єдності та могутності німецької нації на основі національної ідентичності і відчуття патріотизму. Провал політики денацифікації призвів до поширення культури колективного відчуття вини, що, в той же час, негативно сприймалось молоддю, яка не вірила у необхідність соромитись своєї національної належності через помилки минулого. Усе це сприяло виникненню та зростанню підтримки політичних організацій, які згодом стали основою для формування крайніх правих політичних партій. Розвиток німецьких крайніх правих в другій половині ХХ ст. відбувався трьома хвилями або етапами. Перший з них ознаменувався існуванням низки політичних партій, які здобували електоральну підтримку на різних рівнях і сприяли збереженню даної проблематики у політичному дискурсі. Другий і третій періоди прямо пов'язані з історією найбільш впливової німецької крайньої правої політичної партії – Націонал-демократичної партії Німеччини, яка і до сьогодні домінує на політичній арені цієї країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення крайніх правих політичних партій в Німеччині є предметом великої кількості публікацій зарубіжних вчених. Зокрема, про їх історію та розвиток йде мова у працях Л. Вейберга, Е. Годіна, Б. Дженкінса, П. Ігнаці, Г. Кітшельта, Е. МакГена, П. Меркла, К. Мудде, П. Норріс, М. Харріс, П. Хейнсворза та ін. Оскільки Німеччину разом з Австрією та Італією вважають державами, звідки крайня права ідеологія бере свій початок, цій державі приділяється увага практично в усіх комплексних дослідженнях, навіть якщо вони присвячені більш загальним питанням і окремі держави аналізуються лише в якості прикладу. Безпосередньо Націонал-демократична партія Німеччини є головним предметом статей О. Іванова, У. Бекеса, Ф. Декера, Л. Міліопулоса, Б. Зоммера, М. Брандстеттера, С. Тені, Л. Дітмера та величезної кількості німецьких і не лише вчених.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим і присвячено статтю. Серед українських дослідників німецьких крайніх правих політичних партій варто відзначити А. Шеховцова та О. Іванова, які детально аналізують їх специфіку та ідеологічні засади. Разом з тим, враховуючи зростаючий вплив крайніх правих у сучасній Європі та їх погляди на ситуацію в Україні і українсько-російські відносини (зазвичай, вони проявляються

у підтримці російської сторони), активізація наукового вивчення німецьких крайніх правих політичних партій загалом та Націонал-демократичної партії Німеччини зокрема є актуальною та потрібною, що і становить основну мету даної статті.

Висвітлення основного матеріалу дослідження. Історію крайніх правих політичних партій Німеччини прийнято поділяти на три етапи. Перший з них розпочався одразу ж після II світової війни і характеризувався виникненням низки крайніх правих політичних організацій і зростанням їх впливовості. Ще за часів окупації території Німеччини союзними державами було зареєстровано три політичні партії крайнього правого спрямування – Асоціацію за економічне відновлення (1945 р.), Німецьку консервативну партію – Німецьку праву партію (1946 р.), Групу дії / Європейський народний рух Німеччини (1949 р.). Вони функціонували у тих частинах держави, які знаходились під контролем США, Великобританії та Франції [7, с. 61]. Уже в перші роки свого існування вони одержали велику підтримку – у 1946 р. на виборах до парламенту Баварії Асоціація за економічне відновлення отримала 7,4% голосів, у 1947 р. за Німецьку консервативну партію – Німецьку праву партію проголосувало 3,1% виборців у Шлезвігу-Гольштейні. Обидві партії здобули представництво і у федеральному парламенті, здобувши у 1949 р. відповідно 2,9% (12 мандатів) та 1,8% (5 мандатів) [5].

Після передачі влади новоствореним німецьким інституціям було зареєстровано ще декілька крайніх правих політичних партій – Соціалістичну імперську партію (1949 р.), того ж року – Німецьку спільноту, у 1950 р. – Загальнонімецький блок / Союз вигнаних і безправних (1950 р.) та Німецьку імперську партію (1950 р.). Найбільш радикальною була перша із вище перелічених – Соціалістична імперська партія. Вона відкрито визнала себе неонацистською, проголосивши єдиним легітимним правителем країни наступника А. Гітлера Карла Деніца, а тогочасну владу неконституційною. Це дозволило їй завоювати популярність у низці північнонімецьких земель. Зокрема, за неї проголосувало 11% виборців у Нижній Саксонії та 7,7% у Бремені [5].

Однак через відверто нацистські погляди Соціалістична партія Німеччини у 1952 р. була заборонена Конституційним судом. Це негативно позначилось на усіх крайніх правих політичних партіях, які почали розглядатись виборцями як потенційна загроза демократичному устрою та підстава для ізоляції Німеччини. Як наслідок, практично усі вищезазначені партії показали доволі низькі результати у 1953 р. Успішним залишався лише Загальнонімецький блок / Союз вигнаних і безправних, але ця партія керувалась, насамперед, інтересами соціальної групи, яку представляла, що зрештою привело її до об'єднання з Християнсько-демократичним союзом.

Вибори у 1953 р. вважають завершенням першого етапу історії німецьких крайніх правих політичних партій. Протягом наступного десятиліття активно залишалась лише Німецька імперська партія, результат якої коливався навколо 1% з деякими винятками. Такі низькі результати зумовили внутрішньопартійні конфлікти і вихід з партії найбільш радикальної групи. Прагнучи подолати кризу, керівництво Німецької імперської партії почало шукати шляхів консолідації невеликих крайніх правих політичних організацій з метою утворення єдиної політичної партії. Мети було досягнуто із заснуванням Націонал-демократичної партії Німеччини (далі – НДПН) у 1964 р. Це вважають початком другого етапу історії німецьких крайніх правих [7, с. 65].

Подальший розвиток крайніх правих політичних партій в Німеччині тісно пов'язаний з успіхами та невдачами НДПН. Саме з неї починається якісне оновлення німецьких крайніх правих, яке проявлялось у поступовому відході від нацистського минулого та прийнятті тих тем, які домінуватимуть на межі ХХ-ХХІ ст. Зокрема, хоча фактично партією керував колишній голова Німецької імперської партії Адольф фон Тадден, формально на цю посаду було обрано Фрідріха фон Талена, колишнього члена ХДС та депутата парламенту. Це сприяло швидкому розвитку партії та здобуттю нею популярності. Велика увага приділялась формуванню розгалуженої та дієвої партійної структури з представництвом по всій країні. Уже на перших виборах до парламенту у 1965 р. НДПН отримала 2% голосів. Партія спромоглась здобути підтримку і на виборах до земельних парламентів. У 1966-68 рр. депутатами було обрано її представників у Баварії, Баден-Вюртемберзі, Бремені, Гессені, Нижній Саксонії, Рейнланд-Пфальці, Шлезвіг-Гольштейні [5].

Ще з перших програмних документів НДПН проголосила відданість цінностям та принципам крайньої правої ідеології. При її формуванні було створено два документи – «Заклик до заснування Націонал-демократичної партії Німеччини» та «Основні положення Націонал-демократичної партії Німеччини» – які стали фундаментом для першої офіційної програми, розробленої у 1967 р. та затвердженої на з'їзді партії у місті Ганновер. Головними темами програми стали ревізіонізм (партія закликала до перегляду Ялтинських і Потсдамських угод, а також амністії засуджених за злочини II світової війни) та об'єднання Німеччини [1, с. 70].

Високий рівень підтримки було збережено і на виборах до федерального парламенту у 1968 р. На той момент НДПН вдалось об'єднати навколо себе багато різноманітних організацій та ініціатив і позиціонувати себе як єдину справжню опозицію до правлячої Великої коаліції з ХДС/ХСС і СДПН [8, с. 25]. Партія здобула 4,3% і, хоча виборчий бар'єр вона так і не спромоглась подолати, цей результат був надзвичайно високим як для крайньої правої політичної сили. НДПН продовжувала дотримуватись крайньої правої ідеології. Зокрема, в центрі Верхтаймського маніфесту, прийнятого в 1970 р. – прагнення відновити історичну справедливість щодо німців та в майбутньому зважувати користь і шкоду для німецького народу при прийнятті будь-якого рішення у сфері внутрішньої чи зовнішньої політики. Велика увага у цьому програмному документі приділялась і критиці комунізму та американізму, які розглядались як вороги, що прагнуть впливати на свідомість німців, відвертаючи їх від справжніх національних цінностей [1, с. 70].

Підтримка партії почала знижуватись, коли на поверхню вийшов внутрішньопартійний конфлікт, який певний час вдавалось приховувати. Наявність, по суті, двох груп впливу всередині партії – «нових політиків» (більш поміркованих) та вихідців з Німецької імперської партії (більш радикально налаштованих) – не сприяла внутрішньопартійній єдності. У 1967 р. відбувся відкритий конфлікт за владу між Тіленом та фон Тадденом. Останнього було обрано на посаду голови партії, однак це не сприяло завершенню протистоянь. Електоральні невдачі, зумовлені в тому числі і внутрішньою ситуацією, спонукали більш радикальні групи і далі тиснути на керівництво з метою активізувати вуличну діяльність. У 1971 р. фон Тадден пішов з посади голови, мотивувавши це неможливістю контролювати внутрішньопартійні процеси. Партію очолив Мартін Мусгунг, що не задовільнило мілітаристські групи, оскільки він також був представником поміркованого крила [1, с. 72]. Як наслідок, погіршувався фінансовий стан партії, скорочувалась кількість членів та знижувався рівень підтримки. У 1970-71 рр. НДПН втратила представництво в усіх земельних парламентах і до кінця десятиліття її результат не перевищував 1,1% [5].

Занепад НДПН вважають завершенням другого періоду історії крайніх правих політичних партій у Німеччині. Протягом 1970-х – першої половини 1980х рр. становище цієї партії було незадовільним, що проявлялось у зниженні підтримки виборців. Здебільшого партія здобувала менше 1% голосів, що не давало їй політичного представництва на будь-якому рівні. Разом з тим, вона продовжувала існувати і брати участь у виборах, що дозволило їй утримувати увагу свого електорату і зрештою поступово вийти з кризи. Зокрема, на виборах до Європейського парламенту у 1984 р. вона здобула 0,8% голосів, що означало підтримку більш ніж 150 тис. виборців [5].

З середини 1980х рр. розпочався третій етап історії крайніх правих політичних партій Німеччини, який продовжується і досі. У той час на політичну арену вийшли ще дві крайні праві політичні партії, що дещо активізувало НДПН та змусило її переглянути стратегію з врахуванням посилення конкуренції. Саме тоді партія дещо відійшла від поміркованих позицій і включила до своєї політичної риторики проблему імміграції. Для поширення ідей було створено низку регіональних ініціатив, які виступали за зниження рівня міграції. Однак схожі погляди відстоювала і новоутворена крайня права політична партія Республіканців, яка мала перевагу над НДПН у тому, що не була пов'язана з нацистським минулим. Для підвищення конкурентоспроможності НДПН уклала союз ще з однією крайньою правою політичною партією, яка виникла у той час – Німецьким народним союзом. Було погоджено, що партії по чергово йтимуть на вибори, і та політична сила, яка бере участь цього разу, включатиме до своїх списків представників від обох. Таке об'єднання довело свою ефективність, оскільки Німецький народний союз був «партією-привидом», без розгалуженої організаційної структури та членства і ґрунтувався лише на особистості лідера Герхарда Фрая. Водночас, він мав такі потрібні НДПН фінансові ресурси. Тому співпрацю між НДПН та Німецьким народним союзом іноді називають «союзом грошей і кадрів», вигідним для обох, хоча він і тривав всього кілька років [8, с. 61-62].

Нова сторінка в НДПН розпочалась у 1996 р., коли на посаду голови було обрано Удо Фойгта. Йому вдалось здійснити те, чого партія потребувала протягом усього періоду свого існування – консолідувати внутрішньопартійні групи і фракції. Це сприяло поступовому поверненню електоральної підтримки. У 2004 р. НДПН вперше потрапила до парламенту Саксонії, здобувши 9,2% та 12 місць. Ця підтримка була частково збережена і у 2009 р., коли за партію проголосувало 5,6% саксонців, що дало їй 8 мандатів. У 2006 р. представники НДПН вперше стали депутатами і земельного парламенту Мекленбурга-Передньої Померанії, отримавши 7,3% голосів та 6 мандатів. У 2011 р. партія зберегла представництво, хоч і одержала трохи менше голосів – 6% (5 мандатів). Суттєво було підвищено підтримку і в інших землях, де партія раніше здобувала менше 1,5%, а в кінці 1990х та у 2000х рр. змогла здобути 3-4,9%, хоч і не пододала прохідний бар'єр. Найбільшим успіхом для партії стало обрання Уго Фойгта до Європейського парламенту у 2014 р. (за партію проголосувало 1% виборців) [5].

Таблиця 4.1 Рівень підтримки Націонал-демократичної партії Німеччини [5].

Рік, р.	% голосів (мандатів)	Рік, р.	% голосів (мандатів)	Рік, р.	% голосів (мандатів)	Рік, р.	% голосів (мандатів)
Бундестаг (федеральний парламент)							
1965	2,0 (0)	1980	0,2 (0)	1994	--	2009	1,5 (0)
1969	4,3 (0)	1983	0,2 (0)	1998	0,3 (0)	2013	1,3 (0)
1972	0,6 (0)	1987	0,6 (0)	2002	0,4 (0)		
1976	0,3 (0)	1990	0,3 (0)	2005	1,6 (0)		
Європейський парламент							
1984	0,8 (0)	1994	0,2 (0)	2004	0,9 (0)	2014	1 (1)
1989	--	1999	0,4 (0)	2009	--		
Земельні парламенти							
Баварія		Бремен		Мекленбург- Передня Померанія		Саар	
1966	7,4 (15)	1967	8,8 (8)	1990	0,2 (0)	1970	3,4 (0)
1970	2,9 (0)	1971	2,8 (0)	1994	0,1 (0)	1975	0,7 (0)
1974	1,1 (0)	1975	1,1 (0)	1998	1,1 (0)	1985	0,7 (0)
1978	0,6 (0)	1979	0,4 (0)	2002	0,8 (0)	1990	0,2 (0)
1982	0,6 (0)	1995	0,1 (0)	2006	7,3 (6)	2004	4 (0)
1986	0,5 (0)	1999	0,3 (0)	2011	6 (5)	2009	1,5 (0)
1994	0,1 (0)	2011	1,6 (0)	Нижня Саксонія		2012	1,2 (0)
1998	0,2 (0)	2015	0,2 (0)	1967	7 (10)	Саксонія	
2008	1,2 (0)	Гамбург		1970	3,2 (0)	1990	0,7 (0)
2013	0,6 (0)	1966	3,9 (0)	1974	0,6 (0)	1999	1,4 (0)
Баден- Вюртемберг		1970	2,7 (0)	1978	0,4 (0)	2004	9,2 (12)
1968	9,8 (12)	1974	0,8 (0)	1990	0,2 (0)	2009	5,6 (8)
1976	0,9 (0)	1978	0,3 (0)	1994	0,2 (0)	2014	4,9 (0)
1980	0,1 (0)	1997	0,1 (0)	2008	1,5 (0)	Саксонія-Ангальт	
1988	2,1 (0)	2004	0,3 (0)	2013	0,8 (0)	1990	0,1 (0)
1992	0,9 (0)	2011	0,9 (0)	Північний Рейн- Вестфалія		2011	4,6 (0)
2001	0,2 (0)	2015	0,3 (0)	1970	1,1 (0)	Тюрингія	
2006	0,7 (0)	Гессен		1975	0,4 (0)	1999	0,2 (0)
2011	1 (0)	1966	7,9	1990	0 (0)	2004	1,6

			(8)				(0)
Берлін		1970	3 (0)	2000	0 (0)	2009	4,3 (0)
1999	0,8 (0)	1974	1 (0)	2005	0,9 (0)	2014	3,6 (0)
2001	0,9 (0)	1978	0,4 (0)	2010	0,7 (0)	Шлезвіг- Гольштейн	
2006	2,6 (0)	1995	0,3 (0)	2012	0,5 (0)	1967	5,8 (4)
2011	2,1 (0)	1999	0,2 (0)	Рейнланд-Пфальц		1971	1,3 (0)
Бранденбург		2008	0,9 (0)	1967	6,9 (4)	1975	0,5 (0)
1990	0,1 (0)	2009	0,9 (0)	1971	2,7 (0)	1979	0,2 (0)
1999	0,7 (0)	2013	1,1 (0)	1975	1,1 (0)	1988	1,2 (0)
2009	2,6 (0)			1979	0,7 (0)	2000	1 (0)
2014	2,2 (0)			1983	0,1 (0)	2005	1,9 (0)
				1987	0,8 (0)	2009	0,9 (0)
				1996	0,4 (0)	2012	0,7 (0)
				2001	0,5 (0)		
				2006	1,2 (0)		
				2011	1,1 (0)		

У 2010 р. було прийнято оновлену програму НДПН під назвою «Робота. Сім'я. Батьківщина», де ще раз підкреслено відданість крайній правій ідеології. Партія стверджує, що на початку XXI ст. перед Німеччиною постали нові виклики, які вимагають мобілізації зусиль задля збереження німецького народу. Вихідним поняттям програми є нація. До німецької нації, стверджується у програмі, слід включати усіх тих, хто історично належав до німецької держави. Якщо деякі території сьогодні знаходяться поза її межами, німцям, які там проживають, необхідно всіляко допомагати зберегти відчуття національної ідентичності та культури. У програмі наголошується, що німецький народ повинен відійти від політики культивування колективної вини. Німці – це не нація злочинців, а таку віру вигідно підтримувати міжнародним фінансовим групам, які таким чином сприяють деградації німецької молоді [4].

Важливим викликом, який руйнує національну ідентичність, є мультикультуралізм. Він сприяє формуванню багатонаціональних суспільств, у яких не солідарність витісняють егоїзм та індивідуалізм. Високі темпи імміграції призводять до виникнення у багатьох містах цілих осередків компактного проживання іноземців. Корінне населення тут стає меншістю. Більш того, руйнування єдності спільнот зумовлює підвищення рівня злочинності [4].

У внутрішній політиці партія, традиційно для крайніх правих, виступає за розширення сфер використання прямої демократії. Зокрема, мова йде про створення реальних можливостей для проведення референдуму з важливих для суспільства питань. Це сприятиме належній участі народу у прийнятті рішень, яке сьогодні монополізували домінуючі політичні партії, що відстоюють інтереси лише окремих суспільних груп. Присутні у програмі і ідеї, пов'язані з законністю і правопорядком. НДПН виступає за встановлення системи більш жорстких покарань за здійснення злочинів, які повинні бути невідворотними. Партія не висловлює чіткої позиції щодо смертної кари, натомість наголошуючи на необхідності проведення референдуму з цього питання. Однак довічне позбавлення волі як найвища міра покарання має справді означати перебування людини за ґратами до кінця життя. Іноземців, які вчинили злочин на німецькій території, слід депортувати. Для кращого забезпечення правопорядку необхідно збільшити чисельність та фінансування сил поліції. Велика увага повинна приділятися боротьбі з торгівлею наркотиками як з одним з найтяжчих злочинів [4].

НДПН підкреслює підтримку ідей соціальної ринкової економіки. У програмі стверджується, що економічне зростання повинно перестати розглядатись як самоціль, а має перетворитись в інструмент забезпечення інтересів народу. Держава покликана сприяти справедливості і допомагати тим, хто цього потребує. При цьому, здійснюючи такий перерозподіл, на перше місце вона повинна ставити потреби німецького народу. Чужинці не повинні мати доступу до системи соціального забезпечення. Ті, хто перебуває у країні легально, мають самостійно створювати спеціальні фонди, а біженці не повинні отримувати соціальної допомоги взагалі. Економічний розвиток держави нерозривно пов'язаний з правом на працю. Тому держава має всіляко захищати підприємництво, особливо малий і середній бізнес, які страждають від негативних впливів глобалізації і змушені конкурувати з великими міжнародними корпораціями. Зокрема, необхідно запобігати спробам перенесення виробництва у держави з дешевою робочою силою [4].

У зовнішній політиці партія також стоїть на традиційних для крайніх правих засадах. Держава має повернути свій національний суверенітет та позбутись надмірного впливу таких наднаціональних інституцій як Європейський Союз та НАТО. ЄС, переконує партія, перестав бути об'єднанням вільних та багатих націй. Сьогодні це – союз, яким правлять технократи і великий бізнес. Тому Німеччина має переосмислити свою належність до даного об'єднання. Взаємодія з будь-якими державами чи союзами держав повинна приносити користь, що означає, що будь-які внески, зроблені Німеччиною, мають повертатись як мінімум у такому ж обсязі, в протилежному випадку, необхідно припинити їх сплачувати [4].

НДПН виступає проти євро як спільної грошової одиниці держав Європейського союзу, вважаючи, що із його введенням Німеччина втратила можливість планувати свою економічну діяльність, виходячи з національних інтересів. Також слід скасувати Шенгенську угоду, яка довела свою неефективність і створює додаткові загрози для німецького народу. На противагу НАТО партія пропонує розробити європейську систему безпеки, яка б включала і Росію. З останньою слід поглибити співпрацю, в тому числі і в енергетичній сфері [4].

Електоральні успіхи були дуже важливими для НДПН, оскільки у той час партія переживала кризу через низькі результати у попередні роки і мала фінансові труднощі (через неналежне управління фінансами на партію було накладено великі штрафи, що забрало і так обмежені ресурси та позбавило можливості повноцінно проводити передвиборчі кампанії). Те, що, незважаючи на проблеми, партії вдалось потрапити до кількох земельних парламентів та делегувати свого представника до Європарламенту, знову привернуло до неї увагу та змусило говорити про можливий початок нового етапу в історії не лише НДПН, а й німецьких крайніх правих політичних партій в цілому.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Сьогодні Націонал-демократична партія Німеччини залишається найбільш помітною серед крайніх правих політичних організацій сучасної Німеччини. Різке зростання кількості мігрантів та біженців дозволяє їй зберігати увагу громадськості та засобів масової інформації через проведення мітингів і демонстрацій, які часто супроводжуються насильством і сутичками з поліцією. Це можна вважати одним з головних чинників, чому ця політична партія, незважаючи на тривалу історію, що у випадку крайніх правих є, скоріше недоліком, зберігає підтримку і до сьогодні. Незважаючи на порівняно низький рівень підтримки, вона час від часу здобуває представництво у регіональних парламентах, впливаючи таким чином на порядок денний німецького суспільства. У 2014-15 рр. проблема імміграції – одне з центральних питань ідеології крайніх правих – знову стає нагальною, що дає можливість стверджувати про ймовірність чергового зростання підтримки крайніх правих політичних партій у Німеччині. Це ще раз підкреслює актуальність подальших наукових досліджень радикалізації електоральних переваг в усіх країнах світу, зокрема у Німеччині.

Література

1. Іванов О. Утворення націонал-демократичної партії Німеччини та спроби її утвердження в політичній системі ФРН (1964-1971 рр.) / Олександр Іванов, Артем Йовенко // Схід. – 2009. – № 5 (96). – С. 68-73.
2. Романюк А. Крайні праві політичні партії – як нова сім'я політичних партій країн Західної Європи / А. Романюк // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2005. – Вип.15. – С.131-141.
3. Шеховцов А.В. Нові праворадикальні партії в сучасних європейських країнах: причини електоральної підтримки: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / А.В. Шеховцов ; Чорномор. держ. ун-т ім. П.Могилі. – Миколаїв, 2010. – 17 с.

4. Arbeit. Familie. Vaterland. Das Parteiprogramm der Nationaldemokratischen Partei Deutschlands (NPD) [Elektronische Ressourcen] // Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: <http://medien.npd.de/dokumente/parteiprogramm.pdf> (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
5. Bundestagswahlen [Elektronische Ressourcen] // Der Bundeswahlleiter. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: <http://www.bundeswahlleiter.de/de/bundestagswahlen/> (am 2. April 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm
6. Hainsworth P. The extreme right in Europe / Paul Hainsworth. – New York: Routledge, 2008. – 176 p.
7. Ignazi P. Extreme right parties in Western Europe / Piero Ignazi. – Oxford: OUP Oxford, 2006. – P. 61.
8. Mudde C. The ideology of extreme right / Cas Mudde. – Manchester&New York: Manchester University Press, 2000. – P. 61-62.
9. Williams M. H. The impact of radical right-wing parties in West European democracies / Michelle Hale Williams. – New York: Palgrave Macmillan, 2006. – 248 p.

СПІВПРАЦЯ З РЕГІОНАЛЬНИМИ МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ АФРИКИ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ РЕСПУБЛІКИ ПІВДЕННИЙ СУДАН

Дьомочко М. С.

аспірантка III року навчання,

Львівський національний університет ім. Івана Франка

В статті висвітлюється реалізація зовнішньополітичних пріоритетів Республіки Південний Судан у співпраці з регіональними організаціями Африки, описуються можливі перспективи співпраці та важливість інтеграційних процесів на Африканському континенті, досліджується участь Африканських організацій у врегулюванні громадянського конфлікту в Південному Судані.

В статье описывается реализация внешнеполитических приоритетов Республики Южный Судан в сотрудничестве с региональными организациями Африки, возможные перспективы сотрудничества и важность интеграционных процессов на Африканском континенте, исследуется участие Африканских организаций в урегулировании гражданского конфликта в Южном Судане.

In the article the implementation of the foreign policy priorities of the Republic of South Sudan in cooperation with regional organizations in Africa is provided, the possible prospects of cooperation and the importance of integration processes in Africa are decrypted, African organizations involvement in the settlement of the civil conflict in South Sudan is investigated.

Ключові слова: Південний Судан, Африка, зовнішньополітичні пріоритети, Африканський Союз, громадянський конфлікт, МОВР.

Постановка наукової проблеми та її значення. В контексті недавнього отримання незалежності Південним Суданом та формування зовнішньополітичного курсу цієї держави, реалізація зовнішньополітичних пріоритетів у співпраці з міжнародними організаціями Африканського континенту набуває особливої політичної ваги, оскільки сприятиме вирішенню наявних внутрішніх та міжнародних проблем, економічній модернізації держави, забезпеченню міжнародного та регіонального миру і безпеки, забезпеченню поваги до прав людини та створенню іміджу Південного Судану як надійного учасника міжнародних відносин.

Аналіз досліджень теми. У статті були використані дослідження таких зарубіжних науковців як: P. McLeary, F. Musisi, L. Nyantung Beny, A.W. Kamam та ін. Аналіз останніх досліджень та публікацій дає можливість зробити висновки про наявність досліджень окремих аспектів теми (наприклад, миротворчі зусилля Африканського Союзу; наслідки приєднання Південного Судану до Східноафриканського співтовариства), проте відсутність комплексного дослідження теми.

Метою статті є комплексне дослідження реалізації зовнішньополітичних пріоритетів Південного Судану у співпраці з регіональними організаціями Африки.

Завдання статті:

1. Розглянути важливість регіональних інтеграційних процесів для розвитку Африканського континенту;

2. Виокремити зовнішньополітичні пріоритети, реалізація яких здійснюється шляхом розширення співпраці з Африканськими регіональними організаціями та дослідити їхню реалізацію.

Одним із трендів сучасних міжнародних відносин є інтенсифікація регіональних інтеграційних процесів, що в контексті Східної Африки та Африканського Рогу набуває особливої ваги, оскільки ці регіони характеризуються безпековими кризами та слабким економічним розвитком. Інтеграційні процеси на Африканському континенті не можна характеризувати як надто динамічні, а самі утворення – впливовими. Це пояснюється відносно недавнім отриманням незалежності, спадщиною колоніалізму, триваючими військовими конфліктами, несприятливим економічним становищем та слабкістю інфраструктурного забезпечення. Проте регіональні процеси в Африці можуть принести континенту суттєві вигоди, які можна поділити на вигоди економічного та політично-іміджевого характеру, а тому потребують зміцнення та інтенсифікації.

До економічних переваг інтеграції належать:

1. Інтенсифікація торгівлі та розширення економічних потоків;

2. Зменшення витрат на виробництво та збут товарів;
3. Покращення регіонального розвитку через реалізацію спільних багатосторонніх проектів.

Переваги політичного характеру є значно ширшими: регіональна інтеграція сприятиме зростанню взаємозалежності в регіоні, формуванню атмосфери довіри та африканської ідентичності, розумінню важливості власних рішень, інтенсифікації ініціативності та відповідальності за розвиток Африки. Делегування частини повноважень регіональним міжнародним організаціям дасть можливість Африці самостійно вирішувати проблемні аспекти, здійснювати кризовий менеджмент, сприятиме покращенню політичного управління, і, в довгостроковій перспективі, призведе до зменшення політичного виміру неоколоніалізму та залежності від європейських рішень. Крім того, зростання інтеграційних процесів всередині Африки дозволить африканським країнам виступати єдиним фронтом в рамках міжнародних глобальних інституцій.

Інтеграційні процеси на континенті мають для Південного Судану особливе значення, оскільки дозволяють молодій державі активно залучатися до регіональних ініціатив та збільшити свій вплив та політичний імідж, а тому Південний Судан після отримання незалежності виявив бажання приєднатися до африканських регіональних організацій, що знайшло відображення в системі зовнішньополітичних пріоритетів держави:

1. Приєднання до Статуту ООН, АС та інших регіональних і міжнародних договорів та конвенцій ;

2. Підтримання міжнародного співробітництва, особливо в рамках Організації Об'єднаних Націй, Африканського Союзу та інших міжнародних і регіональних організацій , з метою зміцнення загального миру і безпеки, поваги до міжнародного права, договірних зобов'язань і сприяння справедливому світовому економічному порядку;

3. Досягнення африканської економічної інтеграції в рамках реалізації регіональних планів і конференцій, також підтримання Африканської єдності і співпраці, яка передбачена в цих планах .

Крім того, один із напрямів зовнішньої політики Південного Судану було визначено як просування африканської єдності, солідарності та співробітництва .

З вище перелічених пріоритетів стає зрозуміло, що ключовою регіональною організацією для Південного Судану є Африканський Союз у зв'язку з особливою політичною вагою цієї організації на континенті та її великим територіальним охопленням, а тому 27 липня 2011 року Південний Судан був прийнятий до Африканського Союзу, ставши 54 членом організації. Незалежність Південного Судану стала викликом для організації, оскільки з однієї сторони факт набуття суверенітету Південним Суданом реалізовував принцип самовизначення народів, а з іншої порушував принцип непорушності кордонів у Африці . З метою недопущення прикордонних суперечок та врегулювання вже існуючих протиріч, Африканський Союз надавав допомогу Південному Судану під час демаркації кордону з Угандою та був посередником під час врегулювання проблемних аспектів відносин з Суданом . Крім того, з метою покращення інституційного управління у Південному Судані Африканський Союз надав державі 1 тис. службовців в секторі громадського адміністрування з метою допомоги у формуванні державного сектору Південного Судану .

Вдруге Південний Судан став викликом Африканського Союзу у грудні 2013 року - з початку громадянського конфлікту і цього разу стосувався дієздатності Африканського Союзу, можливості організації брати на себе відповідальність та самостійно здійснювати кризовий менеджмент в регіоні та реалістичності формули "Африканські рішення для африканських країн" . На безпекову кризу Африканський Союз швидко відреагував дипломатичними закликами та апеляцією до мирного врегулювання ситуації. В рамках організації було створено Комісію Африканського Союзу з розслідування порушень прав людини у Південному Судані , на яку було покладене завдання підготовки відповідної доповіді, яка проте не була опублікована своєчасно, оскільки могла перешкодити переговорному процесу, що стало причиною критики Африканського Союзу зі сторони інших міжнародних організацій, оскільки такий крок Африканського Союзу навпаки посилить порушення прав людини, оскільки винні у злочинах не є покараними . Африканський Союз, в свою чергу, критикував Трійку за недосконалість Всеохоплюючої мирної Угоди 2005 року, оскільки внаслідок цього договору до влади в Південному Судані прийшла неосвічена політична еліта . Зрештою, доповідь Комісії таки була опублікована і основними пропонуваними кроками для виходу з конфлікту були:

1. Формування перехідного уряду, до складу якого входитимуть представники всіх штатів країни, проте виключатимуть політиків, які причетні до громадянського конфлікту (в тому числі С.Кііра та Р.Мачара, що стало найбільш суперечливим пунктом плану);

2. Формування перехідної програми, яка забезпечуватиме дотримання справедливості на всіх рівнях;

3. Забезпечення міжнародного нагляду з метою опіки над біженцями та внутрішньопереміщеними особами під час перехідного п'ятирічного періоду зі створенням африканських сил нагляду, до яких входитимуть військові з африканських країн, які не мають прямих інтересів в Південному Судані .

Ознайомлення зі звітом Комісії викликало нову хвилю критики, оскільки в рекомендації не було вказано дві групи заходів: щодо покарання винних у порушенні прав людини та щодо сил Уганди задіяних у Південному Судані .

Можливість вирішити конфлікт у Південному Судані для Африканського Союзу є можливістю покращити політичний імідж, зміцнити роль організації в регіоні та рівень довіри. Проте Африканський Союз неспроможний вирішити кризу в Південному Судані через недостатність досвіду та слабкість механізмів. Загалом, кризи такого типу мають затяжний характер та проблемне вирішення та потребують об'єднання колективних зусиль, а тому окрім Африканського Союзу у вирішення кризи залучений і Міжурядовий орган з розвитку Східної Африки, оскільки одним із завдань цієї організації є сприяння розвитку країн через мирне регулювання.

Основним інструментом Міжурядового Органу під час врегулювання конфлікту у Південному Судані було посередництво та сприяння у проведенні переговорів між воюючими сторонами, які розпочалися 9 січня 2014 року, а уже 23 січня було підписане перемир'я, проте воно не було дотримано . З метою покращення ефективності, прозорості та об'єктивності діяльності Міжурядового органу, було змінено формат до Міжурядового Органу+, який включатиме США, Норвегію, Велику Британію, Китай, 5 членів Африканського союзу (Алжир, Нігерія, ПАР, Чад, Руанда) представників ЄС та ООН. Зміна формату Міжурядового органу також була спричинена частою критикою попередніх дій організації:

1. Міжурядовий орган спрямовує свої зусилля не на вирішення конфлікту, а лише на управління ним та здатний вирішити лише питання зміни політичної еліти, а не протиріччя, які призводять до криз;

2. Міжурядовий орган залежний від регіональних інтересів і це перешкоджає мирному процесу, оскільки держави-члени мають прямі інтереси в Південному Судані. Одним із прикладів цього є незацікавленість організації у санкціях щодо винних у конфлікті осіб , оскільки держави-члени є географічно близькими до Південного Судану, мають налагоджену торгівлю та спільні регіональні проекти, а накладення санкцій гальмуватиме ці процеси;

3. Міжурядовий орган є недостатньо технічно оснащений та має мало досвіду та політичного впливу для вирішення конфлікту

Загалом, формат Міжурядовий орган+ є найвдалішою ініціативою, оскільки залучає усіх впливових акторів до врегулювання кризи, дозволить об'єднати різні шляхи та інструменти, і матиме відповідний політичний авторитет та довід.

Основним кроком, який дозволяє реалізувати пріоритети пов'язані з економічною інтеграцією Африканського континенту та сприянням економічному співробітництву, є діяльність Південного Судану щодо приєднання до Східно-Африканського співтовариства (САС), метою якого є сприяння ефективному економічному виробництву, лібералізації торгівлі, стимулюванню інвестицій та економічного розвитку шляхом інтеграції ринків країн-членів . Крім того, враховуючи факт створення Зони вільної торгівлі у Африці, до якої уже ввійшло САС, для Південного Судану членство у цій організації набуває особливого значення, оскільки дасть можливість інтенсифікувати співпрацю з іншими країнами регіону, особливо враховуючи потенціал Південного Судану в енергетичній та сільськогосподарській сферах.

У 2012 році Південний Судан отримав статус спостерігача при САС, а квітні 2014 року подав заявку на членство, яку відтермінували на рік, оскільки держава не відповідає критеріям членства, особливо тим, які стосуються поваги до прав людини та верховенства права (у зв'язку з триваючим громадянським конфліктом) та наявності сучасної ринкової економіки (Південний Судан є однією з найбідніших країн світу з не диверсифікованою, енергозалежною економікою).

Членство в САС для Південного Судану має амбівалентну природу: одразу після вступу Південний Судан зіткнеться з рядом проблем, проте в довгостроковій перспективі все таки отримає позитивний результат. До недоліків членства держави в САС можна віднести:

1. Негативні фактори, які відобразяться на населенні: можлива втрата робочих місць через потік іноземних працівників, зростання цін на продукти;

2. Втрата самостійності в таких сферах як фіскальна та грошово-кредитна політика (у зв'язку з потенційним прийняттям єдиної валюти) та втрата частини доходів від митних зборів;

3. Ринок Південного Судану є слабким, а тому після вступу в САС зіткнеться з труднощами "виживання" в рамках загального ринку.

В той же час, є багато вигод від вступу Південного Судану в САС:

1. Вихід на регіональний ринок, шляхом зниження витрат на транспортування товарів, а в перспективі на міжнародний, шляхом використання інфраструктури (наприклад морських портів) інших країн-членів організації;

2. Покращення економічного розвитку шляхом залучення інвестицій та обміну досвідом між країнами;

3. Зменшення залежності від Судану та поява більш сильних зовнішніх партнерів, які можуть надати підтримку Південному Судану під час економічних та політичних криз .

Для самої організації основним викликом від членства Південного Судану є слабкий економічний розвиток держави, що потребуватиме врахування під час прийняття економічних рішень всередині організації, а перевагами буде залучення ще однієї держави, з якою країни-члени мають давні історичні та культурні зв'язки, спрощена реалізація спільних проектів та зміцнення інтеграції в регіоні завдяки вигідному географічному положенню Південного Судану та наявності багатьох сусідніх країн .

Загалом, залучення в регіональні інтеграційні процеси є перспективним вектором зовнішньої політики Південного Судану, хоча на сучасному етапі увага до Південного Судану викликана наявним конфліктом, а не економічним розвитком держави, що було б більш бажано. Окрім реалізації зовнішньополітичних пріоритетів, країна може отримати наступні переваги від інтеграційних процесів:

1. Інтенсифікація участі у вирішенні африканських проблем;

2. Розширення зовнішньополітичних зв'язків та інтеграція в "життя" континенту, покращення зв'язків з сусідніми країнами;

3. Можливість відігравати більшу роль в Африці та зростання іміджу країни за умови демократичного та економічного розвитку держави;

4. Уникнення ізоляції Південного Судану через триваючий конфлікт та підтримка під час проблемних моментів.

У свою чергу приєднання Південного Судану до регіональних інтеграційних процесів в Африці принесе організаціям наступні переваги:

1. Зростання політичної ваги організації;

2. Формування африканської єдності, збільшення консолідації та інтеграції на континенті;

3. Покращення безпекової ситуації шляхом розширення економічних зв'язків та збільшення взаємовпливу держав;

4. Враховуючи економічний потенціал Південного Судану, залучення його в організації може в перспективі призвести до лояльнішого ціноутворення на затребувані ресурси.

Отже, перспективним вектором зовнішньої політики Південного Судану є інтеграція в регіональні африканські організації, що принесе новоствореній державі суттєві переваги, сприятиме покращенню розвитку та допоможе здобути своє місце в ієрархії міжнародних відносин.

Висновки

1. Зростання інтенсивності регіональних інтеграційних процесів на Африканському континенті призведе до переваг економічного (зростання торгівлі та економічного розвитку) та політично-іміджевого характеру (зростання взаємозалежності в регіоні, формуванню атмосфери довіри та африканської ідентичності, розумінню важливості власних рішень, інтенсифікації ініціативності та відповідальності за розвиток Африки).

2. Участь у регіональних організаціях закріплена в системі зовнішньополітичних пріоритетів Південного Судану, а ключовою з них є Африканський Союз, співпраця з яким здійснюється в безпековій, інституційній та політичній сферах. У врегулюванні громадянського конфлікту особливу роль відіграє МОПР, проте через недовість ані МОПР ані АС, було прийняте рішення про створення формату МОПР+, який включатиме США, Норвегію, Велику Британію, Китай, 5 членів Африканського союзу (Алжир, Нігерія, ПАР, Чад, Руанда) представників ЄС та ООН.

3. Однією з зовнішньополітичних цілей Південного Судану є вступ в Східно-Африканське Співтовариство, участь в якій матиме як позитивні (вихід на регіональний ринок, інтенсифікація співпраці, розширення економічних контактів) так і негативні наслідки (висока конкуренція, втрата самостійності в фінансовій та грошово-кредитній сферах). У 2012 році Південний Судан отримав статус спостерігача при САС, а квітні 2014 року подав заявку на членство, яку відтермінували на рік, оскільки держава не відповідає критеріям членства.

Література

1. African Union High-Level Implementation Panel for Sudan // [Електронний ресурс]. – The Fletcher School. - Режим доступу до ресурсу: <http://fletcher.tufts.edu/World-Peace-Foundation/Program/Policy/African-Union-High-Level-Implementation-Panel-for-Sudan>
2. African Union in solidarity with South Sudan [Електронний ресурс] / AU brochure. – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/en/ecosoc/julyhls/pdf12/south_sudan_au_brochure.pdf
3. Dhanojak O. The South Sudan foreign policy [Електронний ресурс] // O. Dhanojak. - Sudan Tribune. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sudantribune.com/spip.php?article47712>
4. Draft version of the long-awaited AU report on South Sudan // [Електронний ресурс]. – Paanluelwel. - Режим доступу до ресурсу: <http://paanluelwel.com/2015/03/07/long-awaited-au-report-on-south-sudan/>
5. F. Musingi Will Igad succeed in South Sudan peace efforts? // [Електронний ресурс] / Musingi F. – Daily Monitor. - Режим доступу до ресурсу : <http://www.monitor.co.ug/SpecialReports/Will-Igad-succeed-in-South-Sudan-peace-efforts-/688342/2428838/-/12ao5i8z/-/index.html>
6. J. Ndirachu South Sudan, Somalia to wait longer to join EAC // [Електронний ресурс] / Ndirachu J. – The east African. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.theeastafrican.co.ke/news/South-Sudan--Somalia-to-wait-longer-to-join-EAC-/2558/2630478/-/qlumthz/-/index.html>
7. L. Nyantung Beny and M. Snyder South Sudan and the East African Community: Pros, Cons and Strategic Considerations // [Електронний ресурс] / L. Nyantung Beny, M. Snyder. – South Sudan News Agency. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.southsudannewsagency.com/opinion/analyses/south-sudan-and-the-east-african-community-pros-cons-and-strategic-considerations>
8. P. McLeary Army sends troops to South Sudan, gear to African Union // [Електронний ресурс] / P. McLeary. – Marine Corps Times. - Режим доступу до ресурсу: <http://archive.marinecorpstimes.com/article/20131220/NEWS/312200013/Army-sends-troops-South-Sudan-gear-African-Union>
9. South Sudan cabinet endorses first foreign policy after independence [Електронний ресурс] // Sudan Tribune. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sudantribune.com/spip.php?article39688>
10. South Sudan rasesc against AU borders demarcation deadline // [Електронний ресурс]. - Eyerradio. - Режим доступу до ресурсу : <http://eyerradio.org/south-sudan-rasesc-au-border-demarcation-deadline/>
11. South Sudan: African Union Peace and Security Council stands in the way of justice in South Sudan // [Електронний ресурс]. – Amnesty International. - Режим доступу до ресурсу: <https://www.amnesty.org/en/articles/news/2015/01/south-sudan-african-union-peace-and-security-council-stands-way-justice-south-sudan/>
12. SUDAN: A test for the African Union [Електронний ресурс] // IRIN. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.irinnews.org/report/89669/sudan-a-test-for-the-african-union>
13. A. Grane Has South Sudan war wrought an African 'rapid reaction' force? // [Електронний ресурс] / Grane A. - The Christian scince monitor. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.csmonitor.com/World/Africa/Africa-Monitor/2014/0318/Has-South-Sudan-war-wrought-an-African-rapid-reaction-force>
14. A. W. Kamau South Sudan quest for regional integration // [Електронний ресурс] / Kamau A.W. - The Brookings Institution | Africa Growth Initiative. – 3 с. - Режим доступу до ресурсу: <http://www.brookings.edu/~media/research/files/reports/2012/6/south-sudan/06-regional-integration-kamau.pdf>
15. Переходная конституция Южного Судана [Електронний ресурс] // Конституции государств (стран) мира. – Режим доступу до ресурсу: <http://worldconstitutions.ru/?p=340&page=2>

АНАЛІЗ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ТА ІМІДЖУ ПОЛІТИКА

Одарченко К. Ю.

магістр спеціальності "Державне управління",

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Дослідження такого поняття як імідж надзвичайно актуально в нинішніх умовах становлення публічних політиків в Україні. Важливо розуміти що імідж - це не тільки зовнішні атрибути лідера, а й глибинні аспекти його поведінки, риторики, оточення. Психосеміотическіє, кількісні дослідження дали нам чітку картину сприйняття політиків електоратом. Класифікації переваг і розуміння іміджу «ідеального» політика. Зрозуміти які чинники є ключовими у формуванні позитивного образу та іміджу публічної персони і політика.

Исследование такого понятия как имидж чрезвычайно актуально в нынешних условиях становления публичных политиков в Украине. Важно понимать что имидж – это не только внешние атрибуты лидера, но и глубинные аспекты его поведения, риторики, окружения. Психосеміотическіє, количественные исследования дали нам четкую картину восприятия политиков электоратом. Классификации предпочтений и понимание имиджа «идеального» политика. Понять какие факторы являются ключевыми в формировании положительного образа и имиджа публичной персоны и политика.

The study of such concepts as the image is extremely important in the current conditions of formation of public policy makers in Ukraine. It is important to understand that the image - it's not just the trappings of leadership, but also the deeper aspects of his behavior, rhetoric environment. Sematic, quantitative studies have given us a clear picture of the perception of politicians electorate. Classification preferences and understanding of the image of the "ideal" policy. To understand what factors are key in the formation of a positive image and the image of public persona and politics.

Ключові слова: імідж, політичний імідж, політтехнології, образотворче мистецтво.

Дослідження актуальне через практичну необхідність вивчення такого феномена як імідж. Політтехнологи та практики роботи з електоратом постійно застосовують знання про правильну побудову іміджу. Вчені - фахівці в галузі соціальної психології також проявляють інтерес до такого явища, як імідж, про що свідчить різке збільшення в останні роки числа наукових публікацій на теми, пов'язані з іміджем і зачіпають ті чи інші його сторони.

Соціальна психологія, політична психологія, як і інші науки, які вивчають феномен політичного лідерства, намагаються знайти відповідь на питання, чому маси людей підпадають під чарівність тієї чи іншої особистості, з якою вони пов'язують вирішення власних проблем і яку вони власними руками підносять на політичний Олімп.

Особистість політичного лідера в цілому як якась система властивостей і окремі ці властивості і характеристики представляють для дослідника безсумнівний інтерес. Однак, зауважимо, коли мова йде про лідерів національного рівня, то, як правило, ні послідовники цього лідера, ні політичеськієпсихологі не мають можливості оцінювати їх безпосередньо. Ми маємо справу з їх вербальним або візуальним іміджем, сконструйованим іміджмейкерами і транслюються через засоби масової інформації. Тут таїтьсє можливість міфологізації образу політика, який перетворюєтьсє на якийсь артефакт і мешкає у віртуальній реальності. Ще один аспект теми: чи всі якості особистості, і в якому обсязі піддаютьсє оцінці з боку публіки.

Слід зазначити, що імідж може існувати відносно незалежно від ситуації сприйняття об'єкта. У цьому його відмінність від образів сприйняття, які виникають в момент відображення безпосереднього впливу об'єкта на органи чуття людини. Від образів пам'яті імідж відрізняєтьсє вихідної трансформацією інформації, яка сприймаєтьсє і переробляєтьсє за певними соціально-психологічними законами. Чи не зводимо імідж і до думки, хоча наявність когнітивної складової в розглянутому феномені не викликає сумніву. Наприклад, репутація людини як частина його іміджу.

Імідж, будучи комплексним утворенням, що включає семиотическую, когнітивну і образну складову, має ряд властивостей: відносною константністю, динамічністю, асоціативністю, схематичністю, відкритістю (незавершеністю) та ін. Імідж може змінюватисє і поліпшуватисє в часі, тоді як сам об'єкт може залишитисє практично незмінним.

Об'єктом дослідження виступає електорат, представлений у вікових групах від 18 до 24 років, від 24 років до пенсійного віку та пенсіонери; за статевою приналежністю представлений відповідно двома групами - чоловіки і жінки.

Предметом дослідження стала смислова структура іміджів політичних лідерів як соціально-психологічних феноменів в масовій свідомості різних вікових та тендерних груп.

Мета дослідження полягала у вивченні специфіки сприйняття політичних лідерів представниками різних вікових та тендерних груп.

Завдання дослідження:

1. Вивчення досвіду соціально-психологічних та політологічних досліджень (вітчизняних і зарубіжних) з проблем політичного лідерства і з проблем такого соціально-психологічного феномена як імідж.

2. Вироблення теоретико-методологічних підходів до аналізу предмета дослідження.

3. Розробка програми експериментального дослідження та методики оцінки успішності іміджу політичного лідера.

4. Вивчення впливу іміджу політичного лідера на рівень електоральної активності різних вікових та тендерних груп.

5. Вивчення особливостей сприйняття політичних лідерів різними групами електорату.

6. Вивчення смислової структура іміджів політичних лідерів і факторів, за якими оцінюється політичний лідер масовою свідомістю.

7. Вивчення значущості факторів, за якими оцінюється політичний лідер різними групами електорату і виділення позитивних і негативних характеристик іміджу політичного лідера.

Основні гіпотези дослідження:

1. Для масової свідомості досліджених вікових та тендерних груп властива диференціація смислових структур іміджів політичних лідерів.

2. У електорату в залежності від тендерного та вікового фактора формуються різні уявлення про особистісні якості відносно чоловіка-політика і жінки-політика.

Методи дослідження. Рішення задач дослідження здійснювалося за допомогою основних теоретичних методів наукового пізнання: аналізу, синтезу, абстрагування, проблематизації, критики, схематизації, категоризації, а також ряду емпіричних методів збору і обробки даних соціально-психологічного дослідження. У відповідності зі специфікою вихідної інформації, в якості основного емпіричного методу був обраний анкетне опитування, що включав у себе спеціально розроблені шкали. Проведення кількісної обробки даних здійснювалося з використанням методів факторного аналізу.

Основні положення:

1. У смисловій структурі іміджу жінки-політичного лідера професійні якості політика є найбільш значущими для жінок у віці від 18 років до пенсійного віку і чоловіків пенсіонерів.

2. У смисловій структурі іміджу чоловіка-політичного лідера професійні якості політика є найбільш значущими для чоловіків у віці від 18 років до 24 років і чоловіків пенсійного віку.

3. У смисловій структурі іміджу жінки-політичного лідера і чоловіка-політичного лідера лідерські якості політика значимі для чоловіків у віці від 18 років до 24 років.

4. У смисловій структурі іміджу жінки-політичного лідера і чоловіка-політичного лідера зовнішність політика значима для чоловіків і жінок у віці від 18 до 24 років.

5. У смисловій структурі іміджу чоловіка-політичного лідера зовнішність політика значима для чоловіків пенсійного віку і жінок у віці від 18 до 24 років.

6. У смисловій структурі іміджу жінки-політичного лідера і чоловіка-політичного лідера моральні якості політика значущі для жінок у віці від 18 до пенсійного віку і чоловіків у віці від 24 років.

7. У смисловій структурі іміджу чоловіка-політичного лідера моральні якості політика значимі чоловіків пенсійного віку.

8. У смисловій структурі іміджу жінки-політичного лідера і чоловіка-політичного лідера якості політика, що характеризують особливості взаємодії значимі жінок пенсійного віку.

Методологічна і теоретична основа дослідження. Ідеї та розробки в рамках праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, в яких розкриваються сутність і зміст поняття лідерства в цілому, політичного лідерства зокрема М.Вебер., Г. Тард, Г. Лебон, С. Сигеле, В. Вундт, Юнг К. Ч.Осгуда В.Д.Паригін, Ольшанський Д.В., Перелигіна Є.Б., та ін. а також праці, в які присвячені проблемі іміджу і різним її аспектам (Богданов ЕН, Зазикін В.Г., Кошелюк М. Є., Константинова В.М., Дубов І.Г., Почепцов Г.Г., Шепель В.М., Шестопал Є.Б., Еванс Д. та ін.).

Наукова новизна дослідження полягає в систематизації теоретичних підходів до проблеми політичного лідерства та феномену іміджу політичного лідера. У даній роботі розроблений новий теоретико-методологічний підхід до аналізу смислової структури іміджів політичних лідерів як соціально-психологічних феноменів в масовій свідомості різних вікових та тендерних груп. Так само проведені емпіричні дослідження соціально-психологічних

особливостей впливу іміджу політичних лідерів на електоральну поведінку. У роботі показані відмінності в сприйнятті політичних лідерів різними статево групами.

Практична значущість роботи. Практична значимість отриманих результатів визначається можливістю застосування результатів дослідження у практичній діяльності фахівців самого різного профілю. За останнє десятиліття поняття іміджу міцно увійшло в наше життя. Про імідж міркують політики, бізнесмени, журналісти. Слово «імідж» часто використовується в періодичній пресі, телепередачах, рекламі. Найчастіше говорять про індивідуальний імідж людини - політичного лідера, державного діяча, кінозірки. Майже настільки ж часто можна чути про імідж фірми, організації, політичної партії, громадського руху чи іншому прояві корпоративного іміджу. Але нерідко слово «імідж» використовують і в переносному сенсі, стосовно до таких об'єктів, як товар або товарна марка, місто, країна, періодичне видання і т.п., що виправдовує використання поняття предметного іміджу, поки безвідносно до того, чи існують для цього більш глибокі підстави. При цьому у свідомості сучасної людини все більше закріплюється уявлення про імідж як про певну цінність, від наявності та якості якої залежить життєвий успіх, як і успішність будь-якої діяльності, індивідуальної або колективної. Це породжує відповідну потребу, оформляються в соціальне замовлення, відповіддю на який стає дедалі ширший спектр пропозицій, включаючи консультування в області іміджу, надання різноманітних послуг з формування іміджу (іміджмейкінг), продаж продуктів, які позиціонують як засоби створення іміджу (одяг, косметика, журнали, предмети інтер'єру та ін.). Враховуючи масштаби і специфічність цього ринку, сьогодні можна з повним правом говорити про індустрію іміджу, що склалася в своїх основних параметрах, але знаходиться на підйомі свого розвитку.

Надійність і достовірність отриманих даних забезпечувалась застосуванням комплексу процедур і методів, адекватних цілям і завданням дослідження. Валідність і надійність отриманих результатів забезпечувалась вибором адекватних методів якісного і кількісного аналізу, використанням стандартних пакетів прикладних комп'ютерних програм.

Апробація результатів дослідження здійснювалася під час роботи на виборчих кампаніях в Україні та Росії.

Висновки. Виборці, як правило, не мають можливості оцінювати політичних лідерів національного рівня безпосередньо. Вони мають справу з їх вербальним або візуальним іміджем. Великий вплив на сприйняття особистості політичного лідера надають тендерні та вікові параметри політичного електорату. Намагаючись зрозуміти основні закономірності сприйняття політичних лідерів та їх вплив на електоральну активність т виборців, необхідно враховувати вплив зазначених параметрів на цей процес.

Коли мова йде про раціональні оцінки образу політика, то мається увазі, як правило, те, як респондент інтерпретує знаходяться в його розпорядженні дані про тієї чи іншої особистості, які він отримує з різних джерел: телебачення, преса, чутки, спілкування на роботі та ін. Образ політичного лідера володіє безліччю граней, відтінків, складність його структури змушує нас в деякому розумінні спрощувати одержувані в ході досліджень оцінки і виділяти різні його складові. Але облік цих складових дозволить політику більш ефективно будувати взаємини з виборцями, не витрачаючи зайвого часу корекцію тих елементів іміджу, які не впливають на його образ в цілому.

1. Існує великий контраст в активності у 2003 році київських виборців різних вікових груп, найбільш активна група - це пенсіонери, для яких основним раціональним мотивом є патріотизм, бажання змін і потреба в тому, щоб їхня думка була почута. Ця група (пенсіонери) найбільшою мірою довіряє інституту виборів, що виражається у впевненості, що голос виборця може вплинути на політичну ситуацію. А також, пенсіонери - це група найбільш активно налаштована на подальшу участь у виборах. Друга за активністю група це люди у віці від 18 до 24 років, для якої теж важливі мотиви патріотизму, крім того, важливими факторами, що вплинули на їх активність є цікавість (їх перші вибори) і авторитет батьків. Сама неактивна група-це група від 24 років до пенсійного віку, активність якої виражається в абсентеїзм, тобто у свідомому відмову від виборів в якості вираження недовіри до інституту виборів (40% не брали участь).

Що стосується гендерних відмінностей в участі, то активність жінок була на понад 15% вище, ніж чоловіків. Основними мотивами для цих груп теж були патріотизм і бажання змін, хоча ці мотиви і були більш значущими для жінок.

2. Вплив іміджу політичних лідерів на свій вибір на раціональному рівні визнають більшість респондентів, зауважимо тільки, що чоловіки більш ніж жінки керувалися у своєму виборі думкою оточення. 8,5% опитаних жінок до останнього моменту не визначилися зі своїми симпатіями, жоден з чоловіків не відповів подібним чином. Що стосується вікових груп подібна невизначеність, найбільш характерна для пенсіонерів (18,8%) і молодих людей у віці

від 18 до 24 років (4,1%), і абсолютно не характерна для людей у віці від 24 років до пенсійного віку.

3. В цілому оцінені респондентами особистісні характеристики структури образів політичних лідерів можна поділити на п'ять основних чинників, вимоги до виразності яких в іміджі жінки-політика і чоловіки політика будуть різні. Найбільш значущим чинником в образі і чоловіки політика і жінки політика є фактор професійних якостей політика. Найменш значимий фактор, як для жінки політика, так і для чоловіка - фактор, що включає в себе агресивність, артистизм та імпульсивність. Другі за значимістю фактори в іміджі жінки-політика і чоловіки політика різні, для чоловіка це фактор, що включає в себе жорсткість, безкорисливість і відкритість, для жінки - м'якість, стриманість, гнучкість, порядність, доброту і людяність, і відсутність шкідливих звичок. Фактор зовнішності більш значущий для образу жінки-політика, ніж для образу чоловіка-політика. В цілому ідеального образу чоловіка-політика найбільше відповідає образ Ющенко і найменш образ Симоненка. Образ Тимошенко можна було б назвати ідеальним образом жінки політика, якби не було такого неспівпадання в оцінках генерального фактора професійних якостей.

4. За оцінками респондентів від 18 до 24 років двома найбільш значимими факторами для ідеальних образів політиків будуть фактори 1 (фактор професійних якостей політика) і 3 (фактор моральних якостей). Фактор зовнішності більш значущий для ідеального образу жінки політика.

Література

1. Lipset S.M., Schneider W. The Confidence Gap: Business, Labor, and Government in the Public Mind. New York, Free Press 1983.
2. Lipset, S. M. The Social Requisites of Democracy Revisited: 1993 Presidential Address // *American Sociological Rev.*, 1994, 59 (1), pp. 1-22.
3. Lissitz R.W., Green S.B. Effect of the Number of Scale Points on Reliability: A Monte Carlo Approach // *Journal of Applied Psychology*. 1975. -№60. -С. 10-13
4. Mair J.M.M. Some problems in repertory grid measurement // *British Journal of Psychology*. 1967. - №58. - С. 261-270
5. Marsh A. Protest and political consciousness .Beverly Hills,CA:Sage, 1977.
6. Masters, J. R. The Relationship between Number of Response Categories and Reliability of Likert-Type Questionnaires // *Journal of Educational Measurement*. 1974.-№11. С. 49-53
7. McAllister I., White S. Political Participation in Postcommunist Russia: Voting, Activism and Potential for Mass Protest // *«Political Studies»*, v. 41,1994, p. 615.
8. Meiser J., Hewstone M. Crossed categorization effects on the formation of illusory correlations // *European Journal of Social Psychology*, 2001, 31, pp.443-466.
9. Milbrath L. Political Participation. Chicago, 1965. P.19.
10. Millett, S. & Ronton, E. A Manager's Guide to Technology Forecasting and Strategy Analysis Methods. New York: Battelle Press, 1991

СТРАТЕГІЧНИЙ ПРОГНОЗ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПІДГРУНТЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Ржевська Н. Ф.

*доктор політичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної інформації
Національний авіаційний університет*

Підґрунтям зацікавленості прогнозом завжди виступають вагомі мотиви, в першу чергу – масштабного характеру. Наявність стратегічних прогнозів означає можливість отримати передбачення ходу розвитку політичних подій міжнародного масштабу. Політичні й державні діячі активних держав-учасниць світової політики зацікавлені в постійному й адекватному концептуальному забезпеченні своїх стратегій на міжнародній арені, в чому їм сприяють стратегічні прогнози.

В качестве основания заинтересованности прогнозом всегда выступают веские мотивы, в первую очередь – масштабные. Наличие стратегических прогнозов обозначает возможность получить предвиденье хода развития политических событий международного масштаба. Политические и государственные деятели активных государств, участвующих в мировой политике заинтересованы в постоянном и адекватном концептуальном обеспечении своих стратегий на международной арене. Именно этому содействуют стратегические прогнозы.

Strong reasons, first of all, scale ones, are always the main to show the great interest in terms of prognosis. Strategic prognosis gives a chance to get the clue for understanding and predicting some political events on the international arena. Statesmen of the active countries that are taking part in the international politics, are interested in steady and appropriate conceptual ensuring of their strategies on the international arena. Strategic prognosis is the key to success in this case.

Ключові слова: стратегічний прогноз, зовнішня політика, ефективність стратегічного прогнозування

Прогнозування міжнародних відносин, до якого пропонуємо віднести прогнозування стратегічне, є найскладнішим різновидом гуманітарного прогнозування. Динаміка сучасних глобальних, а отже – субконтентальних і субрегіональних змін є настільки стрімкою, масштабною й глибокою, що може слугувати вагомим підґрунтям того, щоб говорити про ущільнення й стиснення сучасного геополітичного простору. Подібна ситуація, у свою чергу, створює нову проблему: наш розум відчуває наростаючу потребу реальної оцінки віртуальної картини майбутньої світобудови й майбутнього світопорядку.

Обґрунтовуючи багатовимірні характеристики прогнозування зовнішньої політики держави ми звертаємося до праць К. Волта, Р. Даллека, Ф. Зелікова, П. Кенеді, Р. Кеохейна, Г. Кіссінджера, Ч. Краутхаммера, Дж. Маккорміка, Дж. Міршеймера, Г. Моргентау, Дж. Ная, М. Олбрайт, К. Райс, Д. Розенау, Дж. Фрідмана, В. Анікіна, Р. Арзумяна, І. Бестужева-Лади, А. Богатурова, К. Боришполець, К. Гаджієва, Д. Гвішіані, С. Гріняєва, О. Дегтярьова, Ю. Курносова, В. Лі, Н. Нарочницької, О. Панаріна, К. Сімонова, А. Уткіна, теоретиків і практиків вітчизняної аналітики: І. Бутовської, В. Горбатенка, Ю. Кальниша, О. Литвиненка, Б. Парохонського, С. Телешуна, В. Фесенка, В. Чалого.

Мета статті – визначити місце та роль стратегічного прогнозу в концептуальному забезпеченні зовнішньополітичного курсу держави.

Ми керуємося тим, що в якості підґрунтя зацікавленості прогнозом завжди виступають вагомі мотиви, в першу чергу – масштабного характеру [1]. Практика ж управління зовнішньополітичними процесами підтверджує: чим вищий рівень прогнозування, тим ефективнішим і результативнішим є планування й управління. Для органів вищого політичного керівництва наявність стратегічних прогнозів означає можливість отримати передбачення ходу розвитку політичних подій міжнародного масштабу.

Проблеми майбутнього, закономірно, посідають усе більш важливе місце в політиці, економіці, ідеології та праві. Одна з найхарактерніших ознак нашого часу полягає в тому, що вперше робиться спроба безпосередньо вирішити питання майбутнього людства як єдиного цілого, що стає можливим завдяки міжнародній взаємодії. Проте майбутньому ще не приділено належної уваги в зовнішньополітичних концепціях держав і просто – в політичному мисленні. Фахівці констатують: «у держав відсутнє розуміння розвитку майбутнього» [2, с. 102], а відповідно, не маючи необхідної уваги про майбутнє, складно приймати активну участь у його формуванні. Саме це потребує значної уваги до теорії й практики прогнозування в сфері зовнішньої політики.

Прогнозування необхідне для того, щоб зробити політику стабільною й послідовною, а отже – ефективною. Політика з чітко означеними цілями, яка послідовно здійснюється за наявності інших рівних умов, має більш значний вплив на міжнародні відносини, ніж політика прагматична, яка не має чіткої перспективи і прямує від одної перспективи до іншої [3, с. 43–44, 51].

Проблематика прогнозних досліджень у міжнародних відносинах протягом останніх років набуває особливої значимості. У світі зростає ступінь нестабільності й тенденції до її зниження, на жаль, не спостерігається, а навпаки – зростають. Вироблення механізмів і засобів, які дозволяють прогнозувати кризові ситуації та потенційні конфлікти, стає життєво важливою проблемою для політиків з міжнародного експертного співтовариства.

Наука про політику ґрунтується на тому, що кожна концептуальна ідея, покладена в основу діяльності влади, має певні наслідки для держави і суспільства, а діяльність глобальних акторів міжнародної системи на світових і регіональних просторах суттєво доповнює свою результативність впливом на дво- і багатосторонні відносини, рівень їх стабільності чи кризовості, політико-правове і нормативне забезпечення можливостей міжнародних організацій приймати й реалізовувати загальнозначущі рішення. Відтак, національні політичні й державні діячі активних держав-учасниць світової політики зацікавлені в постійному й адекватному концептуальному забезпеченні своїх стратегій на міжнародній арені. З цієї метою використовують потенціал аналітичних інституцій, зокрема, «мозкових центрів», співробітники яких на постійних засадах досліджують реальні події в своїх країнах і за кордоном, маючи на меті визначити загальні обриси і напрями політики, наповнюючи її й політиків певними ідеями.

«Як усі складні типи політичної й соціальної активності стратегічне прогнозування має подвійну природу. Мова йде не про біполярність, яка передбачає існування двох протилежностей, а про подвійність – наявність об'єктивної й суб'єктивної частини» [4, с.4]. Об'єктивна включає елементи, що є невід'ємними атрибутами, завдяки яким стратегічний прогноз може розрізнятися за масштабами, як регіональний або глобальний та за галуззю дослідження (бізнес, військова, політична сфера). У всіх випадках об'єктивні моменти присутні й не можуть бути прогнозовані. Суб'єктивна природа стратегічного прогнозування містить у собі унікальні елементи, саме ті, які роблять прогнозний продукт самобутнім. До них можна віднести особовий склад експертів, які здійснюють дослідження, загальний контекст, у межах якого проводяться ці дослідження, специфічні риси регіону, вимоги конкретного замовника та інше. Об'єктивна й суб'єктивна складова взаємодіють між собою, а результатом цієї взаємодії є неперервні зміни обох іпостасей стратегічного прогнозу.

Стратегічний прогноз потребує всебічної й цілісної оцінки явища, підпорядкування й узгодження процесів, які протікають на кількох рівнях і площинах. Ми наполягаємо на тому, що особливістю стратегічного прогнозування є те, що йому необхідно доводити й обґрунтовувати перед політичним істеблшментом свою потрібність і необхідність нині й саме в даний момент, урахуовуючи, що показати могутність і правдивість своїх прогнозів він зможе лише в майбутньому. Це означає, що стратегічне прогнозування потребує присутності на політичній арені не лише політичного, а й державного діяча, який міг би дивитися за горизонт своєї особистої кар'єри. У свою чергу, аналітики з корпорації «REND» стверджують, що поява таких політиків у XXI столітті є досить поодиноким, що й змушує розробляти підходи, які б дозволили стратегічному прогнозуванню розвиватися й за відсутності таких особистостей [4, с.9].

Наприклад, в межах американського розвідувального співтовариства завдання стратегічного прогнозування виконує спеціально сформована при Раді з національної розвідки «Група стратегічного майбутнього». Завданням групи є не просто демонстрація відповідної активності, а й формування культури стратегічного прогнозування в розвідувальному співтоваристві США.

Зовнішня політика, представлена як певний процес і явище розробки, прийняття і практичної реалізації владними структурами інтересів тієї чи іншої держави на міжнародній арені. Його невід'ємною складовою завжди залишатиметься забезпечення стратегічними прогнозами національної безпекової стратегії, відповідних власних безпекових інтересів і цілей із урахуванням позицій союзників та існуючих і потенційних викликів і загроз.

Оскільки розробка, прийняття і реалізація політичних рішень різних рівнів, переважно, відбувається в рамках усталених і публічно проголошених норм та відомих обставин, ми вважаємо, що зовнішня політика є насамперед прерогативою історико-політологічних досліджень, а стратегічне прогнозування можна розглядати як концентроване зусилля, спрямоване на виявлення та дослідження ключових властивостей саме альтернативних версій зовнішньополітичного курсу держави.

Такий підхід оцінювання стратегічного прогнозування стає вирішальним у критичних ситуаціях для певної держави чи міжнародних відносин і міжнародної системи в цілому. Йдеться не тільки про виявлення і подання певних зовнішньополітичних цілей та особливостей відповідної діяльності, а також – про мотивації сил, які їх визначають і здійснюють, про оцінювання причиново-наслідкових зв'язків між цілями і мотивами, з одного боку, та ефективності зовнішньополітичної дії, з іншого.

Наступною, дуже важливою за значенням функцією стратегічного прогнозування, вважають ідентифікацію й чітке представлення нових цілей, які ставить перед собою держава чи міжнародна організація, або ж включення поправок у старі цілі та модифікацію, здійснюваних у зовнішньому світі дій.

І, нарешті, стратегічне прогнозування кожного разу сприяє ефективному порівнянню і співставленню механізмів досягнення стратегічних цілей із використанням альтернативних підходів на засадах остаточного цілісного вибору з кількох версій.

Окрім того, стратегічне прогнозування у своїй глибинній сутності та оригінальності найпростіше пізнається саме через постановку ключових питань, на які під час дослідження шукає відповіді прогнозіст. У цьому випадку найбільш відповідною є вже зазначена вище точка зору Р. Куглера, яку ми доповнюємо суттєвим авторським міркуванням – обов'язково враховувати особливості світосприйняття представника конкретної держави, яка досить тривалий час переживає складний і критичний перехідний етап становлення й розвитку зовнішньої політики та пошуку механізмів її прогнозування [5].

У цьому сенсі, першим завданням, традиційно, завжди виступає й має виступати чітке й максимально відповідне вимогам та потребам суспільства визначення цілей, яких необхідно досягнути завдяки провадженню певного зовнішньополітичного курсу, а також причини вибору саме такої стратегічної парадигми.

Далі, відповідно ступеню значимості, слідує з'ясування причин вибору того чи іншого пріоритетного набору механізмів досягнення вже попередньо окреслених цілей, потрібних для цього ресурсів та їх загальної вартості для держави, суспільства й громадян.

Третім завданням є обґрунтування підстав для існування та появи довіри до запропонованих механізмів реалізації розроблених і проголошених цілей на засадах верховенства демократичних норм, прав людини, національних інтересів тощо.

Четверте – це з'ясування й аргументація потенційних наслідків здійснюваної зовнішньої політики, реалізації намірів і т.ін.

П'яте – аргументоване цілісне визначення меж ефективності обраного зовнішньополітичного курсу та представлення політикам і суспільству тих цілей і механізмів, застосування яких може стати помилковим і навіть руйнівним.

Шосте – повторна спроба оцінити зв'язок між затратами на реалізацію поставлених цілей та їх ефективністю, включно з пропозицією відмовитися від другорядних завдань та сконцентрувати ресурси і можливості на досягненні головного.

Сьоме – виявлення ризиків для національних інтересів унаслідок потенційного провалу обраних механізмів чи помилковості у поданні базових і другорядних цілей.

Восьме – обов'язкове врахування можливості згубного впливу реалізації однієї із визначених цілей на досягнення цілей в інших сферах життєдіяльності держави і суспільства.

Дев'яте – максимально цілісний підхід до презентації цілей і засобів їх реалізації з концентрацією особливої уваги на тих аспектах, які є найбільш перспективними.

Десяте – співставлення задля порівняння й пошуку додаткових шляхів підвищення ефективності обраної чи пропонованої політики, власних проектів із уже існуючими

Одинадцятьте – таке ж, як і на попередньому етапі, порівняння вартості чи витратності пропонованого певним дослідником зовнішньополітичного курсу з вартістю і витратністю тієї міжнародної політики, що вже проводилася державою або ж пропонується іншими науковими школами, «мозковими центрами» чи окремими вченими.

Дванадцятьте – концентрація аналітичних зусиль на пошуках варіативних сценаріїв у випадку неможливості досягнення поставлених цілей тими політичними силами, які перебувають при владі, а також доведеної низькій вірогідності їх заміни в органах державного управління «більш відповідними» партіями і діячами.

Тринадцятьте – представлення цілісної картини стану й перспектив із урахуванням усіх елементів стратегічного прогнозу, представлених вище, з метою розробки остаточної версії положень, висновків і рекомендацій.

Слушно зауважити, що стратегічний прогноз вирізняється серед домінуючих суб'єктивістських шляхів представлення альтернатив варіантам державної політики більшою практичністю, гнучкістю і ситуативністю, адресністю, концентрацією на прийнятті рішень зовнішньополітичного характеру й механізмах їх реалізації замість «пошуку істини», деталізацією політичних кроків і процедур, представленням надмірної кількості питань для

розгляду, виділенням складності та концентрованим наданням наукового статусу об'єкту дослідження, яким є політика.

Обов'язковим атрибутом ефективності стратегічного прогнозу, з нашої точки зору, є мінімальна політична заангажованість дослідника. Прогностична робота в рамках виконання заздалегідь представленої жорсткої схеми «цілі – механізми їх досягнення», зазвичай, веде до мінімальної і короткотривалої ефективності, а часто – до прямого обману суспільства авторитетом науки чи науковця. Обов'язковим є паралельне застосування системного підходу й стратегічного аналізу, які у конкретного випадку вибору об'єкта і предмета дослідження будемо розглядати не окремо, а як складову стратегічного прогнозування.

Досвід концептуального забезпечення зовнішньої політики США провідними науково-дослідницькими центрами цієї держав засвідчує, що відмова владних інститутів чи політичних партій Америки від застосування представлених незалежними науковцями рекомендацій може призвести до руйнівних наслідків. Те ж саме можемо стверджувати про відносно низьку ефективність стратегічного прогнозу, спрямованого на внесення поправок до окремих елементів запланованого і впроваджуваного діючою адміністрацією Сполучених Штатів зовнішньополітичного курсу. Річ у тім, що традиційно реалізація публічно проголошеної президентом і його урядовим кабінетом програми дій і визначених у ній цілей, з ідеологічних і рейтингових міркувань мало залежить від оригінальної інтерпретації науковців та експертів.

Ефективне політичне прогнозування можливе лише за умови постійного коригування прогнозів з урахуванням найновішої інформації. Прогнозування не можна розглядати як безумовну констатацію, що характеризується дієсловами «буде», «станеться». Воно має слугувати в якості умовної, інструментальної діяльності, що вкладається у формулу: «Може бути або станеться за певних умов». Такий підхід, що знайшов відображення у працях В. Базарова-Руднева, Б. де Жувенеля, Д. Белла, І. Бестужева-Лади, ряду інших футурологів, на сьогодні викристалізувався у концепцію «технологічного прогнозування» і є альтернативою спрощеним передбаченням, що виступають під іменем прогнозування й намагаються, як правило, дати відповіді на запитання: «Хто переможе на виборах?», «Яким буде курс долара?», «Хто стане президентом?» тощо [6, с.37].

Таким чином, прогнозист у галузі політики «виступає в ролі технолога, який показує, за яких саме умов і за допомогою яких засобів може бути досягнутий той чи інший стан бажаного майбутнього» [7], а стратегічний прогноз створює умови цілісному підходу при постановці наукової проблеми та її розв'язанні, поєднує в собі теоретичні, концептуальні й прикладні цілі та завдання, дає можливість вийти на точні положення, узагальнення і висновки шляхом перевірки вже після його втілення в конкретних зовнішньополітичних діях.

Література

1. Нэсбит Дж., Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции. Год 2000 / Дж. Нэсбит, П. Эбурдин. – М.: Республика, 1992. – 416 с.
2. Kugler R.L. Policy Analysis In National Security Affairs: New Methods for a New Era / R. L. Kugler. – Washington, DC: National Defense University Press, 2006. – 639 p.
3. Лукашук И.И. Внешняя политика России и международное право / И.И. Лукашук. – М., 1997. – 54 с.
4. Гриняев С. Стратегический анализ и планирование в США на современном этапе: точка зрения экспертов REND. Аналитический доклад / С. Гриняев, Р. Арзумян. – М.: Центр стратегических оценок и прогнозов, 2012. – 28 с.
5. Kugler R.L. Policy Analysis In National Security Affairs: New Methods for a New Era / R. L. Kugler. – Washington, DC: National Defense University Press, 2006. – 639 p.
6. Бестужев-Лада И.В. Методика долгосрочного упреждающего анализа данных в технологическом прогнозировании / И.В. Бестужев-Лада // Социологические исследования. – 2000. - №1. – С.37-41.
7. Горбатенко В.П. «Анализ майбутнього» та його роль в управлінні соціально-політичними процесами / В.П. Горбатенко // Політичний менеджмент. 2006. - №2 (17). – Режим доступу <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=219>

ПЕРСПЕКТИВИ БАЛТІЙСЬКО-ЧОРНОМОРСЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ В УМОВАХ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Рудницька У.

аспірантка кафедри країнознавства і міжнародного туризму

Факультету міжнародних відносин,

Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті досліджується місце України в геополітичній архітектурі Європи та світу в умовах російської агресії. Проаналізовано ідеї українських та закордонних вчених стосовно стратегічної ролі Балтійсько-Чорноморської регіону початку ХХ століття, а також існуючий досвід налагодження співпраці в наш час. Розглядаються перспективи активізації співробітництва на сучасному етапі та посилення даного регіону як потенційно впливового геополітичного гравця. Проаналізовано торговельні та логістичні переваги регіональної співпраці, а також доведено необхідність співробітництва в енергетичній та безпековій сфері.

В статье исследуется место Украины в геополитической архитектуре Европы и мира в условиях российской агрессии. Проанализированы идеи украинских и зарубежных ученых по стратегической роли Балтийско-Черноморской региона начала ХХ века, а также существующий опыт налаживания сотрудничества в наше время. Рассматриваются перспективы активизации сотрудничества на современном этапе и усиления данного региона как потенциально влиятельного геополитического игрока. Проанализированы торговые и логистические преимущества регионального сотрудничества, а также доказана необходимость сотрудничества в энергетической и сфере безопасности.

The article examines the place of Ukraine in the geopolitical architecture of Europe and the world in terms of Russian aggression. The ideas of Ukrainian and foreign scientists concerning the strategic role of the Baltic-Black Sea region in early twentieth century are analysed as well as the existing experience of cooperation in our time. Perspectives of reinforcing cooperation at present are examined and strengthening of the region as a potentially influential geopolitical player are studied. The commercial and logistical advantages of regional cooperation are analyzed and the necessity of cooperation in the energy and security spheres is emphasized.

Ключові слова: Балтійсько-Чорноморський регіон, геополітична структура, співробітництво, безпека, оборона.

Сьогодні можна без перебільшення стверджувати, що в глобальній геополітичній структурі відбуваються значні зміни. Низка аналітиків міжнародних відносин навіть вбачають у них ознаки відновлення «холодної війни». Основним аргументом прихильників такого погляду є те, що конфлікт в Україні є класичним прикладом геополітичної війни, під час якої геополітичні полюси, не вступаючи у відкрите протистояння, ведуть боротьбу на територіях інших акторів за встановлення сфер впливу. Відтак, незважаючи на те, що Україна не брала безпосередньої участі у становленні сучасного світового порядку і не є одним з геополітичних полюсів, вона істотно впливає на переформатування глобальної світової геополітичної структури.

У нових геополітичних умовах Україна здійснює пошук можливостей для динамічного розвитку. При цьому їй необхідно брати до уваги такі чинники, як зростання авторитаризму російської влади, посилення націоналістичних настроїв серед населення сусідніх держав (Угорщина, Туреччина), наявність «заморожених» конфліктів в Придністров'ї, Абхазії та Південній Осетії тощо.

На наше переконання, динаміка сучасної політичної та безпекової ситуації значною мірою актуалізує для України необхідність поглибити співпрацю на регіональному рівні. Відтак, метою цієї статті є з'ясувати умови розвитку та перспективи відносин України з державами Балтійсько-Чорноморського регіону. Слід зауважити, що питання регіональної співпраці України порушували у власних дослідженнях чільні українські та зарубіжні вчені й аналітики: О. Зарубінський, В. Мадіссон, О. Полтраков, А. Райлі, Л. Рассоха, В. Слов'ян, О. Сушко, В. Чорний, В. Шахов. Спираючись на їхні висновки й використовуючи методи івент-аналізу, прогнозування, синтезу та узагальнення, у статті зосередимося на реалізації чотирьох основних завдань. По-перше, розкриємо основні підходи до обґрунтування Балтійсько-Чорноморської співпраці у науковому дискурсі; по-друге, крізь призму конфлікту на Сході та Півдні України розглянемо регіональний рівень безпеки в Балтійсько-

Чорноморському регіоні; по-третє, проаналізуємо передумови поглиблення співпраці в Балтійсько-Чорноморському регіоні; по-четверте, визначимо пріоритетні галузі співпраці, до яких може долучитися Україна; і, по-п'яте, з'ясуємо перспективи та ризики, які можуть виникнути на шляху реалізації співпраці у Балтійсько-Чорноморському регіоні.

З огляду на ситуацію в якій опинилася сьогодні Україна – критичне загострення стосунків з Росією та ускладнення процесу зближення з Європейським Союзом через конфлікт на сході країни, альтернативним варіантом співпраці є Балтійсько-Чорноморський регіон.

Ідею розвитку Балтійсько-Чорноморського регіону висунули С. Рудницький та Ю. Липа ще в першій половині ХХ ст. Окрім вітчизняних науковців, вагомим значення Балтійсько-Чорноморському союзу надавав класик польської геополітичної думки Є. Небжицькі (Р. Врага), який у книзі «Geopolityka: strategija i granice» (1945) обґрунтовував тезу про визначну роль Балтійсько-Чорноморського регіону на «карті Європи». Зокрема, вчений стверджував, що простір між Балтійським та Чорним морями стримує експансію держав Західної Європи на Схід та навпаки. З огляду на значний потенціал Балтійсько-Чорноморського регіону, західні та східні сусіди прагнули не допустити створення в його межах єдиного політично-культурного організму. На переконання Є. Небжицького, зародження політичних осей у напрямі з півночі на південь у межах Балтійсько-Чорноморського регіону відбувалося ще у Х ст. Геополітик, зокрема, відзначає його етнічну та культурно-духовну схожість, а також спроможність до автономного економічного розвитку.

З перспектив сьогодення дана ідея знову набуває актуальності. Зокрема, на необхідності налагодження співпраці в Балтійсько-Чорноморському регіоні наголошують українські дослідники В. Мадіссон та В. Шахов у монографії «Сучасна українська геополітика» (2003): «З точки зору свого геостратегічного положення, Україна є «природним посередником» між регіонами Балтійського та Чорного морів». На їхнє переконання, співпраця за віссю «Північ-Південь» сприятиме зміцненню безпеки у цій частині Європи.

На ефективності регіональної співпраці також наголошують О. Зарубінський та В. Чорний у статті «Перспективи Балто-Чорноморського співробітництва» (2005). Тут, передусім, йдеться про транспортний потенціал регіону. Натомість, директор Інституту трансформації суспільства О. Соскін зосереджується на таких основних модулях Балтійсько-Чорноморської співпраці: транспортному, пов'язаному зі сухопутними вантажними перевезеннями залізницею; трубопровідному, основою якого є розбудова системи міжнародних нафтогонів та формуванням міжнародного нафтового консорціуму; морських перевезень, що передбачав би перетворення Чорного моря на комплексну транспортну систему з використанням досвіду морських перевезень Балтійським морем.

Польський геостратег Ю. Сьжип у власній концепції безпеки Польщі наголошує на тому, що співпраця в сфері оборони в Балтійсько-Чорноморському регіоні має стратегічне значення. Він, зокрема, визначає вісь Гданськ – Одеса, як важливий транспортний коридор та форпост проти потенційних загроз зі Сходу.

Професор лондонського університету City University А. Райлі вказує на перспективи енергетичної співпраці у рамках Балтійсько-Чорноморського регіону. Він стверджує, що на базі українських газогонів (загальною протяжністю приблизно 40 тис. км.) та найбільших газових сховищ у Європі, можна створити потужний газовий торговельний центр (хаб). Райлі також вважає перспективним видобуток сланцевого газу на заході України та в Польщі. Якщо цим обом країнам вдасться об'єднати зусилля і вони спільно почнуть видобувати сланцевий газ, даний проект забезпечить значні дивіденди і дасть змогу позбутися газової залежності від Росії.

Ідея розвитку Балтійсько-Чорноморської співпраці для України є привабливою з декількох причин. По-перше, як зазначалося вище, сам Чорноморський регіон володіє значним потенціалом, пов'язаним, насамперед, із використанням його шельфу, що дасть можливість самостійно видобувати нафту та газ. У рамках регіональної співпраці з Туреччиною існує можливість розвитку металургійної промисловості. Перспективною галуззю співпраці є екологія. На Балтійському напрямі доцільно перейняти досвід Польщі та країн Балтії з проведення реформ, модернізації та диверсифікації енергетичної галузі тощо.

По-друге, обґрунтованою з перспектив логістики є співпраця у транспортній, транзитній та комунікаційній сферах. Ще 2003 р. спільно з Литвою та Білоруссю в рамках міжнародного транспортного коридору №9 було започатковано залізничний проект комбінованих перевезень «Вікінг» за маршрутом Іллічівськ – Клайпеда. Цей коридор, за умови стикування з паромно-залізничною лінією, котра з'єднує Україну та Туреччину, може отримати вихід на Близький Схід. Не слід залишати поза увагою й латвійську ініціативу щодо відновлення найкоротшого водяного шляху «Даугава – Дніпро» та залізничного сполучення Лібава – Ромни, що існує з 1874 р., а також естонську пропозицію з використання можливостей розвинених портів Естонії для розширення зв'язків з країнами Скандинавії.

На переконання українського дослідника Ю. Романенка, у площині співпраці з Туреччиною доцільно зосередитися на спорудженні автобану довкола Чорного моря, який буде «прив'язаний» до Каспійського хабу, а далі розвиватиметься логістика до Китаю. У цьому контексті слід зауважити, що Китай розглядає Північно-Чорноморський регіон як частину Великого шовкового Шляху.

По-третє, важливе значення має безпековий аспект, адже значна частина держав регіону межують або з Європейським Союзом, або з Росією. Так, в сучасних умовах співпраця в сфері оборони як для України, так і для країн Балтії і Польщі становить взаємну вигоду. 2014 р. відбулося обговорення ініціативи щодо створення польсько-литовсько-української військової бригади. Естонія заявила про свою готовність допомагати Україні у створенні та розвитку кіберзахисту.

Виникнення Балтійсько-Чорноморського союзу може виявитися сприятливим фактором для ЄС та НАТО, оскільки на їхніх кордонах з'явиться бажана «буферна організація», що відділятиме Західну Європу від країн Центральної Азії – джерела нелегальної міграції й торгівлі наркотиками. Регіональна співпраця дає змогу також об'єднати зусилля держав у боротьбі з корупцією та сприяти протидії м'яким загрозам безпеки, врегулюванню заморожених конфліктів, відповідно до європейських принципів, «шляхом виведення їх з «пострадянської» парадигми», а також взаємодіяти в інформаційній сфері. Таким чином, частина зобов'язань військового характеру, покладених на НАТО та ЄС, зможуть виконувати держави Балтійсько-Чорноморського Союзу.

На державному рівні з ініціативою активізації Балтійсько-Чорноморської співпраці виступив президент Литви А. Бразаускас у 1997 р. Через два роки у Клайпеді (Литва) президенти Литви, Польщі та України обговорили спільні проекти зі створення оптимальних транзитних маршрутів, які мали б практичне гео економічне значення у зв'язках між Балтійським та Чорним морями.

У серпні 2005 р. президент України В. Ющенко та президент Грузії М. Саакашвілі виступили з ініціативою скликати в Україні саміт за участю лідерів країн Балтійсько-Чорноморсько-Каспійського регіону, Росії та США. Згодом цю ініціативу підтримали Латвія та Румунія. 2 грудня того ж року відбулося установче засідання Спільноти демократичного вибору або «спільноти демократій Балтійсько-Чорноморсько-Каспійського регіону», участь у якому взяли президенти України, Молдови, Латвії, Литви, Естонії, Словенії, Македонії, Румунії та Грузії, а також представники Польщі, Азербайджану та Болгарії.

Варто зауважити, що проблеми, які порушувалися на саміті, є актуальними і у наш час. Як зазначено в декларації країн Спільноти демократичного вибору, цілями та завданнями даного форуму є забезпечення безпеки в регіоні, співпраця в економічній та соціальній сфері, боротьба з тероризмом, відмивання грошей, торгівлею наркотиками, зброєю та людьми, протидія етнічній та релігійній ненависті й сепаратизму; підтримка незалежних мас-медіа та громадських організацій; обмін ідеями щодо демократичних трансформацій. Вже у травні 2006 р. у Вільнюсі відбулася конференція «Спільне бачення спільного сусідства», присвячена проблемам Балтійсько-Чорноморської співпраці. Саміт був організований за ініціативи президентів Литви та Польщі – В. Адамкуса та Л. Качинського.

Слід зауважити, що якщо ситуація для розвитку співпраці з державами Балтійського регіону є сприятливою, то у випадку з державами Чорноморського басейну можуть з'являтися певні труднощі. З огляду на те, що питання безпеки в контексті сучасних подій постало особливо гостро, перешкоди можуть виникати, зокрема, через відмінне бачення різними державами особливостей співпраці та шляхів регіонального розвитку.

Росія та частково Туреччина, які претендують на роль регіональних лідерів, дотримуються особливих позицій з питань безпеки у регіоні Чорного моря. Обидві держави виступають проти посилення присутності тут НАТО й відстоюють власне бачення внутрішньої регіональної співпраці з питань безпеки. Наявні механізми регіональної співпраці використовуються Росією та Туреччиною як аргумент на користь того, що чорноморські держави повинні самостійно забезпечувати безпеку на регіональному рівні.

Професор Економічного і Технологічного університету в Анкарі М. Целіпка у звіті Комісії щодо Чорного моря підтверджує відмінність позиції Росії з цього питання від підходів решти держав. До чинників, які можуть впливати на питання безпеки у регіоні він, серед іншого, зараховує недержавних акторів, заморожені конфлікти, невизнані самопроголошені території, наявність біженців. Нестабільність окремих держав перетворює регіон на одну з «гарячих точок» у світі, де можуть розвиватися такі загрози, як тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, нелегальна торгівля наркотиками, зброєю та людьми. Зважаючи на ці обставини, проблематика безпеки в регіоні набуває першорядного значення.

Підтримує М. Целіпку у даному питанні Йордан Божілов, колишній міністр оборони Болгарії, а тепер чільник Форуму з безпеки у Софії (Болгарія) у своїй статті «Чорноморський

регіон потребує нової архітектури безпеки». Колишній міністр оборони наголошує на тому, що вже робилися неодноразові спроби налагодити регіональну співпрацю в сфері безпеки. Проте, жодна з них не привела до задекларованого результату. Найбільш дієвим проектом в рамках якого велася співпраця, виявилася Угода, яка заснувала Робочу групу з військово-морського співробітництва у Чорному Морі – BLACKSEAFOR. Метою проекту, започаткованого у 2001 році була співпраця у сфері підтримання миру та стабільності в регіоні шляхом взаємних тренувань військово-морських сил. Подібний характер мали й наступні ініціативи такі як: політично зобов'язуючий Договір з приводу побудови заходів безпеки у військово-морській сфері в Чорному Морі (документ було підписано 25 квітня 2002 року в Україні та був покликаний забезпечити обстановку спільного порозуміння, впевненість та безпеку); «Прикордонна співпраця Чорного моря» та Інформаційний центр в Бургасі (Болгарія) - ініціатива між всіма прибережними державами, з метою боротьби із нелегальною міграцією, торгівлею наркотиками та зброєю, нелегальним рибальством; також була спроба створити політичний формат співпраці – «Чорноморський Форум задля Діалогу та Партнерства», ініційований Румунією в 2006 році (створенню форуму слугувала ідея щодо регулярних зустрічей глав держав та урядів з країн Чорноморського басейну з метою обговорення усіх без пекових питань регіону); «Гармонія Чорного моря» - наступна ініціатива спрямована на підтримання безпеки в регіоні. Однак оскільки дана ініціатива була започаткована в Туреччині, а інші держави були запрошені до неї згодом, не всі члени розділяли погляди на співпрацю з Туреччиною в Чорному морі, а тому «Гармонія Чорного моря» не мала шансів стати справжньою регіональною організацією.

На думку Й. Божілова, «...Чорне море – це регіон, у якому сьогодні проходить поділ інтересів між Росією та Європейським Союзом і НАТО. Це наповнює регіон не тільки внутрішніми розбіжностями, а й робить арену перетину різних інтересів». Для того, щоб вирішити питання безпеки у Чорному морі, необхідно розробити нові підходи та формат співпраці. Ключовою проблемою, на думку автора, є сучасний конфлікт між Росією та Україною, через який постає нагальна необхідність створення нової архітектури регіональної безпеки. Ця архітектура безпеки повинна охоплювати країни з Чорноморського регіону в широкому розумінні, які стикаються зі схожими проблемами і викликами безпеки, у тому числі Вірменію, Азербайджан та Молдову. Нова система повинна мати різні рівні – політичний, військовий, поліцейський тощо. З огляду на зазначені загрози безпеці, а також нереалізовані ініціативи, необхідно відновити ефективну регіональну співпрацю та залучити до тіснішої співпраці держави Балтійського регіону.

Сучасні події локального та глобального характеру спонукають Україну до пошуку власного місця в світовій геополітичній структурі. Турбулентність світової політики, захопивши Україну, надала підтвердження тезі Дж. Розенау про те, що всі події, які відбуваються на локальному рівні, відображаються на глобальному. Відтак, конфлікт між Росією та Україною розхитав міжнародну систему і поставив під сумнів сучасний міжнародний порядок. Однак, незважаючи на складні умови, в Україні з'явився шанс реалізувати себе, як повноправного актора міжнародної політики та зайняти власне місце в геополітичній структурі світу.

В процесі дослідження заявленої проблеми, виявлено чималий теоретичний доробок з даного питання як українських, так і іноземних вчених, які відстоювали ідею Балтійсько-Чорноморської співпраці ще на початку минулого століття. Прихильниками більш тісних регіональних стосунків є й сучасні політичні діячі та перші особи держав регіону. З огляду на це, запроваджувалося чимало ініціатив як в економічній, так і в транспортній та безпековій галузях, однак жодна з них не була цілковито реалізована. На основі аналізу теоретичного доробку та впроваджених ініціатив можемо стверджувати, що пріоритетними та перспективними напрямками співпраці є енергетична та безпекова сфери, а також сфера транспорту та комунікацій, що дасть можливість вирішити низку нагальних на сьогодні питань, таких енергетична незалежність. Поряд із перевагами та можливостями є й чинники, які можуть ускладнювати співпрацю, зокрема йдеться про відмінність у поглядах окремих держав щодо розвитку регіональних відносин в тих, чи інших сферах.

Перспективність подальших досліджень порушеної проблеми пов'язана з необхідністю наукового пошуку та обґрунтування належного місця України у світовій глобальній політичній та економічній системах. Практичним результатом наукового пошуку стало б створення механізму реалізації українських національних інтересів на глобальному та регіональному рівнях. Активізація співробітництва на регіональному рівні дасть змогу Україні наблизитися до стандартів європейських та євроатлантичних структур і вийти на якісно новий рівень у глобальній системі міжнародних координат.

Література

1. Газпром слаб. Британский эксперт рассказал, как Украине избавиться от газовой петли России. <http://www.m.nv.ua/publications/gazprom-slab-britanskiy-ekspert-rasskazal-kak-ukraine-izbavitsya-ot-gazovoy-petli-rossii>
2. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. Дзеркало тижня. 23.10.2015. gazeta.dt.ua/interna/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu
3. Зарубінський О., Чорний В. Перспективи Балто-Чорноморського співробітництва // Дзеркало тижня. – 2005. -№ 8 (536). – 5-11 березня, // <http://www.dt.ua/2000/26/75/49403/>
4. Мадиссон В., Шахов В. Сучасна українська геополітика. – К., 2003. 174 с.
5. Рассоха Л. Спільнота демократичного вибору: нові можливості й перспективи. old.niss.gov.ua/MONITOR/januar2009/4
6. Романенко Ю. Что Запад так и не услышал от Порошенко на форуме в Давосе Hvylya.net/analytics/politics/chto-zapad-tak-l-ne-uslyshal-ot-poroshenko
7. Слов'ян В. Новий вимір безпеки Балтійського регіону та перспектива Балто-Чорноморського проекту. Defense-ua.com/rus/hotnews
8. Смірнов А. Балто-Чорноморський регіон. Геополітичний аспект. Kumu.edu.ua/vmv/.../smirnov.pdf
9. Соскін О. Передумови та шляхи формування Балто-Чорноморського спільного ринку. <http://soskin.info/ea/2001/2/20010278.html>
10. Сушко О. Демократичний порядок денний для Східної Європи і перспективи Спільноти демократичного вибору // <http://www.eu.prostir.ua/library/1779.html>
11. Bozhilov Y. The Black Sea Region needs new security architecture. Harvard black Sea security Program. 2014, 128 p. http://www.harvard-bssp.org/static/files/442/black_sea_2014.pdf
12. Celipkala M. Security in the Black Sea Region. Policy report II. [Blackseacom.eu http://www.dzkk.tsk.tr/denizweb/blackseafor/english/agreement/agreement.php](http://www.dzkk.tsk.tr/denizweb/blackseafor/english/agreement/agreement.php)
13. Ischinger W. Why Ukraine matters to India. www.dailyo.in/politics/why-ukraine-matters-to-india
14. Joint Communiqué – <http://www.vilniusconference2006.lt/sen/lib/download/20>
15. Manoli P., The Dynamics of Black Sea Subregionalism, http://books.google.bg/books?id=Lkd10ET2sXoC&pg=PA13&hl=bg&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false.
16. Potocki R. Geopolityka miedzymorza w rozważaniach Ryszarda Wrągi. Geopolityka 2009, № 2(3) <http://geopolityka.net/geopolityka-miedzymorza-w-rozwazaniach-ryszarda-wragi/>
17. Sykulski L. Europa Srodkowa jako region geostrategicznyw mysli geopolitycznej geografow wojskowych z Akademii Obrony Narodowej w Warszawie. "Przegląd Geopolityczny", 2013, T. 6, 202 s.

УДК: 342.8

ПРОЗОРИСТЬ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: НЕОБХІДНІСТЬ ТА НАСЛІДКИ ВТІЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Рум'янцева С. В.

аспірантка кафедри політології,

Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна

Аналізується поняття прозорості у сфері проведення виборів. Прозорість розглядається з точки зору доступності, достовірності і законності інформації про електоральний процес в Україні. Виокремлюються складові частини категорії прозорості. Робляться висновки щодо появи позитивних наслідків у випадку дотримання умови прозорості виборів в Україні.

Анализируется понятие прозрачности в сфере проведения выборов. Прозрачность рассматривается с точки зрения доступности, достоверности и законности информации об электоральном процессе в Украине. Выделяются составные части категории прозрачности. Делаются выводы относительно появления положительных результатов в случае соблюдения условия прозрачности выборов в Украине.

The concept of transparency in the election is analyzed in this article. The transparency is viewed in terms of approachability, authenticity and legality of the information about electoral process in Ukraine. The category of transparency is conventionally divided on few components. Conclusions are made regarding possible positive outcomes due to compliance of transparency in the election in Ukraine.

Ключові слова: прозорість, вибори, виборча система, інформація, відкритість, доступність, законність.

Під тягарем проведення воєнних дій, існування корупційних схем та повільного, але впевненого розвитку громадянського суспільства Україна рухається вперед до європейських цінностей, намагаючись втілювати на практиці те, що близько двадцяти років було лише задекларовано в Основному Законі країни. Йдеться про створення демократичної, соціальної, правової держави, де будуть дотримуватися права людини і громадянина.

Однією із умов становлення демократичної держави є прозорість і відкритість доступу до публічної інформації, у тому числі і під час проведення виборчих кампаній та виборів у цілому. Відсутність у громадян реальної можливості отримати таку інформацію тягне за собою небажані наслідки як для певних учасників передвиборчих змагань (деяким з учасників закритість доступу до інформації йде на користь, відводячи у тінь результати незаконних отримання доходів, реальні мотиви боротьби за мандат або ін.), так і для самого громадянського суспільства, яке в результаті отримує "кота у мішку". Саме тому потрібно приділити особливу увагу питанню прозорості інформації під час виборчого процесу, та її доступності суспільству.

Питання виборів почало цікавити філософів та науковців з появою перших полісів-держав, але і сучасні дослідники приділяють йому не менше уваги. Так, інститут виборів вивчали В.Бєбик, Л.Гарліцкі, А.Георгідзе, І.Кресіна, В.Лісничий, В.Маклаков, А.Пойченко, А.Романюк, С.Рябов, М.Ставнічук, О.Тодика, В.Шахов, Ю.Шведа. До правової регламентації виборів зверталися М.Баймуратов, О.Батанов, Р.Давидов, Ю.Ключковський, Д.Ковриженко, О.Лавринович, В.Федоренко, В.Шаповал та інші.

Публічність інформації досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні науковці: С.Алексєєв, І.Арістова, О.Баранов, І.Бачило, К.Бєляков, В.Брижка, О.Городов, В.Копилов, Б.Кормич, О.Кохановська, А.Марушак, А.Новицький, В.Цимбалюк та ін. Питання доступу до інформації розглядали: І.Бачило, І.Арістова, Р.Калужний, Б.Кормич, В.Лопатин, І.Чиж, М.Федотов, Ю.Шемшученко, а її прозорість саме у сфері виборчого процесу вивчали О. Винников, Л. Чорній та ін.

Мета статті – виділити окремі сторони виборчого процесу, які обов'язково повинні ґрунтуватися на принципах прозорості та відкритому доступі до публічної інформації, а також сформулювати наслідки їх реалізації на практиці.

Право на отримання достовірної та повної інформації вважається одним із основних. Це стосується не лише виборчого процесу, а і суспільного життя в цілому. Але якщо на етапі декларації, реалізація права завершується, ми не можемо говорити про його життєздатність. Так, в українському законодавстві час від часу (як правило, перед кожними виборами) з'являються укази президента або закони ВРУ, які визначають шляхи дії органів державної влади, задля гарантування забезпечення конституційних прав громадянам у період виборів: Указ Президента "Про забезпечення проведення демократичних, чесних і прозорих виборів

2006 року", "Про забезпечення реалізації конституційних виборчих прав громадян України, прозорості та відкритості виборчого процесу на чергових виборах Президента України" (стосувалося виборів 2010 року), Закон України "Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року".

Цікаво, що перед останніми позачерговими виборами як парламенту, так і Президента подібного акту видано не було. Більш того, не діяв і вищезгаданий закон від 2012 року, який передбачав порядок застосування відеоспостереження, відеозапису і трансляції зображення для спостереження за організацією проведення голосування та підрахунку голосів на звичайних виборчих дільницях у день голосування, а також зберігання та використання створеної в процесі відеоспостереження інформації. Глава ж Центральної виборчої комісії М.Охендовський на прес-конференції висловив думку, що взагалі не слід продовжувати практику спостереження за виборчим процесом в окружних та дільничних виборчих комісіях. На його думку, це недоцільно, адже в 2012 році, коли діяв закон і громадяни мали змогу протягом року переглядати матеріали, відзняті на виборчих дільницях, до ЦВК було направлено всього 35 запитів на інформацію, записану камерами спостережень, у тому числі і правоохоронними органами.

Втім, на позачергових виборах 2014 року системи відео спостереження не були задіяні не тому, що М.Охендовський не бачив в цьому сенсу, а тому, що для цього не існувало правових підстав, тобто відповідного нормативного акту. Дивлячись на створену ситуацію через призму принципу прозорості, можна стверджувати, що практика 2012 року мала на меті покращити умови для формування прозорих, чесних та демократичних виборів.

О. Винников і Л.Чорній у своїй праці "Прозорі вибори та ЗМІ в Україні: правове регулювання" дослідили та дали визначення стандартам прозорості виборів, які повинні вводитися в виборче поле задля отримання кращих, демократичних, достовірних результатів, а також задля дотримання прав людини у період виборів. Зокрема Л.Чорній розуміє стандарті прозорості виборів як сукупність законодавчо встановлених правових норм та процедур, дотримання яких гарантує усім суб'єктам і учасникам виборчого процесу проведення виборів на рівні достатньої реалізації ними своїх прав на створення, своєчасне отримання, використання та поширення інформації, що стосується виборів.

Самі ж прозорі вибори дослідник розглядає як прийнятний з політико-правової точки зору рівень реалізації усіма суб'єктами й учасниками виборчого процесу своїх прав на створення, поширення, своєчасне отримання та використання інформації, яка стосується виборів, а також можливість їх оперативного захисту та відновлення у разі порушення [1, с.7].

Отже однією з основних ознак прозорих виборів є саме доступність інформації про них, тобто можливість кожного зацікавленого громадянина перевірити виголошені данні, самостійно знаходити інформацію на комунікаційних каналах (які, безумовно, також повинні бути відкритими і доступними), а також безперешкодно її отримувати. Останнє стосується як відкритого доступу до теле-, радіомереж, так і відсутності явних конфліктів між кандидатами, що може тягнути за собою навмисне викривлення важливої інформації або, наприклад, перешкоджання проведення агітаційної кампанії.

Поряд із доступністю інформації завжди знаходиться її достовірність. За словником А.Анцупова та А.Шипілова достовірність це показник обґрунтованого, доведеного, безперечного знання, яке може використовуватися як синонім істини [2]. Тобто, достовірність це здатність конкретної інформації відображати об'єктивну дійсність, а так жох відсутність перекручувань, умисних/неумисних помилок.

Зважаючи на вищезазначене можна виділити ще одну ознаку прозорості виборів – вся інформація повинна бути поширена лише на законних підставах. На практиці це означає, що більшість питань, стосовно проведення виборчої кампанії, мають чітко регулюватися законами та іншими нормативними актами:

- порядок надання газетних площ, ефірного часу та ін. для проведення передвиборної агітації;
- визначення понять агітації, реклами, інформування, супроводження;
- порядок та способи фінансування агітаційних, рекламних заходів, організаційних потреб тощо;
- порядок врегулювання конфліктів;
- визначення принципів на основі яких повинні проводитися вибори, а також гарантій їх забезпечення тощо.

Прозорість – є однією з основних умов проведення демократичних виборів. Втілення її в життя та перенесення на мапу реальності – завдання не лише державних органів (які, як вже було зазначено, не завжди зацікавленні у висвітленні всіх даних про свою кампанію), а і громадянського суспільства, зокрема засобів масової інформації. Саме вони, з огляду на минулі вибори, мають найбільший вплив на розвиток виборчого процесу в Україні. Але, не

зважаючи на це, ЗМІ все ще залишається одним з найбільш актуальних питань у сфері удосконалення виборчого законодавства.

Говорячи про прозорість виборів загалом, потрібно розуміти, що саме мається на увазі. Для цього пропонуємо умовно виокремити такі підкатегорії прозорості:

1. Прозорість інформації про конкретного кандидата, політичну партію/блок. Виборці мають право знати про: освіту кандидатів, що балотуються, їх біографію, наукові, професійні чи громадські досягнення, моральні якості; проведення чи підтримання ініціатив; сімейний стан; наявність чи відсутність бізнесу; політичні погляди, ідеологію; політичне та правове минуле та інше. При пропорційній виборчій системі електорат повинен мати змогу дізнатися про чисельність кожної партії, її представників, про кожного з них та їх досягнення; про ідеологічне обґрунтування програми; про те, які верстви населення представляє партія; про наявність спеціалістів, експертів, осіб з вищою освітою тощо.

Як правило, напередодні виборів на сайті Центральної виборчої комісії опубліковується перелік кандидатів, які збираються приймати участь у виборчих перегонах [3]. Але це дуже незначні та "сухі" дані, які далеко не завжди можуть вплинути на вибір громадян (вік, місце проживання, освіта та останнє місце роботи). Інформації про партії можна знайти дещо більше, але дивлячись на "переміщення" деяких депутатів між партіями можна сказати, що вона не завжди відповідає дійсності. Не кажучи вже про те, що більшість програм партій дуже схожі між собою (особливо стосується центристів).

2. Прозорість інформації про доступ громадян до виборів. На останніх парламентських виборах в Україні була зафіксована явка в 52.42% (дані ЦВК), що на 7% менше ніж на президентських виборах. Власно кажучи, результати майже всіх минулих виборів коливалися біля 50% (вибори 2012 – 57.98% виборців, 2006 – 41.46%, а позачергові 2007 – 43.11%). Лише президентські перегони 2010 року відзначаються 69.15% (втім, багато хто сперечається з приводу юридичної відповідності підрахованих голосів).

Така явка може свідчити про розчарування громадян як у конкретних політиках, урядовцях, так і в політичній системі загалом. Великий відсоток громадян не бачать можливості хоч якось впливати на суспільне становище (а іноді і навіть своє власне) та "закривають очі" на все, що відбувається у державі, віддаючи перевагу рутинному життю "по течії". Це значно впливає на стан усієї держави, адже контроль з боку громадськості – це одна із умов сучасної демократичної, правової держави, з розвинутим громадянським суспільством.

Саме тому існує необхідність в проведенні широкої інформаційної кампанії з приводу самого виборчого процесу, його проведення та прийняття участі. Підвищення електоральної культури значним чином вплине на якість виборів, на явку громадян, а також на підняття рівня громадської свідомості. Для цього необхідно проводити роз'яснювальні роботи з електоратом, окремо зупиняючись не лише на питаннях важливості виборів як елемента демократії, а і на важливості голосу кожного виборця.

Крім того, багато громадян навіть не здогадуються про наявність у них широкого кола виборчих прав (окрім права обирати і бути обраним, де до останнього відносяться зі скепсисом). Наприклад, відповідно до Закону України "Про вибори народних депутатів України" від 17.11.2011 року, виборець може звернутися до дільничної виборчої комісії або безпосередньо до органу ведення Державного реєстру виборців із заявою про уточнення попереднього списку виборців, у тому числі про включення або виключення зі списку себе особисто або інших осіб, а також щодо наявності або відсутності відміток про постійну нездатність виборця самостійно пересуватися. А при порушенні своїх виборчих прав виборець має право звернутися із заявою до дільничної виборчої комісії спеціальної виборчої дільниці або безпосередньо до суду [4]. Роз'яснення громадянам цих та інших невід'ємних прав може значно підвищити їх рівень участі у виборах.

Що стосується минулих парламентських виборів, то керівник Українського незалежного центру політичних досліджень Ю.Тищенко вважає: "Низька явка підтверджує прозорість виборів - люди розчаровані, тому що під час президентських виборів були величезні очікування. Явка не була набагато меншою, ніж ми спостерігали це, наприклад, під час виборів у 2012 році. Можливо, ми сьогодні бачимо дійсно нашу реальну явку, яка була всі ці роки. Тому що варіації з більшою явкою, коли на деяких дільницях проголосували 103% виборців – це технології та «каруселі»." [5].

3. Прозорість інформації про фінансування кандидата/партії. До цих даних обов'язково необхідно віднести джерела фінансування, розмір надходжень до виборчих фондів, цільове використання коштів.

Фінансування виборчої кампанії – це невід'ємна її частина, а в країнах, де передбачені законодавчі обмеження щодо розмірів виборчих фондів партій чи кандидатів, моніторинг та контроль за надходженням та використанням цих коштів є надзвичайно актуальним.

Прикладом може слугувати і Україна - вона входить до ряду таких держав, щонайменш у частині парламентських виборів, до законодавчо визначено, що розмір виборчого фонду партії, кандидати у депутати від якої зареєстровані в загальнодержавному окрузі, не може перевищувати дев'яноста тисяч розмірів мінімальної заробітної плати, а виборчий фонд кандидата у одномандатному окрузі - чотирьох тисяч розмірів мінімальної заробітної плати [4]. Що стосується президентських виборів в Україні, то там не встановлені жорсткі рамки виборчого фонду, але існують обмеження щодо грошових переведень у якості добровільних внесків (до 400 мінімальних розмірів заробітної плати) від однієї фізичної особи [6].

Прозорість фінансової сторони виборчої кампанії повинна ґрунтуватися на звітах політичної партії, кандидатів, які б відображали не тільки джерела надходження коштів (включаючи дані про конкретних жертводавців), але і етапи їх використання. На сьогоднішній день передбачається, що розпорядники поточних та накопичувальних рахунків виборчого фонду повинні у встановлений законом строк передати до окружних комісій та ЦВК фінансові звіти про надходження та використання коштів: проміжний (до початку голосування) та остаточний звіти (протягом 10 та 15 днів). У свою чергу Центральна виборча комісія зобов'язується терміново викласти всі дані цих звітів на своєму офіційному веб-сайті.

На наш погляд, дворівнева звітність не сприяє прозорості витрачених коштів на виборчу кампанію. Задля підвищення рівня прозорості та довіри виборців до кандидатів, неодмінною умовою є підвищення кількості проміжних звітів. Вони мають публікуватися на сайті ЦВК та відповідних ОБК під час місцевих виборів завчасно до дня голосування. До відображеної інформації необхідно включити: джерело надходжень, перелік видатків із вказаними сумами та статті витрат. Такі дані допоможуть виборцям зробити більш зважений вибір.

Найбільше запитань викликає питання про реальне забезпечення прозорості та достовірності поданих звітів. Це не випадково, адже до сьогоднішнього дня ще не встановлено більш-менш суттєвої міри юридичної відповідальності за порушення в частині використання коштів виборчого фонду. Відповідно до діючого виборчого законодавства, у разі виявлення порушень, допущених під час надходження, обліку та використання коштів виборчих фондів: Центральна виборча комісія (або окружна виборча комісія) письмово повідомляє про це партію або кандидата для вжиття необхідних заходів щодо їх усунення [7]. Інші види відповідальності встановлюються за порушення порядків надання фінансової підтримки тощо. Таким чином, задля підвищення рівня прозорості виборів у частині їх фінансування, необхідно звернути увагу і на питання юридичної відповідальності за надання недостовірної інформації щодо використання коштів виборчого фонду.

З іншої сторони, існують думки з приводу необхідності скасування граничного розміру витрат на передвиборчу кампанію і введення іншого обмеження (на прикладі законодавства, яке регулює президентські вибори) – максимальні розміри внесків до виборчого фонду від партії. Така позиція обґрунтовується тим, що за діючих умов кандидати майже повністю залежать від фінансово-промислових груп, які стоять за політичними організаціями, а на кандидата завжди буде відбуватися вплив "зверху". Втім, будь-яка система фінансування не скасовує необхідності висвітлення звітів про надходження і використання коштів.

4. Прозорість інформації про процесуальну сторону проведення виборів. До неї можна віднести інформування населення про: початок виборчого процесу; утворення виборчих округів та їх межі; місце розташування виборчих дільниць; створення та місцезнаходження виборчих комісій; всі інші рішення органів влади щодо виборів.

Мова йде про інформаційне забезпечення виборчого процесу та відкритий доступ громадськості до всієї інформації про: адресу місцезнаходження окружної та дільничної виборчих комісій виборчої дільниці, до яких належить виборча адреса виборця; адресу приміщення для голосування, дату та час голосування; підстави та процедури отримання можливості голосувати за місцем перебування; процедуру голосування та спосіб заповнення виборчого бюлетеня; право на оскарження порушень своїх виборчих прав та способи здійснення цього права; відповідальність за порушення законодавства про вибори; зареєстрованих кандидатів та суб'єктів їх висування; скасування реєстрації (вибуття) кандидата у депутати; факти та події, пов'язані з виборчим процесом [4].

Крім того, усі спостерігачі, довірені особи кандидатів, представники ЗМІ та члени виборчих комісій мають право отримати копії протоколів з результатами голосування. Виборчі комісії не повинні затаювати з оголошенням результатів волевиявлення, які повинні обов'язково публікуватися, а дані про кандидатів мають подаватися не у відсотковому співвідношенні, а деталізовано у показниках кількості отриманих голосів, як у загальнонаціональному масштабі, так і у регіональному вимірі, із розбивкою по виборчих дільницях. Це дасть можливість звірити офіційні результати голосування із протоколами, зменшуючи можливість фальсифікації результатів голосування [8].

5. Прозорість діяльності виборчих комісій. На цьому рівні необхідна умова демократичних виборів досягається шляхом відкритого доступу всіх представників політичних партій та кандидатів та ЗМІ до засідань виборчих комісій. Для цього комісії повинні завчасно інформувати громадян та представників ЗМІ, партій про проведення таких засідань, режим та місцезнаходження. Всі рішення комісій, які пов'язуються з проведеннями чи результатами виборів мають бути оприлюднені.

Таким чином, доступ громадськості і ЗМІ до такої інформації про вибори, яка належить державним органам та органам місцевого самоврядування без законно встановлених обмежень доступу є однією з основних гарантій прозорості виборів. Йдеться, звичайно, не про офіційні тексти законів і міжнародних угод, а про рішення виборчих комісій та інші адміністративні акти, що стосуються виборів та окремих суб'єктів виборчого процесу [9].

Підводячи підсумки можна сказати, що прозорість об'єднує такі якості інформації про вибори як доступність, достовірність та законність, а також передбачає не лише інформаційну відкритість, але і процесуальну (можливість бути присутнім на засіданнях ДВК і т.д.). Категорія прозорості передбачає: прозорість інформації про конкретного кандидата, політичну партію/блок, про доступ громадян до виборів, про фінансування кандидата/партії, про процесуальну сторону проведення виборів; прозорість діяльності виборчих комісій.

Підвищення рівня прозорості виборів має свої позитивні наслідки:

- підвищення довіри виборців до своїх кандидатів та держави, в обличчі органів влади, в цілому;
- наближення до загальновизнаних міжнародних стандартів проведення виборів;
- підвищення правової та політичної культури громадян;
- підвищення рівня участі громадян у виборах (збільшення відсотку явки);
- партії та кандидати повинні будуть реально опікуватися своїми виборцями, задля отримання перемоги;
- врешті-решт, встановлення реальної демократичної, правової держави.

З огляду на вищезазначене можна говорити про надзвичайну актуальність питання прозорості виборчого процесу. Втім, сучасна ситуація в Україні ще потребує подальших його досліджень та пропозицій щодо проведення виборчих реформ.

Література

1. Прозорі вибори та ЗМІ в Україні: правове регулювання / О. Винников, Л. Чорній. - К. : Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. - 168 с. - Бібліогр.: с. 165-167
2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Словарь конфликтолога, 2009 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vocabulary.ru/dictionary/887/word/dostovernost>
3. Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/vnd_2014/
4. Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 17.11.2011 № 4061-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/page3>
5. Тищенко Ю. Низька явка підтверджує прозорість виборів [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://newsradio.com.ua/2014_10_27/Nizka-javka-p-dtverdzhu-prozor-st-vibor-v-pol-tolog-5178/
6. Закон України "Про вибори Президента України" від 05.03.1999 № 474-XIV [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/474-14/page4>
7. Постанова ЦВК "Про порядок контролю за надходженням, обліком і використанням коштів виборчих фондів політичних партій, кандидати у народні депутати України від яких зареєстровані в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, та кандидатів у народні депутати України в одномандатних виборчих округах" від 16 травня 2014 року № 618 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0618359-14#n12>
8. Бучин М. Доступність інформації як умова гласності виборчого процесу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/24751/1/49-112-113.pdf>
9. Стешенко Т.В., Стешенко Л.С. Питання прозорості виборчого процесу в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_SWMN_2015/Pravo/8_187644.doc.htm

УДК 94[323+327(100)]

ВОЄННА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОГОВОРУ ПРО КОЛЕКТИВНУ БЕЗПЕКУ (ОДКБ): ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Слободян О. Ф.

*помічник Голови Державної прикордонної служби України, прес-секретар
здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної
політики України та НАН України*

Розкрито історичні аспекти розвитку воєнної політики держав ОДКБ. Вказано на причини російського воєнно-політичного домінування на пострадянському геополітичному просторі. Наголошено на російських намірах забезпечувати подальше домінування в регіоні.

Раскрыты исторические аспекты развития военной политики государств ОДКБ. Указаны причины российского воєнно-політического доминирования на постсоветском геополітическом пространстве. Отмечены российские намерения обеспечивать дальнейшее доминирование в регионе.

The historical aspects of development of military policy of the states of ODKB are exposed. It is indicated on reasons of the Russian military-political prevailing on post-soviet geopolitical space. It is marked Russian intentions to provide the subsequent prevailing in a region.

Ключові слова: воєнна політика, воєнна політика Росії, воєнно-блокова політика, воєнно-політична діяльність, воєнно-політичний курс.

Актуальність теми. Процеси вироблення (синхронізації) воєнної політики нових незалежних держав, що виникли на пострадянському геополітичному просторі, відбувалися в умовах стрімкого розпаду союзної (централізованої) політичної системи та паралельного формування нових владних центрів. Нові державотворчі еліти орієнтувалися на необхідність воєнно-політичного самовизначення очолюваних ними республік, проте навряд чи усвідомлювали послідовність необхідних дій та їх кінцеві результати. За таких умов лідерство у воєнно-політичних перетвореннях взяла на себе Російська Федерація. Результатом російського впливу на пострадянські республіки стало створення Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), наслідки практичної діяльності якої не є вражаючими. Особливості воєнно-політичної поведінки держав, що входять до складу ОДКБ, викликають певну цікавість та можуть бути предметом політологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хронологічно процес вироблення спільної оборонної політики пострадянськими державами мав наступний вигляд. 21.12.1991 р. глави 11 союзних республік, що були засновниками СНД, підписали протокол про покладення командування Збройними Силами колишнього СРСР «до їх реформування» на Міністра оборони СРСР маршала авіації Є. Шапошнікова. 14.02.1992 р. глави 9 держав СНД призначили Є. Шапошнікова Головнокомандувачем Об'єднаними збройними силами (ОЗС) СНД. 20.03.1992 р. на основі Міністерства оборони СРСР було створено Головне командування ОЗС СНД. 24.12.1993 р. це командування було реорганізоване в Штаб з питань координації воєнного співробітництва держав-учасниць СНД.

Воєнно-політичні питання тісно переплетені з безпековими, оскільки і «воєнна», і «політична» безпека є невід'ємними складниками сфери національної безпеки будь-якої держави. Відповідно, новим етапом розвитку воєнної політики країн Співдружності слід вважати Раду безпеки СНД по боротьбі з тероризмом, створену на вересневому (2004 р.) саміті в Астані (Казахстан).

З 01.01.2006 р. функції координатора воєнної політики країн Співдружності виконують Штаб з питань координації воєнного співробітництва СНД, створений при Раді Міністрів оборони держав-учасниць Співдружності, а також Секретаріат цієї Ради.

Специфічним воєнно-політичним органом країн СНД, ініційованим РФ та побудованим відповідно до кремлівського розуміння питань безпеки й оборони на пострадянському просторі, стала ОДКБ або Ташкентський пакт [20]. Нормативно-правовою основою Організації став Договір про колективну безпеку, підписаний в Ташкенті главами Вірменії, Казахстану, Киргизії, Росії, Таджикистану й Узбекистану 15.05.1992 р. У 1993 р. до ОДКБ долучилися Азербайджан, Білорусія і Грузія.

ОДКБ позиціонує себе в якості регіональної міжнародної організації, головними цілями якої є «зміцнення миру, регіональної і міжнародної безпеки й стабільності, захист на колективній основі територіальної цілісності й суверенітету держав-членів, пріоритет у досягненні яких держави-члени надають політичним засобам» [16].

Теоретично ОДКБ має воєнний потенціал, достатній для ефективного силового (збройного) впливу на зовнішні та внутрішні небезпеки з метою нормалізації обстановки в зоні своєї відповідальності. Наприклад, у межах Організації за ініціативою Росії створено три ударні угруповання: східноєвропейське (збройні сили Росії та Білорусі), Кавказьке (збройні сили Росії та Вірменії), Центральноазіатське (Росія, Казахстан, Узбекистан, Киргизія, Таджикистан) [11].

Воєнна політика Російської Федерації. Збройні сили РФ дещо перевищують 1 млн. осіб. Станом на 2015 р. країна має досить високий ступінь мілітаризації – понад 17 військовослужбовців на 1000 чол. населення.

Останнім часом Росія різко активізувала свою воєнну політику. За підсумками абхазьких та південно-осетинських подій 2008 р., пов'язаних з вторгненням російських військ на територію Грузії та територіальним розчленуванням цієї країни, – російське керівництво ввело в дію нові концептуальні документи – Воєнну доктрину РФ (2010 р.) та Стратегію національної безпеки Росії до 2020 р. Деякі воєнно-доктринальні положення викликали негативну реакцію керівництва НАТО та були розкритиковані західними країнами [17]. Виходячи з цього, слід враховувати особливе значення воєнно-політичних цілей РФ та конкретних воєнно-реформаційних заходів у загальному переліку дій російського керівництва [14].

У XXI ст. РФ стала реально «воюючою країною». Крім згаданої вище участі в грузинських подіях, Росія у 2014 р. в порушення фундаментальних принципів міжнародного права, двосторонніх угод, засад добросусідства і партнерства окупувала частину української території – АР Крим і м. Севастополь, розпочала проти України пряму агресію з метою її подальшого утримання в політичній і економічній залежності. У 2015 р. перелік воєнних акцій РФ поповнився «антитерористичною операцією» на території Сирії.

Воєнна політика Білорусі. Білоруські збройні сили, складаючись з 65 тис. осіб (7 військовослужбовців на 1000 чол. населення), відносяться до умовної групи «середніх» європейських армій [19]. Формально Республіка Білорусь є однією з найбільш «проросійських» держав пострадянського простору.

Вкажемо на повільність й неповноту виконання сторонами своїх союзницьких зобов'язань. Після відомих подій 2014 р., пов'язаних з окупацією Росією частини української території (АР Криму, м. Севастополя), – білорусько-російська співпраця у форматі Союзної держави фактично призупинилася.

Принаймні саме так можна трактувати організаційну діяльність Президента РБ О. Лукашенка щодо підготовки та підписання Мінського протоколу від 05.09.2014 р., спрямованого на імплементацію мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента РФ В. Путіна з метою припинення вогню на Сході України, а також Другої мінської угоди від 12.02.2015 р., спрямованої на деескалацію збройного конфлікту на території Донецької і Луганської областей.

Попри це, стверджувати про «урівноваження» промосковського вектору воєнної політики Білорусі її західним антиподом явно передчасно.

Воєнна політика Вірменії. Вірменська армія складається з приблизно 40 тис. осіб (9,9 військовослужбовців на 1000 чол. населення).

Основними загрозами, спрямованими проти Вірменії, зокрема, вважаються: зазіхання інших держав на фізичне існування населення Республіки Вірменія (пам'ять про геноцид вірмен на початку XX ст.), незалежність, суверенітет і фізичну цілісність держави; втручання у внутрішньо-вірменські справи; наявність нагірно-карабахського конфлікту, намагання Азербайджану досягти воєнної зверхності над Республікою Вірменією та вирішити нагірно-карабахський конфлікт збройним шляхом; підготовка воєнних дій проти Вірменії та (або) Нагірно-Карабахської Республіки; створення, зміцнення та розширення союзів, спрямованих проти Вірменії (стратегічний союз Азербайджану та Туреччини); азербайджанські ініціативи щодо економічного та енергетичного блокування Вірменії тощо [1].

Основним фактором, що визначає якість та спрямованість воєнної політики Єревану, є російська військова присутність на вірменській території (зокрема, 102-а воєнна база в Гюмрі, авіабаза «Єребуні», прикордонні війська РФ, що охороняють кордон з Туреччиною та Іраном. Всього – близько 13 тис. військовослужбовців).

Карабахський конфлікт визначив пріоритет РФ у воєнній політиці цієї закавказької країни. Для забезпечення ефективності у взаємному воєнному протистоянні Азербайджан та Вірменія використовують принципово різні джерела: Баку – фінанси, отримані від експорту нафти, Єреван – пільгові поставки зброї з Росії, а також членство в ОДКБ. Поки що воєнно-політичне співробітництво з РФ для Вірменії є безальтернативним, що усвідомлюється правлячою елітою країни [18].

У 2015 р. вірменське політичне керівництво ініціювало подальше збільшення військової присутності Росії на території власної країни. Планується створити базу Сил КСОР, базу миротворчих сил, а також Об'єднану авіаційну базу ОДКБ [12]. Кількість російських військовослужбовців може досягти 40 тис. осіб, що дорівнює кількісному складу власне вірменської армії.

Воєнна політика Казахстану. Збройні сили Казахстану становлять 108-110 тис. осіб (4,3 військовослужбовців на 1000 чол. населення).

Сучасний Казахстан, маючи невелике населення (16 млн. осіб за переписом 2009 р.), усвідомлює неможливість самостійного забезпечення військової безпеки в умовах подальшого нарощування загроз і небезпек воєнного характеру в регіоні Центральної Азії.

Ними, зокрема, визнаються: безпосередня близькість до ядерних держав – Росії, Китаю, Індії, Пакистану; неспівставність чисельності збройних сил та мобілізаційних ресурсів з аналогічними можливостями сусідніх держав, насамперед Китаю та Росії; вибухонебезпечна етноконфесійна обстановка в регіоні Центральної Азії, можливість подальшого нарощування незаконних збройних формувань за рахунок релігійних екстремістів, терористів, сепаратистів; недостатній рівень охорони державного кордону з огляду на його значну протяжність (15 тис. км); близькість осередків нестабільності: реальних (Афганістан) та потенційних (Тибет та Сінцзянь в КНР, Киргистан, Узбекистан, Таджикистан); величезна територія країни; наявність значних покладів корисних копалин, у тому числі енергоносіїв, що може стимулювати бажання інших держав заволодіти ними; відсутність в армії досвіду сучасних бойових дій; критична залежність війська та військової інфраструктури від іноземних виробників озброєнь та військової техніки тощо [15].

Після підписання 28.03.1994 р. Договору про воєнне співробітництво Росія та Казахстан додатково підписали понад 60 двосторонніх документів, що свідчать про подальше посилення воєнної співпраці сторін [12].

Якщо узагальнити, то головними напрямками співпраці сторін у воєнній площині були й залишаються їх воєнно-технічне співробітництво, підготовка казахських військовиків у воєнних вишах РФ, забезпечення безпеки зовнішніх кордонів, взаємодія контррозвідок [7].

Попри зовнішню конструктивність казахсько-російської співпраці у воєнно-політичній сфері слід вказати на помітне посилення напруженості у відносинах сторін, що проявилася після російської анексії Криму (2014 р.) та вторгнення російських військ на Донбас (2014-2015 рр.). Зокрема, МЗС Казахстану виступило з різкою критикою висловлювань деяких російських політиків і чиновників про те, що у складі цієї азійської країни перебувають «історичні російські землі» [6].

Воєнна політика Киргизії. Киргизька армія є однією з найменших серед держав СНД – 12,5 тис. осіб (2,12 військовослужбовців на 1000 чол. населення).

Киргизія об'єктивно належить до умовної групи «малих держав». Країна змушена орієнтуватись на кілька «центрів сили», що мають стратегічні інтереси в Центральній Азії. До них відносять Росію, Китай і США, які прагнуть закріпитись в регіоні на максимально можливу перспективу [8].

Слід розрізняти формати російської та американської воєнної присутності в Киргизії, які не співпадають. Якщо російський авіаційний компонент є воєнною базою КСОР в межах багатосторонніх угод ОДКБ, розрахованих на тривалу перспективу, то американська база була тимчасовою, розрахованою лише на період проведення коаліційними силами антитерористичної операції в Афганістані.

Киргизко-китайське воєнно-політичне співробітництво обмежується форматом ШОС. При цьому Китай критикує американську воєнну присутність на території Киргизії.

Поки що Киргизстану вдається балансувати між Росією, США та КНР, почергово узгоджуючи власні воєнно-політичні ініціативи з інтересами «великих» країн. Подібну воєнно-політичну гнучкість деякі автори свого часу пропонували назвати політикою «відкладеного нейтралітету» [3].

Воєнна політика Таджикистану. Країна утримує збройні сили чисельністю 25 тис. осіб (0,84 військовослужбовців на 1000 чол. населення).

Таджикистан змушений реагувати на загрози й небезпеки воєнного характеру, головними джерелами продукування яких є гострі міжетнічні протистояння, територіальні суперечки, боротьба за водні ресурси, проблеми тероризму, наркотрафіку, неконтрольованої міграції.

Деякий час незалежний Таджикистан намагався балансувати між Росією та Заходом, прагнучи отримати «політичний зиск» з обох напрямків. На початку XXI ст. ситуація змінилась на користь РФ: «загострення проблем ісламського екстремізму, скорочення фінансової допомоги з боку європейських держав і США, посилення талібської загрози ... призвели до руйнування ілюзій відносно Заходу» [10]. Отже, маючи незначний воєнний бюджет та невелику армію, Таджикистан по аналогії з іншими «малими» центрально-азійськими

республіками змушений делегувати частину суверенітету Російській Федерації як через членство в ОДКБ, так і шляхом підтримання двосторонніх відносин. РФ утримує на території Таджикистану 201-у базу Сухопутних військ, термін перебування якої анонсовано на перспективу до 2042 р. У 2015 р. досягнута домовленість про посилення цієї бази авіаційними засобами (очікуване перекидання російських гелікоптерів на аеродром Айні) [13].

Душанбе намагається удосконалювати двостороннє співробітництво не лише з Росією, а і з КНР. Проте китайський напрямок поки що явно поступається російському.

Воєнна політика Узбекистану. Збройні сили цієї країни становлять 52 тис. осіб (1,96 військовослужбовців на 1000 чол. населення).

Про значення Узбекистану в розбудові Москвою пострадянського воєнно-політичного балансу свідчить те, що другою назвою ОДКБ є «Ташкентський пакт». Виходячи з цього, слід вказати на підвищену увагу Кремля до воєнно-політичних можливостей Узбекистану, постійні спроби їх практичного використання. Головними напрямками взаємодії Ташкенту й Москви у воєнній площині стали: розбудова об'єднаної системи ППО, воєнно-технічне співробітництво, спільне використання воєнних об'єктів, охорона кордону, підготовка воєнних кадрів у російських вишах, спільний випуск воєнно-транспортного літака Іл-76, проведення спільних навчань і тренувань тощо. Подібна розгалуженість міждержавних контактів стимулювала підписання у 2004 р. двостороннього Договору про стратегічне партнерство та Договору про союзницькі відносини.

Виходячи з цього, участь Узбекистану у пострадянських воєнно-політичних трансформаціях під егідою РФ не слід вважати послідовною та однозначно промосковською. Досить пригадати, що Узбекистан у 1992 р. стояв біля витоків створення ОДКБ, у 1999 р. – призупинив членство в Організації, у 2006 р. повернувся, у 2012 р. – знову призупинив [4].

В Узбекистані небезпідставно зазначають, що механізми ОДКБ з моменту створення цієї Організації жодного разу не були ефективно задіяні з метою нормалізації обстановки в зоні її відповідальності. Цього не сталося ні в Таджикистані, ні в Нагірному Карабаху, ні в Чечні. «Членство Узбекистану в ОДКБ є ланкою в ланцюгу подій і процесів, які об'єднує один смисл, а саме: Росія відновлює свій статус системо-утворюючої держави на пострадянському просторі, тобто статус держави, яка домінує в політичних процесах у рамках СНД» [5]. Звучать і більш жорсткі висновки: Узбекистан знову змінює свою геополітичну орієнтацію, сподіваючись повернути прихильність США. Узбекистан розміщений «на вістрі» ймовірного проникнення талібів з території Афганістану. Відповідно, Президенту І. Карімову потрібен більш потужний закордонний партнер, який до того ж здатен допомогти у протистоянні не лише із зовнішньою, але і внутрішньою загрозою – Ісламським рухом Узбекистану [9].

Висновок. ОДКБ була й залишається воєнно-політичним проектом Москви, мета якого – утримувати пострадянські республіки у максимально можливій залежності від РФ. Аргументів на користь самостійності воєнної політики держав-членів ОДКБ, позбавлених московської опіки, практично не існує. Винятком є Узбекистан, що намагається лавірувати між кількома «полюсами сили», почергово ставлячи або на Москву, або Вашингтон. Інші країни СНД задовольняються формальним входженням в пострадянську безпекову структуру, при цьому адекватно усвідомлюючи її обмежені практичні можливості. У видимій історичній перспективі ОДКБ збережеться, проте підстав вважати цю структуру ефективним механізмом забезпечення колективної безпеки її учасників поки що не спостерігається.

Література

1. Арустамян А. А. Военная политика Республики Армения и ее влияние на безопасность в Закавказье: дисс. ... к. политич. наук: 23.00.02 / Арустамян Армен Арамаисович. – М.: Военный Университет, 2008. – 201с.
2. Бабешко М. С. Военное сотрудничество России и Казахстана: двусторонний диалог и взаимодействие в рамках ОДКБ / М. С. Бабешко // Политические, военные и экономические факторы обеспечения безопасности в современных условиях. Сборник докладов молодых ученых на конференции (16 апреля 2009 г.). – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – С. 86-92.
3. Богатуров А. Д. Отложенный нейтралитет? Центральная Азия в международной политике / А. Д. Богатуров // Россия в глобальной политике. – 2010. – № 2 (март-апрель).
4. Вайц Р. Выход Узбекистана из ОДКБ подчеркивает стоящую перед Россией дилемму / Р. Вайц [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://inosmi.ru/middle_asia/20120712/194828243.html.
5. Вооруженные силы Узбекистана: двадцать лет спустя после обретения независимости [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pipss.revues.org/3785>.

6. В России заговорили об аннексии Восточного Казахстана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://censor.net.ua/news/280457/>.
7. Гусев Л. Сотрудничество России и Казахстана в области безопасности / Л. Гусев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.mgimo.ru/news/experts/document188967.phtml>.
8. Дундич А. Киргизия между «великими»... / А. Дундич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty-three/014.htm>.
9. К чему приведет выход Узбекистана из ОДКБ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dw.com/ru/>.
10. Насретдинов Д. И. Внешняя политика Республики Таджикистан в контексте проблем региональной безопасности Центральной Азии (1991-2011 гг.): автореферат дисс. на соиск. учёной степени канд. истор. наук : спец. 07.00.15 «История международных отношений и внешней политики» / Д. И. Насретдинов. – М.: ФГБОУ ВПО «Российского университета дружбы народов», 2013. – 31 с.
11. Организованная неприступная группировка / ОДКБ создает мощный ударный кулак в Центральной Азии // Коммерсант. – 2009. – 29 мая.
12. Россия расширяет военное присутствие в Армении [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ratvakan.com/news/75436.html>.
13. Россия усилит военную базу в Таджикистане [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbc.ru/politics/07/10/2015/5614e0719a7947892>.
14. Сизов В. Ю. Военная политика и военная безопасность России / В. Ю. Сизов // Интернет издание Россия и Америка в XXI веке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=191>.
15. Смагулов К. Государственная политика обеспечения военной безопасности Республики Казахстан / К. Смагулов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/19_AND_2012/Politologia/7_114118.doc.htm.
16. Статут Організації Договору про колективну безпеку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=124.
17. Roger McDermott. New Russian Military Doctrine Opposes NATO Enlargement. February 16, 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=18208&topicID=57.
18. Russia Relations: Geography Matters // Spotlight on Armenia / Adam Hug (ed.). L.: Foreign Policy Centre, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fpc.org.uk/fsblob/1331.pdf>.
19. The Military Balance 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. – Список країн за чисельністю збройних сил.
20. The Prospects of a New Cold War? Towards the Consolidation of the Russian-led CSTO Military Alliance // Global Research, 08.05.2009.

УДК 327.7

КРИЗА В ТА ДОВКОЛА УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОЇ СПІЛЬНОТИ В ОБСЄ

Спиридонова К.

аспірантка кафедри міжнародних відносин і світової політики Інститута міжнародних відносин,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Автором розглядається участь України в ОБСЄ та залучення Організації до врегулювання кризи в та довкола України 2014-2015 рр. як фактор визначення доцільності та ефективності ОБСЄ у забезпеченні загальноєвропейської безпеки. Окреслено основні механізми та інструменти, які було використано Україною в рамках ОБСЄ для врегулювання ситуації, що склалася внаслідок російської агресії. Автор доходить висновку, що невирішення кризи мирним шляхом в рамках ОБСЄ свідчатиме про неможливість подальшого проголошеного формування безпекової спільноти на просторі від Ванкувера до Владивостока.

Автором рассматривается участие Украины в ОБСЕ и привлечения Организации для урегулирования кризиса в и вокруг Украины 2014-2015 г. как фактор определения целесообразности и эффективности ОБСЕ в обеспечении общеевропейской безопасности. Определены основные механизмы и инструменты, которые были использованы Украиной в рамках ОБСЕ для урегулирования ситуации, сложившейся в результате российской агрессии. Автор приходит к выводу, что неразрешимость кризиса мирным путем в рамках ОБСЕ будет свидетельствовать о невозможности дальнейшего провозглашенного формирования безопасности сообщества на пространстве от Ванкувера до Владивостока.

The author examines the participation of Ukraine in the OSCE and the involvement of the Organization for the settlement of the crisis in and around Ukraine 2014-2015 as a factor in determining the appropriateness and effectiveness of the OSCE in ensuring European security.

Ключові слова: ОБСЄ, криза в Україні, безпекова спільнота.

Криза в та довкола України, яка розгорілася на європейському континенті у лютому-березні 2014 року, стала справжньою перевіркою на міцність для загальної системи безпеки, що склалася в Європі по завершенні холодної війни. Такі багатосторонні безпекові інститути, як Західноєвропейський союз (ЗЄС), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ), Пакт стабільності для Південно-Східної Європи тощо, показали за останні 25 років свою життєздатність і доцільність або ж недоцільність існування (як у випадку з ЗЄС), а також своє місце у загальному «європейському домі», активними «мешканцями» якого є не тільки держави, що географічно розташовані між Атлантикою та Уральськими горами, але й американські та центральноазійські актори, без яких європейська безпека не може бути забезпечена.

Розпад соціалістичного табору та фактична згода Російської Федерації на розширення НАТО на схід наприкінці 1990-х рр. призвели до ситуації, коли на початок 2010-х рр. з 49 «суто європейських» держав (усі держави-члени Ради Європи, а також Білорусь і Ватикан) 28 є членами НАТО, лише 3 – ОДКБ (+3 республіки з Центральної Азії), а інші забезпечують свою безпеку самостійно, водночас, виступаючи державами-учасниками ОБСЄ – єдиної регіональної організації, що охоплює усі чинники європейської безпеки, налічуючи 57 держав, розташованих на просторі від Ванкувера до Владивостока.

Участь України в ОБСЄ

Зокрема, для України, яка ще у 1990 році у Декларації про державний суверенітет України оголосила про свій намір стати «постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках»¹, і до сьогодні ОБСЄ залишається єдиною міжнародною платформою, в рамках якої держава бере повноправну участь і має змогу відстоювати свої безпекові інтереси перед іншими учасниками загальноєвропейського процесу. Незважаючи на спроби проголошення курсу на євроатлантичну інтеграцію після т.зв. *Помаранчевої*

¹ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. / Див. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>

революції 2004 р. та *Революції гідності* 2014 р.¹, низка внутрішньо- та зовнішньополітичних факторів спричинили ситуацію, коли реалізація такого курсу стає неможливою у середньостроковій перспективі через відсутність зовнішньополітичної послідовності та передбачуваності поведінки української сторони, адже це цілком залежить від політичної кон'юнктури та сили, яка знаходиться при владі у певний проміжок часу. Відповідно, ОБСЄ є єдиним майданчиком для виголошення українських ініціатив і захисту своєї безпеки на регіональному рівні².

Вдалою нагодою для просування українських пріоритетів та ініціатив було головування в ОБСЄ у 2013 році, яке фактично давало низку додаткових зовнішньополітичних можливостей, якими українська дипломатія прагнула скористатися, але які були посунені на задній план у ході подій, пов'язаних з «Майданом», подальшим розгортанням *Революції гідності* та російською агресією проти України. Зокрема, серед таких можливостей можна виділити:

- зміцнення позитивного іміджу країни і авторитету як активного та відповідального учасника міжнародних відносин, утвердження позиції України як важливого регіонального гравця;

- зміцнення сприйняття України як політично та культурно невід'ємної частини європейської спільноти, яка здатна виконувати роль з'єднувальної ланки між заходом та сходом Європейського континенту, і в цьому контексті прискорення реалізації євроінтеграційних цілей України;

- просування двостороннього порядку денного у стосунках з державами-учасницями ОБСЄ;

- протидія спробам нав'язування в рамках ОБСЄ незбалансованих оцінок ходу внутрішньополітичних процесів в Україні.

При цьому можна стверджувати, що головування в ОБСЄ сприяло досягненню зазначених можливостей, оскільки Україна вдало впоралася з найскладнішим завданням будь-якої головуючої держави – знаходженням консенсусу серед 57 держав-учасниць ОБСЄ з цілого ряду питань усіх трьох вимірів діяльності ОБСЄ: військово-політичного, економіко-довкільного та гуманітарного³. Так, за результатами РМЗС Українське головування забезпечило ухвалення 14 рішень. Узгодження такої їхньої кількості з пріоритетних питань порядку стало одним з найбільш результативних в історії самої Організації.

Залучення ОБСЄ до врегулювання кризи в та довкола України

Бурхливий розвиток подій в Україні у лютому 2014 р., подальша анексія Російською Федерацією АР Крим у березні 2014 р. та відкрите воєнне вторгнення російських сил на схід України з травня 2014 р. у купі з постачанням зброї на допомогу проросійськи налаштованим сепаратистам привернули увагу до ОБСЄ вже не в контексті досвіду Українського головування в Організації, а з огляду на те, що вона виявилася єдиним форматом, у рамках якого Україні вдалося знайти більш-менш дієві багатосторонні механізми для здійснення впливу на Російську Федерацію. Зокрема, перевагою використання саме цього майданчика є

¹ Після перемоги на президентських виборах 2004 р. та 2014 р. В.Ющенко та П.Порошенка відповідно, до низки законодавчих актів, у тому числі Закону України про «Основи національної безпеки України» було внесено зміни щодо інтеграції України до євроатлантичного безпекового простору, що розуміє під собою прагнення набуття повноправного членства в НАТО. Чинна редакція проголошує, що одним з пріоритетів національних інтересів України є «*інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір*». / Див. Закон України про «Основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. / <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. У той же час, українська сторона відмовилася від подальших переговорів щодо підписання Плану дій для членства в НАТО після Бухарестського саміту НАТО та російсько-грузинської війни 2008 р., що у 2010 р. завершилося юридичним оформленням проголошення України на 4 роки «позаблоковою» державою Законом України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України».

² ООН ми не розглядаємо в цьому контексті, оскільки вона охоплює набагато ширше коло питань, включаючи до себе не лише безпекові, але й економічні, які мають важливе значення для глобального розвитку в першу чергу; а присутність Російської Федерації в якості постійного члена Ради Безпеки ООН з правом вето унеможливує повноцінний захист українських інтересів в цьому органі. Ініціатива української сторони щодо запрошення на свою територію миротворців ООН або ЄС вбачається у цьому плані доволі проблематичним питанням, яке навіть у разі позитивного його вирішення РБ ООН процедурно затягнеться на доволі тривалий строк / Докладніше про українську ініціативу див. <http://president.gov.ua/en/news/32301.html>

³ Варто також зазначити, що з 2011 р. Організація не могла ухвалити жодного рішення на вищому рівні (в рамках Ради Міністрів закордонних справ - РМЗС) у гуманітарному вимірі, в першу чергу, через відсутність єдиної точки зору між країнами «на схід» та «на захід» від Відня щодо таких питань, як свобода пересування, стандарти демократичних виборів, толерантність і недискримінація тощо.

те, що він запропонував залучення Російської Федерації до переговорного процесу на однакових умовах з українською стороною, не надаючи ніяких переваг більш потужній державі (що є неможливим у тій же самій ООН, де РФ є постійним членом Радбезу з правом вето), водночас, залишаючи обом сторонам простір для маневру та можливості досягнення загальноприйнятого рішення.

Серед інструментів, прямо чи опосередковано задіяних Україною в рамках наявних ОБСЄ зобов'язань, найбільш значущими є:

- інспекції неозброєного військового персоналу згідно Віденського документу 2011 р. про заходи зі зміцнення довіри та безпеки¹;
- направлення Місії з оцінки ситуації в сфері прав людини в Україні;
- заснування додаткових польових присутностей ОБСЄ – Спеціальної моніторингової місії (СММ) в Україні та Місії спостерігачів ОБСЄ на контрольно-пропускних пунктах «Донецьк» та «Гуково» у Ростовській області РФ;
- сприяння діалогу національної єдності в Україні (реалізація відповідного проекту Секретаріату ОБСЄ та Координатора проектів ОБСЄ в Україні, а також залучення В.Ішінгера в якості Спеціального представника Діючого голови ОБСЄ до національних круглих столів в Україні²);
- призначення і подальше надання «добрих послуг» Спеціальними представниками Діючого голови ОБСЄ (або ж безпосередньо Діючим головуванням), у тому числі в рамках Тристоронньої контактної групи;
- направлення Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ місії зі спостереження за виборами (президентськими – у травні, парламентськими – у жовтні 2014 р. та висловлена готовність направити місію за спостереження за місцевими виборами в Донецькій та Луганській областях після узгодження модальностей їх проведення згідно з Мінськими домовленостями 12 лютого 2015 р.³).

Зокрема, *делегация військових інспекторів*, участь у якій протягом наступних двох місяців взяли представники більше 30 держав-учасниць ОБСЄ, була направлена до України ще 5 березня 2014 р. При цьому доволі показовим навіть для самої Організації є той факт, що механізм направлення такої місії був задіяний в ОБСЄ вперше з моменту ухвалення найпершого Віденського документу про заходи зі зміцнення довіри та безпеки у 1990 р.⁴

Місія з оцінки ситуації у сфері прав людини в Україні працювала на території країни упродовж березня-квітня 2014 року і була сформована з експертів БДІПЛ та Офісу Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин (ВКНМ). Запит української сторони був зроблений в умовах початку фактичної окупації частини української території російськими військами з метою надання інститутами ОБСЄ оцінки ситуації із дотриманням прав людини на тих територіях, на яких присутні іноземні військові підрозділи. За результатами діяльності Місії була підготовлена та оприлюднена відповідна доповідь у травні 2014 р.⁵ Зокрема, в контексті ситуації в АР Крим місією відзначено наявність вже на той час загроз безпеці кримськотатарської та української общин півострова; зафіксовано зростання анти-татарських настроїв на півострові, що знаходить вираження у випадках залякування татарських родин, надсилання на їх адресу анонімних погроз тощо. Зазначається, що 80% осіб, які виїхали з Криму через побоювання за свою безпеку, є представниками саме кримськотатарського народу (що викликає занепокоєння щодо загального стану забезпечення прав кримськотатарського населення), решту склали родини українських військових. Місія констатує, що ситуація з юридичною невизначеністю в АР Крим створює передумови для потенційного обмеження верховенства права та прав людини; при цьому особливе занепокоєння викликають такі питання, як громадянство, статус проживання, збереження прав на роботу та на власність.

СММ ОБСЄ в Україні та Місія спостерігачів ОБСЄ на контрольно-пропускних пунктах «Донецьк» та «Гуково» у Ростовській області РФ є додатковими польовими операціями, заснованими у 2014 році у контексті вирішення ситуації, що склалася в та довкола України,

¹ Див. <http://www.osce.org/sg/116093>.

² Про призначення Швейцарським головуванням відповідного представника див. <http://www.osce.org/cio/118576>

³ Докладніше див. <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/140321>

⁴ Розділ 3 Віденського документу (у чинній редакції 2011 р.) передбачає можливість добровільного запрошення експертів з метою розвіювання будь-яких сумнівів щодо наявності в країні незвичайної військової діяльності, що й було зроблено делегацією України в ОБСЄ для виявлення незвичайної військової присутності в Україні, в першу чергу, «зелених чоловічків» у Криму у березні 2014 р. та на півдні Луганської/півночі Донецької областей у квітні-травні 2014 р. перед проведенням незаконних «референдумів» у регіонах. Докладніше про механізм див. ст.18 Віденського документу 2011 р.: <http://www.osce.org/fsc/86597?download=true>.

⁵ Повний текст доповіді доступний за посиланням: <http://www.osce.org/odihr/118476?download=true>.

відкриття яких не було попередньо заплановано в рамках діяльності Організації, і які фінансуються за рахунок добровільних внесків держав-учасниць.

Так, 21 березня 2014 р. Постійна Рада ОБСЄ ухвалила рішення про розгортання в Україні Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні¹. Згідно чинного мандату СММ діє в Україні до 20 березня 2015 р.² Разом з тим, з огляду на важливість продовження залучення ОБСЄ до врегулювання кризової ситуації, а також низку нових завдань Місії, передбачених Мінськими домовленостями від 5 та 19 вересня 2014 р., а також від 12 лютого 2015 р., в рамках Організації проводяться переговори щодо продовження мандату на наступні 12 місяців до березня 2016 року³.

СММ налічує 500 спостерігачів, 350 з яких розміщені у двох східних областях України, де ведуться бойові дії, а решта 150 – працюють в інших 9 містах і областях України (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Миколаїв, Херсон, Львів, Івано-Франківськ, Чернівці). У контексті посилення технічних можливостей СММ варто також відзначити використання з жовтня 2014 року в її діяльності безпілотних літальних апаратів для здійснення моніторингу ситуації в зоні проведення антитерористичної операції (АТО) українськими урядовими силами та вздовж українсько-російського кордону⁴.

У рамках виконання положень Берлінської декларації «нормандської четвірки» від 2 липня 2014 р., 24 липня 2014 р. Постійна Рада ОБСЄ прийняла рішення щодо розгортання Місії спостерігачів ОБСЄ на контрольно-пропускних пунктах «Донецьк» та «Гуково» у Ростовській області РФ. Згідно з рішенням, для спостереження за ситуацією на кордоні було направлено Місію у складі 16 міжнародних спостерігачів на згадані контрольно-пропускні пункти строком на 3 місяці. Починаючи з липня 2014 р., мандат цієї польової присутності ОБСЄ продовжувався на різні терміни строком від 1 до 3 місяців⁵. У доповідях спостерігачів регулярно висвітлюються факти перетину кордону невідомими неозброєними особами у формі військового зразка, вивезення вантажівок з українським вугіллям на територію Росії, перетину кордону т.зв. російськими «гуманітарними конвоями». Разом з тим, з огляду на обмеженість спостереження виключно контрольно-пропускним пунктом (300-400 метрів), Місія не наділена повноваженнями включення будь-якої додаткової інформації до своїх звітів (навіть щодо того, що спостерігається за межами КПП чи по дорозі з Каменець-Шахтинського, у якому розміщений міжнародний персонал не під час перебування на КПП).

Протягом березня-квітня 2014 р. в Україні реалізовувався *проект ОБСЄ «Національний діалог»* з метою розробки рекомендацій щодо шляхів розбудови довіри між різними частинами українського суспільства. В межах імплементаційної фази реалізації проекту ОБСЄ через свого Координатора проектів долучилася до організації круглих столів в рамках ініційованого керівництвом держави загальноукраїнського діалогу національної єдності (14

¹ Decision #1117 "Deployment of an OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine". – Див.: <http://www.osce.org/pc/116747?download=true>.

² На момент написання автором статті.

³ Згода на продовження мандату діяльності польової операції надається Постійною радою ОБСЄ – основним робочим органом, участь у якому беруть делегації держав-учасниць на рівні Постійних представників, акредитованих при ОБСЄ у Відні. Згідно рішення Постійної ради від 21 березня 2015 р., мандат СММ може продовжуватися наступними рішеннями цього ж органу у разі надходження звернення з боку приймаючої держави на наступні шестимісячні періоди. Водночас, держави-учасниці та Секретаріат ОБСЄ дійшли висновку про необхідність надання більшої гарантії самим членам Місії щодо їхньої роботи на місцях в Україні та чергового продовження мандату на більш довгий строк. За результатами зустрічі 24 лютого 2015 р. Міністрів закордонних справ «нормандської» четвірки (Україна, Німеччина, Франція, Росія), Ф.В.Штайнмаєром було оголошено про згоду четвірки на ініціювання такого продовження мандату: див.: <https://twitter.com/GermanyDiplo/status/570236230891376640/photo/1>

⁴ Разом з тим, ефективність використання Місією БПЛА є доволі суперечливою, оскільки вони не використовуються у режимі 24/7, як планувалося з моменту ініціювання цього процесу: наприклад, у період з 15.12.14 по 31.01.15 БПЛА перебували в повітрі загалом всього 62 години. Серед причин недостатньої ефективності використання апаратів СММ відзначаються складні погодні умови (вітер, хмари, туман, низька температура, що загрожує обледенінням корпусу БПЛА), а також спроби завадити польотам БПЛА з боку сепаратистів (обстріли та застосування засобів радіоелектронної боротьби). При цьому, на момент написання автором статті, в розпорядженні СММ перебував лише один безпілотник з двох, щодо яких було укладено контракт між секретаріатом ОБСЄ та австрійською компанією «Scheibel», оскільки один апарат був збитий поблизу Маріуполя на початку лютого 2015 р.

⁵ Зокрема, у жовтні та листопаді 2014 р. держави-учасниці ухвалювали рішення про продовження мандату цієї Місії терміном лише на один місяць з тим, щоб використати всі можливі формати для продовження здійснення тиску на російську сторону для розширення мандату польової присутності на інші контрольно-пропускні пункти, які не контролюються українською владою та знаходяться на території, що де-факто контролюється проросійськими сепаратистами. Діючий на момент написання статті мандат спливає у березні 2015 р.

травня 2014 року, м.Київ; 17 травня 2014 року, м.Харків; 21 травня 2014 року, м.Миколаїв). Наразі опрацьовується можливість подальшого продовження зазначеного проекту у 2015 р. спільними силами Координатора проектів ОБСЄ та Адміністрації Президента України.

Представник Швейцарського (у 2014 р.) та Сербського (у 2015 р.) головувань в ОБСЄ посол Г.Тальявіні бере участь у діяльності *Тристоронньої контактної групи* (Україна-РФ-ОБСЄ), створеної у липні 2014 р., у тому числі, на виконання положень згаданої вище Берлінської декларації, з врегулювання ситуації на сході України. Саме в рамках такого напівформального механізму, який дозволив залучити до переговорного процесу представників незвідомих «республік» сходу України, і було досягнуто Мінських домовленостей у вересні 2014 р.¹ та лютому 2015 р.² про припинення вогню та відведення важкої техніки, верифікація та моніторинг яких здійснює СММ ОБСЄ.

Окремо, як і в рамках самої ОБСЄ, стоїть парламентський вимір Організації – *Парламентська асамблея* (ПА ОБСЄ), до складу якої входять народні обранці-парламентарі з усіх 57 держав-учасниць. Незважаючи на автономний характер їхньої діяльності (проявляється у проведенні власних щорічних засідань і зустрічей асамблеї та її робочого органу – Бюро) та рекомендаційний характер рішень, які ухвалюються, на відміну від самої ОБСЄ, не консенсусним рішенням, а голосуванням більшості членів, пріоритети діяльності асамблеї узгоджуються з тими, які були визначені Діючим головуванням, а порядок денний сесій відображає найбільш значущі питання, що потребують уваги Організації. Остеронь процесів в та навколо України ПА ОБСЄ не залишалася. Так, 2 липня 2014 р. на 23-й Щорічній сесії ПА ОБСЄ у м.Баку було ухвалено Бакинську декларацію³, у якій, серед іншого, міститься заклик до РФ скасувати анексію АР Крим та м.Севастополь, а також до створення на платформі ПА ОБСЄ міжпарламентської групи зв'язку по Україні з метою сприяння деескалації ситуації та надання підтримки Україні у виході з кризи (група досі не створена). Частиною Бакинської декларації також є ухвалена резолюція «Очевидне, грубе та не виправлене порушення Російською Федерацією Гельсінських принципів», у якій засуджується порушення РФ Гельсінських принципів по відношенню до України.

Крім того, у лютому 2015 р. на зимовому засіданні ПА ОБСЄ було ухвалено рішення, згідно якого не були підтверджені повноваження запропонованого Російською Федерацією делегата О.Ковітіді, яка номінувалася до складу російської делегації в якості «члена Ради Федерації Федеральних Зборів РФ від виконавчої влади Республіки Крим»⁴. Таке рішення Бюро ПА ОБСЄ фактично стало черговим підтвердженням солідарності міжнародного співтовариства у питанні незвізнання російської окупації та анексії Криму.

Загалом, наведені вище приклади діяльності ОБСЄ свідчать про можливість залучення Організації до практичних моментів вирішення конфліктів (що, фактично, і є одним з основних завдань її діяльності). Разом з тим, враховуючи консенсусний характер прийняття рішень, необхідність політичної волі усіх учасників є визначальним фактором для забезпечення їхньої подальшої дієвості. Питання наявності політичної волі у головних акторів Організації – тим більше тих, які порушують взяті на себе раніше зобов'язання, - і свідчать про подальшу життєздатність ОБСЄ як інституту забезпечення загальноєвропейської безпеки.

Перспективи формування безпекової спільноти в рамках ОБСЄ

Проголошення в Астані у 2010 р. на саміті глав держав та урядів ОБСЄ прагнення побудови «вільної, демократичної, спільної та неподільної євроатлантичної й євразійської спільноти безпеки на просторі від Ванкувера до Владивостока»⁵ є доволі амбіційним та суперечливим проектом з огляду на події 2014-2015 рр. в та навколо України. При цьому під сумнів підпадають усі основи будь-якої безпекової спільноти як такої – передусім, взаємна довіра, спільні цінності та ідентичність⁶.

¹ Текст Протоколу від 5 вересня 2014 р. доступний за посиланням: <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>, Меморандуму від 19 вересня 2014 р. - <http://www.osce.org/ru/home/123807?download=true>.

² Текст Комплексу заходів з виконання Мінських домовленостей див. за посиланням: <http://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true>.

³ Текст доступний за посиланням: <http://www.oscepa.org/publications/all-documents/annual-sessions/2014-baku/declaration-2/2540-2014-baku-declaration-eng/file>

⁴ Відповідна заява доступна за посиланням: <http://www.oscepa.org/news-a-media/press-releases/2105-statement-on-the-rejection-of-russia-s-designation-of-olga-kovitidi-as-a-member-of-the-osce-parliamentary-assembly>.

⁵ Астанинська ювілейна декларація «На шляху до спільноти безпеки» - Див.: <https://www.osce.org/cio/74985?download=true>.

⁶ Концепція безпекової спільноти у сучасному розумінні є досягненням конструктивістської школи міжнародних відносин, представники якої, у свою чергу, взяли за основу ідеї К.Дойча щодо того, що

Процес «Гельсінкі+40», який розпочався в ОБСЄ у 2012 р. у рамках підготовки до відзначення 40-ї річниці підписання Гельсінського заключного акту у 2015 р. та заснування Панелі видатних осіб в рамках ОБСЄ¹, які повинні запропонувати на розгляд держав-учасниць перспективи майбутнього розвитку Організації, можуть зіграти ключову роль у визначенні подальшої долі, успішності та доцільності існування ОБСЄ на європейському континенті. У разі досягнення успіхів у перепідтвердженні важливості та релевантності основних принципів і зобов'язань держав, взятих на себе за 40 років досвіду співробітництва в надзвичайно кризових умовах – від біполярного протистояння до війн і конфліктів на континенті – у Белграді в грудні 2015 р., незважаючи на розпал українського питання, ОБСЄ зарекомендує себе як політичне об'єднання, спроможне долати виклики сьогодення і забезпечувати безпеку своїх учасників – навіть тих, що не є водночас учасниками якихось систем колективної безпеки та оборони, як Україна. Якщо ж необхідність досягнення консенсусу в Організації себе не виправдає і стане на заваді прийняттю певних політичних рішень, побудова в рамках існуючої найбільшої регіональної міжнародної організації, згідно з главою VIII Статуту ООН, безпекової спільноти стане автоматично неможливою, адже говорити про відновлення довіри – основного фактору формування та існування спільноти безпеки – держав-учасниць між собою у разі невирішення українського питання мирним шляхом буде неможливо.

«група людей, яка стала інтегрованою»; «спільнота, в якій існує реальна впевненість у тому, що її члени не будуть вдаватися до фізичної боротьби один з одним, а будуть вирішувати суперечки мирним шляхом» є окремим політичним утворенням, яке здатне забезпечувати безпеку своїх учасників. Сучасна теорія спільнот безпеки сформувалася під впливом робіт Е.Адлера та М.Барнетта, які приділили основну увагу плюралістичним безпековим спільнотам як таким, що здатні забезпечувати регіональну безпеку, не обмежуючи суверенітету держав, які продовжують залишатися головними акторами міжнародних відносин. Вони дають більш широке, у порівнянні з К.Дойчем, визначення плюралістичної спільноти безпеки (більш адаптоване до сучасних умов їх функціонування чи формування), стверджуючи, що «держави-члени цієї спільноти повинні бути носіями спільних базових цінностей, вироблених громадськими та політичними інститутами; держави повинні бути готові та здатні швидко й адекватно реагувати на зміни у взаєминах, що досягається за рахунок лояльності один до одного і наявності почуття спільності; крім цього, держави повинні бути інтегровані між собою до того ступеня, щоб вони не бачили іншого варіанту розвитку взаємовідносин, крім мирного». При чому найкращим проявом спільних цінностей є демократія та лібералізм.

Конструктивістська школа міжнародних відносин наголошує на тому, що безпекові спільноти, як і політичні спільноти як такі, визначаються трьома характеристиками, що є для них системоутворюючими. По-перше, члени спільноти повинні поділяти ідентичність, цінності та надавати спільне значення основним сферам життєдіяльності об'єднання. По-друге, в рамках спільноти повинні розвиватися та підтримуватися багатосторонні та прямі відносини між її учасниками. По-третє, у членів спільноти повинен бути довгостроковий інтерес, а часом з елементами альтруїзму, у підтримці відносин між собою та функціонуванні спільноти як такої. Разом з тим, ми наголошуємо на важливості саме першого фактору, оскільки він є вихідним для двох інших – і розвиток відносин, і характер інтересів учасників буде залежати від наявних спільних цінностей та ідентичності членів спільноти. // Докладніше див.: Deutsch K. Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience в *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2003. – PP. 121-143; *Security Communities* (Ed. by E.Adler and M.Barnett), Cambridge: Cambridge University Press, 1998. - 484 p., p.7, p. 31.

¹ Ознайомитися з мандатом Панелі можна за посиланням: <http://www.osce.org/cio/133991>.

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО УРЯДУ: НА ПРИКЛАДІ ПОЛІТИКИ ЄВРОІНТЕРГАЦІЇ

Сухова Х.

*аспірантка кафедри соціології Факультету соціології і права,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»*

Стаття присвячена аналізу державної комунікації українського уряду, зокрема, формуванню іміджу Європейського Союзу серед українських громадян. В статті проводиться порівняння урядового меседжу із наявними уявленнями українців про ЄС та необхідність європейської інтеграції. Дані свідчать про те, що державна комунікація у даній сфері має ряд переваг, котрі, тим не менш, обмежені численними інституційними недоліками.

Статья посвящена анализу государственной коммуникации украинского правительства, в частности, формированию имиджа Европейского Союза среди украинских граждан. В статье проводится сравнение правительственного сообщения с имеющимися представлениями Украинский о ЕС и необходимость европейской интеграции. Данные свидетельствуют о том, что государственная коммуникация в данной сфере имеет ряд преимуществ, которые, тем не менее, ограничены многочисленными институциональными недостатками.

This article analyzes the public communication of the Ukrainian government, in particular, European Union's image formation among the Ukrainian citizens. The article compares the governmental message with the actual perceptions of the EU and the necessity of European integration. The evidence allows concluding that the public communication in this sphere has a number of advantages, which, nevertheless, are limited by numerous institutional constraints.

Ключові слова: громадська думка, державна комунікація, державне управління, комунікаційна політика.

Невід'ємною частиною сучасного державного управління є робота з громадськістю, спрямована, як правило, на створення, укорінення та підтримання певних політичних, соціальних, економічних та інших актуальних поглядів у суспільстві. Наглядними прикладами даної практики можуть служити численні державні установи та фінансовані урядом квазі-автономні громадські організації (т.зв. *quangos*), робота котрих спрямована в основному на вплив на думку широкої громадськості. Український уряд у даному контексті не є винятком з правила. Так використовуючи широкій спектр інституційних механізмів українська держава намагається поширити серед своєї громадськості певні уявлення та ставлення як до внутрішньо-державних питань, так і у міжнародній сфері. Один з найбільш явних прикладів, котрий буде розглянуто у цій статті, є формування громадської думки щодо проблеми європейської інтеграції.

У даній статті дослідження здійснюватиметься згідно до наступних кроків. По-перше, буде представлений загальний аналіз державної комунікації, а саме твердження та повідомлення стосовно Європейського Союзу будуть висвітлені з допомогою контент-аналізу медійних заяв та указів Президента України та наказів та розпоряджень уряду (на прикладі уряду В. Януковича та М. Азарова). По-друге, буде вивчено сприйняття ЄС широкою громадськістю з допомогою вторинного аналізу загальнонаціональних громадських опитувань. По-третє, на підставі результатів контент-аналізу та загальнонаціональних опитувань будуть виділені основні теми державної комунікації та оцінений рівень ефективності уряду у поширенні офіційного меседжу в рамках цих тем.

Діяльність Президента у формуванні громадського ставлення до ЄС обмежується мас-медіа заявами та указами. В архіві на офіційному веб сайті Президента України міститься 17 мас-медіа заяв по темах, пов'язаних з ЄС і тільки два укази стосовно даного питання. Таким чином, в даному розділі будуть проаналізовані ці два укази, а також дві мас-медіа заяви, відібрані на основі простої випадкової вибірки. В межах часових рамок цього дослідження Віктор Янукович опублікував наступні укази, що мають відношення до теми ЄС: (1) Указ Президента України № 201 /2013 «Про стратегію захисту та інтеграції національної меншини ромів в українське суспільство до 2020 року» [1], (2) Указ Президента України № 127/2013 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 березня 2013 року Про невідкладні заходи з питань європейської інтеграції України» [2].

Контент аналіз показав, що в офіційних указах Президента України образ ЄС схожий на той, що формується Представництвом ЄС в Україні. Таким чином, ЄС змальовується як популяризатор демократичних цінностей, що є необхідністю для України, аби стати потенційним членом Європейського союзу. Відмінні аспекти образу ЄС можуть бути знайдені в мас-медіа заявах, які були визначені генератором випадкових чисел: № 13 «Віктор Янукович : Саміт у Брюсселі став важливою віхою у двосторонніх відносинах між Україною і ЄС» [3], і № 2 «Президент: Україна найближчим часом підпише угоду про асоціацію з ЄС» [4].

Основна відмінність між мас-медіа заявами Президента та іншими документами, які були згадані раніше, полягає в тому, що ЄС і Україна описані в якості рівноправних партнерів, котрі здатні внести свій внесок і до двосторонньої співпраці. Таким чином, ієрархічні відносини між ЄС і Україною, де ЄС дає фінансову допомогу і виступає пропагандистом демократичних цінностей, в той час як Україна є тільки реципієнтом, тут повністю відсутні. Однак згадка про традиційну роль цих міжнародних акторів (допомога ЄС і виконання Україною вимог) як і раніше присутні.

Кабінет Міністрів проводить різні заходи з розробки образу ЄС в Україні. У цьому підрозділі будуть проаналізовані наступні документи: (1) накази і постанови Кабінету Міністрів, (2) новини по темі ЄС, (3) Інформаційний бюлетень. У межах часових рамок дослідження український уряд опублікував 11 наказів і постанов по даній темі, 60 статей і новин та один інформаційний бюлетень. Було свідомо вибрано для аналізу два накази та / або постанови, дві статті з новин і один євробюлетень. Освітні матеріали, згадані вище, тут не аналізуються, оскільки вони не відповідають заданим часовим рамкам.

Генератор випадкових чисел вибрав постанови № 11 «Постанова Кабінету Міністрів України № 73 -р «Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу в 2013 році»^[5] і № 3 «Постанова Кабінету Міністрів України № 767-р «Деякі питання інституційних реформ у реалізації майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом»» [6].

Контент-аналіз постанов уряду показав, що Кабінет Міністрів України набагато більше зосереджений на представленні ефективності своєї роботи, ніж формуванні конкретного ставлення до ЄС в українському суспільстві. Європейський Союз згадується тільки як нормативний орієнтир для розвитку України.

Серед новини з допомогою простої випадкової вибірки були відібрані для аналізу статті № 25 «Микола Азаров: Ми повинні знайти компроміс співробітництва між Україною та ЄС та Митного союзу» [7] та № 48 «Україна отримала право на експорт продукції птахівництва до країн ЄС» [8].

Аналіз новин по темі виявив важливу особливість української зовнішньої політики: напрям інтеграції України все ще залишається під питанням. У той час як це питання, як правило, залишається в тіні в таких офіційних документах, а укази та постанови, новинарні статті, в яких містяться заяви різних представників української політики, показали, що український уряд хоче розвивати як проросійський, так і проєвропейський вектори зовнішньої політики, і, таким чином, шукає сумісність між ними.

Нарешті, інформаційний бюлетень «На шляху інтеграції України в ЄС» № 1 (січень - березень 2013 року), що складається з 36 сторінок останніх досягнень в співпраці Україна – ЄС було піддано загальному аналізу. Контент-аналіз бюлетеня показав аналогічні результати з попередніми видами державних документів. У своєму головному меседжі Кабінет міністрів зосереджений на власному іміджі і зовнішньополітичній орієнтації, в той час як співпраця з Європейським Союзом описується як головний пріоритет, але не єдиний варіант. ЄС характеризується тільки з позитивної сторони (ми не бачимо критику з боку українського уряду).

Президент України і його уряд описують Європейський Союз в якості ефективного партнера для співробітництва та міжнародної організації, членство в котрій є основним пріоритетом для України. Проте контент-аналіз висвітлив відмінності між повідомленнями українського уряду та Представництва ЄС в Україні: у той час як Представництво визначає ЄС як нормативної орієнтир, котрий відкритий для допомоги і підтримки, український уряд описує ЄС в першу чергу як рівноправного партнера, допомога якого, звичайно, вітається в Україні. Ця зміна в розумінні нормативних засад ієрархічного співробітництва доповнюється постійним згадуванням «другого варіанту» України, Росії. У цілому, позиція українського Президента та українського уряду дуже схожі: обидва зображують ЄС як привабливого, рівні, не унікального партнера України.

В свою чергу вторинний аналіз опитувань громадської думки на підставі ряду опитувань [9, 10, 11] дозволяє зробити висновок, що українське суспільство вважає кращим шлях інтеграції в ЄС ніж будь-який інший, однак, дане переконання абсолютна більшості не розділяє. У межах часових рамок даного дослідження було простежено невелике зниження

рівня проєвропейської орієнтації (між жовтнем 2012 і березнем 2013 року), який показує, що євроскептицизм як правило, користується невеликою популярністю серед українського населення. Крім того, список характеристик ЄС показав, що українці мають однакові погляди на основні особливості ЄС, як і ті, що пропонує їм Представництво ЄС в Україні, в той час як немає ніяких згадок про партнерську рівність і ефективність відносин між ЄС і Україною, як пропонує український уряд.

Отже, загалом і український уряд, і громадськість підтримували європейську інтеграцію. Однак, як показав контент аналіз, зміст даного поняття для двох сторін був різним. Якщо для українського уряду це означало виконання вимог ЄС та низку технічних вдосконалень, то для українського населення – покращення добробуту (в тому числі і на особистому рівні) та розширення політичних свобод. Отже, в даному випадку можна стверджувати, що завдання конструювання громадської думки стосовно необхідності інтеграції до ЄС було виконано лише частково.

Розглядаючи ЄС як партнера двосторонніх відносин, український уряд та широка громадськість мали протилежні погляди на питання: відповідно до меседжу українського уряду, Україна та ЄС – рівноправні партнери, тоді як самі українці були переконані у ієрархічності цих відносин. Отже, в даному випадку вплив на громадську думку з боку українського населення був відсутнім.

Відповідно до соціологічних опитувань, населення України особливий наголос на добробуті та стабільності в ЄС, маючи на увазі економічне процвітання та високий рівень життя. Уряд також згадував дану тему, однак, як і у випадку з питанням європейської інтеграції, за змістом дане поняття дещо відрізнялось: воно зводилось до високого рівня соціальної політики і соціальної рівності.

При аналізі конструювання громадської думки стосовно цінностей і стандартів ЄС було виявлено, що нормативний підхід до них присутній як серед широкого населення, так і в меседжах уряду. Близьким також є дослівне формулювання думок, а тому можна стверджувати, що в даній сфері вплив на громадську думку з боку українського населення був наявним, хоча і не унікальним.

Говорячи про вибір між двома інтеграційними векторами (ЄС та МС), український уряд намагається віднайти подібні риси між двома об'єднаннями з метою переконання у важливості обох. Крім того, аналіз показав, що український уряд робив розрізнення між стратегічним партнерством та інтеграційним напрямком. Опитування та аналіз текстів лідерів громадської думки були дещо простішими: населення сприймає два інтеграційні вектори як конфліктуючі між собою і ділиться, по суті, на дві сторони, майже однакові за розміром: тих, хто підтримує інтеграцію в Митний Союз, і тих, хто підтримує інтеграцію в Європейський Союз. Таким чином, вплив на формування громадської думки в даному випадку прослідкувати не вдалося (див. Таблицю 1.).

Як показує Таблиця 1., здебільшого вплив на громадську думку був або дуже слабким, або відсутнім. Вищенаведена таблиця дає можливість виділити переваги та недоліки державної комунікації українського уряду. Суттєвою перевагою є те, що в часових рамках даного дослідження державна комунікація намагалась розвивати впливати на вже існуючі переконання в українському суспільстві, тобто не висловлювала наперед непопулярних думок. Цей підхід забезпечив загальне прийняття повідомлень українського уряду та, як показали опитування громадської думки і контент аналіз текстів лідерів громадської думки, не викликали

Таблиця 1.

Тематичний вплив на формування громадської думки українським урядом в рамках державної комунікації

Рівень впливу Теми	Загальне повторення меседжу	Відтворення змісту поняття	Дослівне дублювання
ЄС як інтеграційний вектор	+	-	-
Добробут і стабільність в ЄС	+	-	-
Цінності і стандарти ЄС	+	+	+
Вибір між інтеграцією в Європейський Союз та в Митний Союз	-	-	-
ЄС як партнер	-	-	-

Примітка: Дана таблиця була розроблена автором дослідження в повному обсязі.

протистояння і не прийняття урядових меседжів. Єдиним винятком стало обговорення схожості Митного Союзу та Європейського Союзу, що, логічно, було проігноровано широкою громадськістю.

Ефективними також були і обрані канали комунікації. Постанови і укази оперативно публікувалися на відповідних офіційних веб-сайтах, у экс-президента України та Кабінету Міністрів була наявна власна новинарна Інтернет сторінка, а також публікувалися інформаційні бюлетені. Таким чином, зацікавлена громадськість мала прямий доступ до необхідної інформації.

Український уряд застосував тактику переконання, тобто надавав громадськості меседжі наповнені фактичним змістом і без прямих закликів. Уникання протилежно цьому підходу тактики вмовляння свідчить про те, що український уряд оперував необхідними даними для того, щоб сформулювати та поширити конкретний меседж серед населення України.

Однак вдалий вибір загальної тематики, каналів комунікації та тактики не призвів до бажаних даних і ефективність роботи по конструюванню громадською думки була вкрай низькою. Дана ситуація була наслідком недоліків та помилок, яких припустився український уряд в рамках державної комунікації у часових рамках даного дослідження.

Так, в межах деяких описаних вище тем українському уряду не вдалося сформулювати однозначний меседж, котрий легко сприймався б всіма верствами населення. Намагання наперед запрограмувати повідомлення так, щоб воно було прийнято різними групами населення, призвело до неоднорідності та навіть суперечливості думок, висловлюваних через різні канали комунікації. Особливо наглядно це можна простежити на прикладі обговорення пріоритетності інтеграції в ЄС та МС. Невизначеність термінології та оперування суперечними фактами мали наслідком незрозумілість намірів українського уряду стосовно формування громадської думки стосовно даного питання.

Ще одним суттєвим недоліком державної комунікації було те, що уряд не намагався працювати з окремими цільовими аудиторіями. Незважаючи на те, що необхідна інформація по офіційним джерелам державної комунікації є відкритому доступі і доступна всім зацікавленим сторонам, робота по зацікавленню широкої громадськості не проводилась. Єдиним каналом комунікації з широкими верствами населення було державні ЗМІ, однак, як відомо, пройшов через обробку інформації журналістами оригінальні державні меседжі втрачають свій реальний зміст. Укази та постанови відповідних органів державної влади не представляють інтересу для пересічних громадян, навіть якщо написані та подані у доступній формі. Саме тому існують сумніви щодо досяжності меседжів українського уряду до громадськості.

Обмежені можливості передачі меседжу мали своїм наслідком неточне дублювання громадськістю, навіть у тих випадках, коли в цілому громадськість поділяла позиції уряду. Як показує Таблиця 1. зміст понять часто, запропонований українським урядом, рідко збігався зі змістом понять, як його бачила широка громадськість та лідери громадської думки. В свою чергу дослівне дублювання вдалося простежити лише в одному випадку. З усього вищезазначеного можна зробити висновок, що основною причиною низької ефективності державної комунікації була нездатність уряду передати сутність своїх повідомлень громадськості.

Суттєвою проблемою також стала спекуляція даними. Оскільки українським урядом була обрана тактика переконання, постала необхідність наповнення меседжів фактологічним змістом. Саме тут постала проблема підміни реальних фактів тими, котрі були вигідні для українського уряду і, відповідно, склали основу його меседжів. Серед найбільш яскравих прикладів – переконання в успішному завершенні вдосконалення політичної та економічної ситуації в Україні, зведення переваг європейської інтеграції до несуттєвих вдосконалень в соціальній сфері та применшення ролі фінансової допомоги ЄС Україні. В усіх цих випадках меседж українського уряду міг бути прийнятий лише частиною українського населення, котре не перебувало під впливом інших акторів формування громадської думки. Оскільки частка такого населення вкрай низька, а інформація з інших джерел часто назбігалась з повідомленнями уряду здатність формувати громадську думку з даних питань була надзвичайно низькою.

Однак одним з найважливіших недоліків стала повна відсутність зворотного зв'язку. Зворотній зв'язок представляє собою вподобання та побажання громадськості і, завдяки цьому, його врахування забезпечує адекватність формулювання та своєчасність подачі офіційних меседжів, а також гарантує високий рівень прийняття їх суспільством. На жодному з офіційних порталів не було знайдено ресурсів, котрі забезпечували б легкий доступ до зворотного зв'язку, так само як і прямі відповіді на запити громадян. Більше того, контент

аналіз показав, що робота з громадськістю згадується виключно в рамках програм інформування, тобто відсутні платформи для широкого діалогу між владою та суспільством. Односторонність державної комунікації і була причиною відстороненості меседжів українського уряду від реальних потреб і запитів громадян, що можна знову ж таки прослідкувати за відсутністю дублювання змісту тем, що стосуються європейської інтеграції України.

Таким чином, не зважаючи на наявні досягнення державної комунікації українського уряду, в цілому можна підсумувати, що вона була неефективною і не досягла поставлених цілей, внаслідок неоднозначного формулювання офіційних меседжів, спекуляції даними та обмеженому залученню до діалогу реципієнтів інформації. Відсутність взаєморозуміння між широкою громадськістю та українським урядом, а також нездатність останнього конструювати громадську думку відповідно до своїх потреб є наслідком неправильно побудованої стратегії державної комунікації, суперечливого формулювання тем та повної відсутності двостороннього зв'язку держава – громадяни.

Література

1. Указ Президента України «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року». № 201/2013 // Президент України Віктор Янукович. - Офіційний сайт. - Доступ з: <http://www.president.gov.ua/documents/15628.html> (станом на 15 лютого 2014)
2. Віктор Янукович: Саміт в Брюсселі був важливим кроком в двосторонніх стосунках між Україною та ЄС // Президент України Віктор Янукович. - Офіційний сайт. - 25.02.2013. - Доступ з: <http://www.president.gov.ua/news/26965.html> (станом на 15 лютого 2014)
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 березня 2013 року «Про невідкладні заходи щодо європейської інтеграції України» (2013) Президент України Віктор Янукович. Офіційний сайт. - <http://www.president.gov.ua/documents/15520.html>
4. Президент: Україна скоро підпише Договір про асоціацію з ЄС. (2012) Президент України Віктор Янукович. Офіційний сайт. 09.11.2012. - <http://www.president.gov.ua/news/26040.html>
5. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2013 рік» № 73-р від. - Верховна Рада. - 13.02.- Доступ з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/73-2013-%D1%80> (станом на 17 лютого 2014)
6. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про деякі питання проведення інституційної реформи у сфері виконання майбутньої Угоди про асоціацію з між Україною та Європейським Союзом», № 767-р 2012. - Верховна Рада. Офіційний сайт. - 10.10. - Доступ з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/767-2012-%D1%80> (станом на 17 лютого 2014)
7. Микола Азаров: Необхідно знайти компроміси взаємодії України з ЄС та МС. Урядовий портал. - 24.12. 2012. - Доступ з: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245905012 (станом на 15 лютого 2014)
8. Україна отримала право поставляти продукцію птахівництва до Євросоюзу. - Урядовий портал. - 21.02.2013. - Доступ з: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246080561 (станом на 18 лютого 2014)
1. 9. ЄС чи Митний союз? Куди хочуть іти громадяни? - загальнонаціональне опитування. - Фонд «Демократичні ініціативи». - Офіційний сайт. - 10 січня 2013. - Доступ з: http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/es-chi-mitnii-soyuz_-kudi-hochut-iti-gromadjani_---zagalnonacionalne-opituvannja-.htm (станом на 15 лютого 2014)
9. На роздоріжжі або інтеграційні ребуси // Соціологічна група «Рейтинг». - квітень 2013. - Доступ з: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Ukraine_Vektor_042013_pres.pdf (станом на 15 лютого 2014)
10. Ставлення українців до можливого підписання Угоди про Асоціацію та зону вільної торгівлі з ЄС // DW-Trend, Дослідницьке агентство IFAK. - липень 2013 р. - Доступ з: http://www.ifak.com.ua/upload/image/DW_UA_07.2013_20%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D1%82%201.07.13.pdf (станом на 15 лютого 2014)

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ (1990 - 2004 р.р.)

Томенко М.В.

*доктор політичних наук, професор кафедри політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

В статті проаналізовано формування політичного режиму в Україні в період 1990-2004р.р. Автор приходиться до висновку, що в цей період в суспільстві домінуючими були дві протилежні тенденції: одна – в сторону демократизації суспільства, а інша – обґрунтування необхідності авторитарного режиму з метою наступного економічного розвитку. Разом з тим, сьогодні будь-які спроби запровадити такий режим за сучасних умов виглядатимуть штучно і протиприродно.

В статье проанализировано формирование политического режима в Украине в период 1990-2004 г.г. Автор приходит к выводу, что в этот период в обществе доминирующими были две противоположные тенденции: одна - в сторону демократизации общества, а другая - обоснование необходимости авторитарного режима с целью последующего экономического развития. Вместе с тем, сегодня любые попытки ввести такой режим в современных условиях выглядят искусственно и противоестественно.

The article analyzes the formation of the political regime in Ukraine in the period 1990-2004 gg. The author concludes that in this period of dominance had been two opposing trends: one - in the direction of democratization of the society, and the other - the rationale for the authoritarian regime in order to further economic development. However, today, any attempt to introduce such a regime in the present conditions appear artificial and unnatural.

Ключові слова: демократія, тоталітаризм, авторитаризм, політичний режим.

Постановка проблеми. Рефлексія історії є невід'ємною ознакою здорового суспільства. При цьому особливо важливим є аналіз тих інститутів, які в минулому в силу різних обставин негативно впливали на розвиток всього суспільства. Одним з таких інститутів є інститут політичного режиму. Адже саме характер і тип політичного режиму держави характеризують процес реалізації конституційних приписів в реальне життя. За своєю суттю політичний режим є однією з основних ознак, з якими працюють дослідники під час державознавчих досліджень. Серед вітчизняних науковців, які у своїх дослідженнях звертаються до проблеми політичного режиму сучасної України, заслуговують на увагу роботи Є. Головахи, П. Кутуєва, І. Бекешкіної, С. Рябова, М. Сазонова, В. Головченка, В. Кампо, А. Колодія, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, А. Крусян, І. Словської, І. Куненко тощо.

У цілому категорія політичного режиму описує владу, відбиває методи реалізації влади і визначає головним чином характер взаємин держави з суспільством і громадянами. Головні особливості політичного режиму полягають у тому, що його змістовні характеристики не є тотожними моделі, унормованій у Конституції, хоча й ґрунтуються на них. У загальному розумінні політичний режим визначається "вживаними процедурами та способами організації і здійснення владних функцій, стилем прийняття рішень, відносинами між державою та громадянами" [1, с. 563]. Втім наша увага буде зосереджена насамперед на українському шляхові, досвіді розбудови сучасної демократичної держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період боротьби за власну державу та перші роки з часу її проголошення визначили домінуючу національну перетворень і демократичного політичного режиму для діяльності абсолютної більшості політичних і громадських інституцій в Україні. Ця світоглядна спільність передувала створенню національно-демократичного блоку як єдиного спільного опозиційного об'єднання у державі, який був опонентом комуністам та їхнім прихильникам під час виборчої кампанії до Верховної Ради України восени 1988 – навесні 1989 року. Саме "Демократичний блок" (так звалось це передвиборне об'єднання) і створив опозицію – "Народну Раду" у Верховній Раді України в кількості 125 депутатів, яка розпочала парламентську боротьбу за проголошення незалежної демократичної держави.

Акцентуємо увагу на тому, що на той час в Україні ще не було серйозних наукових чи політичних дискусій про реальність шляху від тоталітаризму до демократії. Роботи зарубіжних, зокрема російських політологів, де вони обґрунтовували необхідність певного етапу авторитаризму як перехідного від тоталітарного минулого до демократичного

майбутнього, обговорювалися до певної міри українською елітою, проте не були сприйняті як реальні.

Ідея незалежної демократичної держави стала визначальною в перших документах нової України: Декларації про державний суверенітет (1990, 16 липня), Акті про державну незалежність (1991, 24 серпня), проекті Конституції України. Саме ця формула характеризувала за-гальну тональність напередодні та під час проведення референдуму і виборів Президента (1991, 1 грудня). Шість кандидатів у президенти (В. Гриньов, Л. Кравчук, Л. Лук'яненко, Л. Табурянський, В. Чорновіл, І. Юхновський), за винятком О. Ткаченка, що агітував за соціалістичну Україну, зробили два поняття – незалежність і демократія – наріжними у своїх передвиборних програмах. Переможець першої президентської кампанії Л. Кравчук вирішив, що саме цей принцип, який пройшов випробування виборами, зможе служити за національну ідею суспільства та консолідувати різномірні соціальні групи й регіони.

Таким чином, принцип "незалежної демократичної держави", який ніхто не брав під сумнів, став стрижневим в українському політичному житті. Виняток становили крайні угруповання прокомуністичної орієнтації (вони сповідували "диктатуру пролетаріату" чи "державу трудящих") та націонал-радикальні об'єднання (що обстоювали "на-ціональну диктатуру" чи "національно-корпоративну державу").

Проте згадана теза з часом почала сприйматися не як аксіоматична. Перегляду підлягали не лише принципи форм правління та державного устрою, а й тлумачення типу політичного режиму. Політики та вчені в Україні після кількох років змушені були констатувати, що ідея "розбудови незалежної демократичної держави" дуже розпливчата та неадекватно сприймається суспільством. Адже "незалежна держава" може розглядатися у різних системах суверенітету із різним ступенем інтеграції та принципами формування її інститутів. У той час і демократія стала політичним гаслом принципово різних ідеологічних угруповань. Усе це, помножене на соціально-економічну і політичну кризу в державі, з одного боку, призвело до дискредитації названих понять, з другого, – провокувало обговорювати нові варіанти вибору політичного режиму.

Тоді, із початку 90-х років, у політичних дискусіях стає модною тема авторитаризму в Україні [2]. Найрізноманітніші партійні та громадські структури за умови соціально-економічної і владної криз у державі почали обговорювати ідею ймовірного варіанта використання принципів авторитарного політичного режиму. Чи не найактивніше ця ідея обговорювалася влітку – восени 1993 р. За час дискусії можна було виокремити дві ідеологічно різні мотивації авторитаризму: класову та національну і, відповідно, два різних угруповання його прихильників. Прихильники першого напряму обстоювали необхідність призупинити ринкові процеси та пропонували кардинальний перегляд системи економічних відносин "в інтересах трудящих". Перерозподіл власності та подальші економічні дії мали, на їхню думку, ґрунтуватися на засадах пріоритету інтересів трудящих. Прихильники національного авторитаризму обрали за основу свого політичного вибору гасло "збереження держави за будь-яку ціну". Кількість прихильників такого стабілізаційного авторитаризму задля збереження та зміцнення національної держави збільшилося і за рахунок представників національно-демократичного табору, частина з яких розраховувала на президентських виборах влітку 1994 р. на перемогу харизматичного національного лідера, якою для багатьох бачився генерал К.Морозов. Проте після його поразки на виборах до Верховної Ради України по Артемівському виборчому округу №1 міста Києва цей варіант було відкинуто.

Необхідно зазначити, що команда Л. Кучми під час виборів 1999 року скористалася з настроїв про необхідність сильної влади. Недаремно головними гаслами Президента Кучми у передвиборний період були: від хаосу – до порядку в державі; формування сильної влади; безкомпромісна боротьба з мафією та корупцією [3]. В той час саме це стало одним з чинників того, що репрезентанти ідеї класового авторитаризму (після поразки лідера Соціалістичної партії України О. Мороза) та національні авторитаристи проголосували за Л. Кучму (наприклад, активна підтримка його кандидатури головою УКРП С. Хмарою).

Реальний суспільний стан змусив частину представників центристського табору відповідно відреагувати – створити напрям економічного авторитаризму. Цей підхід і досі остаточно не сформульований. У різноманітних наукових дослідженнях політичного характеру час від часу знаходимо фрагменти акцентування української приреченості на авторитаризм. Парадоксально, що прихильниками цієї тези стали і представники центристських політичних партій. "У випадку нашого перехідного стану, напевне, справедливою є думка про те, що перехід від тоталітаризму до демократії можливий через авторитаризм... Оскільки немає і не може бути чудодійного еліксиру, здатного швидко вилікувати таке хворе суспільство, як наше, дедалі більше дослідників та політиків

схиляються до думки, що перехід від тоталітаризму до демократії можливий лише через авторитарну форму влади. Цей висновок обумовлений реаліями, що мають місце в усіх сучасних перехідних суспільствах" [4, с. 45]. Такі зазначені розмірковування були характерні для багатьох українських політиків та науковців у цей період.

Наприклад, протягом 1995–1996 рр. обґрунтуванню цього служило так зване "чилійське диво", що виконувало роль демонстрації позитивного досвіду економічних реформ на основі авторитарного режиму правління. Новий імпульс до обґрунтування перехідного авторитарного періоду з'явився під час обговорення ідеї Конституційного Договору. Водночас досвід функціонування інституту президентства як домінуючого в політичній системі та структурі державної влади не переконав у його ефективності. В останній період конституційної дискусії робилася чергова спроба нормативного закріплення елементів авторитарного політичного режиму. Наприклад, проект Конституції України від 24 лютого 1996 року передбачав заборону формування партійних фракцій у представницьких органах місцевого самоврядування, певне обмеження свободи слова тощо. Тоді чергова спроба унормування в Україні принципів авторитаризму була зупинена парламентським ухваленням Основного Закону 28 червня 1996 року. Пізніше ухвалення змін до Конституції 2004 року стали компромісним кроком щодо недопущення наявних авторитарних тенденцій.

Головними аргументами репрезентантів ідеї авторитаризму на протязі формування українського досвіду конституційного будівництва були такі тези. По-перше, вважають вони, історичний досвід засвідчує, що шлях від тоталітаризму до демократії лежить тільки через авторитаризм і спроби обминути у розвитку послідовні суспільні етапи закінчуються фатально. По-друге, на їхню думку, в умовах перехідного етапу принципово важливо створити сильну виконавчу владу і, якщо можливо, зняти негативний вплив різноманітних політичних факторів на процес реалізації економічних реформ. Таким чином, логічно було б на певний час заборонити або мінімізувати діяльність партій, громадсько-політичних організацій, проведення публічних заходів: мітингів, страйків тощо. По-третє, за сучасних умов із трьох факторів – соціального, політичного та економічного – найбільш суттєвим є останній, який створює передумови подальшого забезпечення соціальної стабільності та політичної демократії. Виходячи з цього, треба зафіксувати пріоритет економіки, створивши усі умови для того, щоб вона розвивалася, а також зняти авторитарним методом усі політичні та соціальні перешкоди на час реалізації реформ. По-четверте, демократія передбачає адекватне сприйняття її інститутів та підготовленість громадян до функціонування даної системи відносин. Українське ж суспільство через різні причини сьогодні не готове сприймати демократичні цінності.

Політична дійсність того періоду засвідчила, що в Україні одночасно функціонували і деякі ознаки авторитарного, навіть тоталітарного режимів. Зокрема, це окремі намагання перетворити інститут президентства на самодостатній і найважливіший суб'єкт політичної системи, забезпечити владний контроль над засобами масової інформації, спекулювати на історичній пам'яті українського народу тощо. За таких умов (якщо виходити із розуміння адекватного стану українського суспільства) спроба використати авторитаризм як стабілізаційний, перехідний період до демократії має багато шансів і сьогодні перерости в певну форму тоталітаризму як найближчу до нього і до стану суспільства в запропонованій вище схемі типів політичних режимів.

Отже, типи політичного режиму, найбільш властиві реальному стану теперішнього суспільства, – демократичний і тоталітарний. Вибір альтернативи фактично зводиться лише до цих двох варіантів. Уперше цей аналіз був запропонований автором у 1994 році, а з новими фактами і відповідним аналізом обґрунтовувався на протязі останніх років [5]. Подальший перебіг подій підтвердив слушність вищезгаданих висновків. Зрозуміло, що нині за будь-яких умов трансформування до певного "чистого" політичного режиму не буде реалізоване. Але вищезначений аналіз як загальна формальна схема підтверджує оптимальність поступу все ж таки до демократичного політичного режиму. Проте ця теза не суперечить можливим різним шляхам становлення сильної виконавчої влади в системі демократичного політичного режиму. Маємо приклади світового досвіду, зокрема, позитивні приклади реалізації економічної політики з сильною та ефективною виконавчою владою в межах парламентської моделі.

Із погляду проблем у взаємодії держави з громадянським суспільством важливо створити ефективну систему виконання формалізованих у законодавстві правил і принципів. Зокрема, що стосується ставлення до акцій громадянської активності та непокори, необхідно вдаватися до апробованого правового механізму регулювання трудових суперечок, страйків, мітингів – максимально використовувати методи узгодження між державними, приватними та профспілковими і громадськими інституціями. Що ж до діяльності партійно-політичних

громадських об'єднань, то їх наявність формує збалансовану систему протидії (влада – опозиція), а це створює передумови до ухвалення оптимальних державних рішень.

Важлива проблема, з якою зіткнулася наша держава з набуттям незалежності, полягала у тому, що громадяни, позбавлені належного досвіду та підготовки сприймати демократичні цінності, потенційно здатні прийняти стереотипи тоталітаризму. Але за таких умов зупинятися на півдорозі або повертатися в історичне минуле набагато гірше, ніж провадити послідовну діяльність із створення реальних демократичних інститутів та громадських передумов адекватного сприйняття цінностей демократичного суспільства. Із цим на одне з чільних місць висувається питання належної виваженої національної інформаційної політики нашої держави.

Поza тим аналіз типології авторитарних політичних режимів засвідчує, що обов'язково має існувати низка передумов, аби ці режими функціонували [6, р. 129]. Серед найсуттєвіших – легітимність керівника держави та ідеології (стратегії), якої дотримується цей лідер. Спроба перетворити Л. Кучму на харизматичну фігуру, на думку автора, не мала підстав. Він переміг, застосувавши принципи антитехнологій виборчої кампанії, під час застосування яких президентська команда не змогла запропонувати певну ідеологію суспільного розвитку та конкретну програму дій.

Разом з тим спроба Л. Кучми свого часу оприлюднити ідеологію соціально-економічних реформ як консолідуючу ідею українського суспільства викликала різну реакцію політичних угруповань. Найцікавіше те, що серед серйозних опонентів ідеології Президента були представники лівої течії – ті, що склали значну групу його виборчого електорату. До речі, соціологічні дослідження фонду "Українська перспектива", проведені на початку 1995 року у місті Києві [7], ілюстрували слушність цієї тези. На запитання "Чи потребує Україна тимчасового авторитарного режиму на взірєць піночєтєвського?", 52 % відповіли "ні", 25 % – "так". Цікаво, що до числа прихильників авторитаризму входили 80 % симпатиків націонал-радикалів та 52 % прихильників комуністів і соціалістів. Це також підтверджує нашу попередню думку про характер українського авторитаризму.

Незважаючи на окреме зниження тенденції схильності до авторитаризму в середині 90-х років, з того часу соціологи почали фіксувати певні суспільні симпатії у бік авторитаризму. Наприклад, у матеріалі "Авторитаризм і демократія у сучасному суспільстві" [8] Н. Паніна доходить висновку, що "велика поширеність патерналістських установок укупі з декларативним запереченням соціалістичних цінностей є доволі серйозним ґрунтом, на якому росте потреба в "міцній руці"". Приміром, близько половини населення України (53 %) у той час погоджувалися з твердженням, що "кілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони й дискусії". За 10 років соціологи констатують, що тенденції руху до авторитаризму в Україні так само сильні, як прагнення до демократії. Такого висновку, за результатами опитувань, дійшли соціологи Фонду "Демократичні ініціативи" та фірми "Ukrainian Sociology Service" [200].

Висновки. Певна двозначність таким чином зберігається у поглядах громадян стосовно проблеми застосування авторитарного режиму до цього часу. А сама проблема авторитаризму в українських дискусіях дотепер не дістала адекватної наукової оцінки та відповідних політичних висновків. За таких обставин залишається можливим владне застосування тих чи інших принципів авторитарної моделі. Хоча, на думку автора, в Україні нині відсутні серйозні об'єктивні чинники та передумови до застосування авторитарного політичного режиму. Будь-які спроби запровадити такий режим за сучасних умов виглядатимуть штучно і протиприродно.

Отже, маємо констатувати необхідність підвищення уваги науковців (юристів, політологів та інших суспільствознавців) до питання приведення політичної дійсності у відповідність до Конституції України. Основний Закон нашої держави має не тільки демократичний характер, але й містить прогресивні прямі демократичні норми, що можуть скласти основу подальшого позитивного розвитку нашої держави. Головним питанням в житті нашої країни залишається розв'язання певного дуалізму, який полягає у високій привабливості окремих авторитарних інструментів у вищих посадових осіб держави та відсутності ефективного механізму впровадження та контролю за виконанням демократичних конституційних приписів.

Як і раніше, важливими супутніми завданнями, які потребують негайної реалізації у контексті розвитку конституціоналізму в нашій країні, залишаються: приведення законодавства у відповідність з текстом Конституції України; спрямування зусиль державних і недержавних інституцій на реалізацію норм Конституції; формування сучасної правової культури громадян, працівників державних органів та служб, за якої Конституція України обґрунтовувалася б як важлива соціальна цінність.

Література

1. Режим політичний / Політологічний енциклопедичний словник / [Упорядник В.П. Горбатенко]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – С. 563.
2. Томенко М. Лікарі прописали Україні авторитаризм / Томенко М. // Огляди, коментарі, прогнози. [Щотижневик УНІАН]. – 1992. – № 4.
3. Довідник до президентських виборів в Україні. – К. : Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), 1999. – 120 с.
4. Журавський В.С. Україна політична: переступити через прірву / Журавський В.С. – К. : Логос, 1995. – 208 с.
5. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії / Томенко М. ; [Фонд "Українська перспектива"]. – К., 1995. – 103 с. – (Політичні студії; Вип.2).
6. Funderbank Ch. Political ideologies: Left, Center, Right / Funderbank Ch., Thababen R. – New York, 1989.
7. Сучасна ситуація в Україні у світлі громадської думки киян [Прес-реліз]. – К.: Фонд "Українська перспектива". – 1995. – 3 лютого.
8. Політичний портрет України // Бюлетень фонду "Демократичні ініціативи". – 1996. – № 17.
9. Лігостова О. Україна між демократією та авторитаризмом / Лігостова О. // Голос Америки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.voanews.com/ukrainian/archive/2006-12/2006-12-18-voa4.cfm?moddate=2006-12-18>. – Назва з екрану.

СПЕЦИФІКА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ: ВІД ВНУТРІШНЬОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ДО ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

Усенко О. О.

*аспірантка соціологічного факультету,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

Стаття присвячена процесу становлення та сучасному стану українсько-російського державного кордону. Автор спирається на визначення державного кордону як соціального інституту, визначає його структуру та функції. Проаналізовано політичні рішення щодо встановлення держкордону України, його делімітацію та демаркацію.

У статті розглянуто процес інституціоналізації державного кордону на ділянці між Україною та Російською Федерацією, що мав специфічні характеристики, пов'язані із переходом від статусу внутрішнього адміністративного кордону до зовнішнього державного. Поетапно розглянуто процес встановлення держкордону та правовий аспект цього процесу.

Статья посвящена процессу становления и современному состоянию украино-российской государственной границы. Автор опирается на определение государственной границы как социального института, определяет его структуру и функции. Проанализированы политические решения об установлении госграницы Украины, её делимитации и демаркации.

В статье рассмотрен процесс институционализации государственной границы на отрезке между Украиной и Российской Федерацией, который имел специфические характеристики, связанные с переходом от статуса внутренней административной границы к внешней государственной. Поэтапно рассмотрено процесс установления госграницы и правовой аспект этого процесса.

In the article author investigates the process of formation of the state border between Ukraine and Russian Federation. The border described as social institution, which passed a certain process of institutionalization. The author pays special attention to the phases of institutionalization: official decision on the division of the territory; the delimitation in the contract; the demarcation on the ground; establishing administrative control on the border. Each of them described in symbolic and legal aspects.

Ключові слова: державний кордон, соціальний інститут, інституціоналізація, внутрішній кордон, зовнішній кордон, Російська Федерація, Радянський Союз.

Геополітичне становище Європи за останнє сторіччя зазнало значних змін. Розпад Радянського Союзу та утворення на його території нових суверенних держав дали поштовх до переосмислення сутності та структури простору. Адміністративні кордони між пострадянськими республіками, що до цього були умовними, перетворилися у справжні розділові бар'єри. Кордон як політичний та символічний феномен отримав новий зміст і для України.

Трансформаційний період, що почався для нашої держави із здобуттям незалежності, супроводжувався необхідністю інституціоналізації державного кордону як одним із етапів державотворення. Цей процес пов'язаний як з історичними, так і з актуальними чинниками та не завершений і по сьогодні. Все це привертає увагу вітчизняних вчених до різноаспектного дослідження кордонів та, зокрема, східного рубіжа нашої держави – кордону із Російською Федерацією¹.

Для сучасних соціогуманітарних наук найбільш поширеним є трактування поняття державного кордону як соціального інституту. А саме розуміння його як сталої форми організації спільної діяльності людей, що реалізується у певних установах та за певними нормами і зразками. Місце кордону у суспільстві віддзеркалює прийняту нації та існуючу ієрархію територіальних ідентичностей.

¹ За даними Державної прикордонної служби України, станом на початок 2013 р. державний кордон України з Російською Федерацією складає 1934,5 км; з них: сухопутна ділянка – 1541,5 км; річкова ділянка – 261 км; по узбережжю Азовського моря – 132 км (морська ділянка - 46,5 морських миль - 86,1 км) в межах Донецької, Луганської, Харківської та Сумської областей [1].

Перші ознаки утворення інституту державного кордону в Україні виникають із початком існування української державності, проте інститутом у повноцінному науковому розумінні він стає лише за розбудови держави у сучасній історії – з проголошенням Україною незалежності у 1991 р. Цей процес виявився складним, а його специфіку визначає, перш за все, той факт, що українсько-російський кордон за роки незалежності перетворився з внутрішнього адміністративного на зовнішній державний.

Мета даної статті – проаналізувати процес інституціоналізації українсько-російського державного кордону, визначити його основні віхи та специфіку. Автор спирається на визначення державного кордону як легітимної межі, що поділяє офіційно визначену територію однієї держави від території іншої держави.

Україна знаходиться на перехресті важливих торговельних шляхів. Її сучасна територія та межі склалися лише у ХХ столітті, а географічні кордони не співпадають з етнічними. Таке становище є наслідком колонізаторської політики країн-судів. Впродовж історії свого існування український етнос був поділений кордонами різних держав, а окремі частини України перебували під владою країн з різними культурами, релігіями, мовами, особливостями державного устрою та суспільними інститутами [2, с.5]. Кожна з віх історії України визначала й специфіку місця й ролі державних кордонів.

В останні роки дослідження кордонів привертає все більше уваги соціологів. Основними напрямками теоретичного вивчення поняття державного кордону є інституційний та соціокультурний підходи. В межах першого зазначимо роботи В.О. Колосова, І.Ф. Кононова, С. В. Хобти. Для вивчення процесу соціокультурного конструювання значущими є нароби соціологів та антропологів О. Бреднікової, О. Нікіфорової, Т. Журженко, О. Філіппової та інших.

Інституціонально кордон формується достатньо чітко і більшість соціологічних теорій звертаються до цього поняття саме крізь призму функціонального підходу. Так Ілля Кононов стверджує, що кордон з соціологічної точки зору може бути визначений як соціальний інститут, що створює відносно замкнуті поля інституціональної регуляції [3, с. 48]. Світлана Хобта зазначає, що державний кордон як соціальний інститут функціонує передусім в організаційному та правовому сенсі [4, с. 42].

Державний кордон України являє собою систему установ, «в яких певні люди, обрані членами груп, отримують повноваження для виконання певних і безособових функцій задля задоволення існуючих індивідуальних та суспільних потреб і заради регулювання поведінки інших членів груп» [5, с. 96-97]. При цьому державний кордон є об'єктивним (тобто таким, існування якого не залежить від волі одного окремого індивіда) та обов'язковим (тобто примусовим, джерелом нав'язування певної поведінки) [6, с. 76].

Як і будь-який інший соціальний інститут, державний кордон України пройшов процес виникнення та формування, тобто – *інституціоналізації*. Цей процес означає «перетворення певного соціального феномену на «організований заклад», тобто на формалізований, впорядкований процес із певною структурою відносин, ієрархією влади різних рівнів та іншими ознаками організації [7, с. 5]. Згідно поглядам Т. Парсонса, інституціоналізація являє собою такий процес, завдяки якому складається й зберігається соціальна структура [8]. На думку В.І. Добренькова та А.І. Кравченко саме соціальні інститути виступають «опорними точками громадського порядку, тими китами, на яких тримається соціальний світ» [6, с. 74].

Соціальним інститутам притаманна наявність у своїй структурі певних типових елементів, що в залежності від типу інституту є більш чи менш оформленими. Використовуючи класифікацію Яна Щепанського [5, с.98], структурними елементами соціального інституту державного кордону є:

1) Мета та сфера діяльності кордону

Основною метою та головним «акцентом» у діяльності кордону є захист країни [9]. Це продовжує основну ідею Декларації принципів міжнародного права 1970 р., в якій зазначається: «Кожна держава зобов'язана утримуватися від загрози силою або її застосування з метою порушення існуючих міжнародних кордонів іншої держави або в якості засобу вирішення міжнародних спорів, у тому числі територіальних суперечок і питань, що стосуються державних кордонів» [10, с. 9].

У переліку основних принципів діяльності Державної прикордонної служби України в першу чергу констатується, що вона підпорядковується та тісно взаємодіє з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями. На ціннісному рівні діяльність цього суб'єкту влади спирається на принципи «відкритості для демократичного цивільного контролю» [11].

2) Функції кордону

Завдяки наявності певних зразків поведінки та ціннісно-нормативній структурі, інститут державного кордону забезпечує стійкість соціальної та політичної систем України та підтримує соціальний порядок. Він також сприяє стабілізації суспільного порядку, підтримує внутрішню та зовнішню безпеку, регулює економіку країни. В залежності він внутрішньополітичної за зовнішньополітичної ситуації, співвідношення цих функцій змінюється.

3) Соціальні ролі та статуси

У структурі суспільства представлено ряд соціальних ролей та статусів, безпосередньо пов'язаних із державним кордоном: громадянин України, іноземець, працівник Прикордонної служби, працівник Митної служби, громадянин України, перетинаючий кордон, емігрант, незаконний емігрант, контрабандист та інші. Кожній ролі притаманні певні зразки поведінки.

4) Установи та заклади

Існує ряд установ, завдяки яким функціонує соціальний інститут державного кордону: це будівлі на пунктах перетину кордону, відомства Митниці та Прикордонної служби, навчальні заклади та інше.

На думку С. Джонса, процес встановлення державного кордону складається з чотирьох етапів:

- 1) політичні рішення про розмежування території;
- 2) делімітація кордону в договорі;
- 3) демаркація кордону на землі;
- 4) встановлення адміністративного управління щодо кордону [цит. за 10, с. 10].

Так в процесі розпаду Радянського Союзу був прийнятий *ряд політичних рішень* щодо розмежування територій республік. Закон УРСР «Про правонаступництво України» від 12 серпня 1991 р. ст. 5 констатував, що державний кордон Союзу РСР, який відмежовує Україну від інших держав, і кордон між Українською РСР, Білоруською РСР, Молдавською РСР і Російською Федерацією, станом на 15 липня 1990 р., є державним кордоном України [12, с. 116].

В політичних рішеннях 1991 р. оговорювалась *делімітація* (від лат. Delimitatio – встановлення кордонів) держкордону. Традиційно делімітація включає в себе складання детального опису проходження лінії кордону і нанесення лінії на карту. Під час цього процесу сторони узгоджують основні принципи визначення та опису державного кордону: облік взаємних інтересів, повага територіальної цілісності, взаєморозуміння і взаємоповага, відповідність міжнародним нормам, а також історичним, юридичним і географічним документам.

Невдовзі після проголошення незалежності мала бути проведена й *демаркація* кордону, тобто позначення проходження лінії державного кордону на місцевості за допомогою встановлення прикордонних знаків. Крім прикордонних знаків нова межа потребувала ще й встановлення спеціально обладнаних пропускних пунктів, що на даній ділянці не існувало до цього моменту. Проте демаркація встановленого кордону між Україною та Російською Федерацією остаточно не завершена по сьогодні [13, 14, 15].

За метою *встановлення адміністративного управління*, у грудні 1991 р. набув чинності Закон «Про державний кордон України». Державний кордон України законом визначається як «лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору». Більшість областей України – прикордонні. Країна межує з РФ, Білоруссю, Польщею, Румунією, Словаччиною, Угорщиною. На даний час на державному кордоні функціонує 244 пункти пропуску з різними статусами: міжнародних, міждержавних та місцевих. Найбільше їх – з РФ (60) та Молдовою (54). З країнами Центральної Європи, за винятком Румунії, Україна має тільки міжнародні пункти пропуску [4, с. 42-43].

З 1991 року і по сьогодні функціонування державного кордону строго контролюється внутрішньою державною інституцією України – *Державною прикордонною службою* та регламентується *чинним законодавством України*, саме вони конструюють норми та зразки діяльності державного кордону як соціального інституту.

У 1991 виникає й спеціальне відомство, що має на меті охорону державних кордонів – *Прикордонні війська України*. У 2003 його було реформовано у Державну прикордонну службу України [16, с. 21]. Охорону економічних інтересів на кордоні здійснює *Державна митна служба* [17].

Для ефективного функціонування соціальний інститут державного кордону має бути забезпечений фахівцями відповідної галузі. В інтересах підготовки власних кадрів 14 грудня 1992 року створено інститут Прикордонних військ України в м. Хмельницькому, який вже у 1993 році здійснив перший випуск офіцерів [18].

У розвитку державного кордону як соціального інституту протягом років незалежності України спеціалісти виділяють чотири основних періоди:

- Започаткування (1991 – 1993)
- Розбудова (1994 – 1999)
- Реформування (2000 – 2003)
- Розвиток (з 2003) [19].

Слід зазначити, що підписані у 1991 році міжнародні політичні рішення не були одностайними, і власне процес встановлення держкордону між Україною та Російською Федерацією насправді не було завершено. Впродовж існування цієї ділянки у офіційному та повсякденному дискурсах регулярно виникали заяви щодо Криму та Донбасу як територій, що потенційно можуть війти до складу РФ, адже заселені переважно росіянами. Так 28 серпня 1991 р. прес-секретар президента РФ П.Вощанов заявив від його імені, що «існує проблема кордонів», яка «стосується головним чином Криму, Донбасу та Північного Казахстану, які мають значну кількість росіян» [цит. за 10, с. 13]. Позиція російського уряду з початку «мала по суті двоїтий характер», адже, з одного боку, в українсько-російських договорах закріплювалась лінія колишнього адміністративного кордону, декларувалася його непорушність, а з іншого, – здійснювалися спроби висунення територіальних претензій [20, с. 154]. Саме ці посягання фахівці називають причинами труднощів щодо правового оформлення українсько-російського кордону та його делімітації. Так у підписаному у 1997 р. договорі «Про дружбу та співробітництво» відзначалося, що процес делімітації державного кордону між Росією та Україною ще й досі не розпочато [21, с. 115]. Остаточну проблему було вирішено лише у 2003, коли відбулося підписання «Договору між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон», яким було делімітовано і сухопутний, і морський україно-російський кордони [22].

За часи розбудови української держави структурний та правовий аспект інституту державного кордону зазнали певних реформуваль [18], та дійсно переломною віхою у процесі його інституціоналізації стає 2014 рік. Країна стикнулася не лише із переосмисленням місця та ролі своїх меж, але й з їх фізичними змінами. Так із складу України вийшла Автономна Республіка Крим, проголосивши себе частиною Російської Федерації. Таким чином Україна втратила значну частину території та морських кордонів. Разом із тим відбувся процес демаркації нової ділянки кордону між Україною і Росією на півдні. На цій ділянці з'являються власні специфічні формальні та неформальні правила поведіння та перетину.

Через невизначений статус АР Крим та вкрай складну ситуацію на Сході країни місце та роль українсько-російського державного кордону сьогодні залишаються невизначеними. Основна функція кордону – поділяти держави – досягається, перш за все, через контроль над її перетином. Виконання цієї функції майже не здійснюється в межах Донецької та Луганської областей [18].

Специфіка інституціоналізації українсько-російського державного кордону обумовлюється, переважно, тим, що ця ділянка у 1991 році перетворилася *із внутрішнього кордону у зовнішній*.

Зовнішній державний кордон в СРСР відіграв вкрай важливу роль в конституюванні радянського суспільства. Він не лише визначав «свою» територію, що відгороджує «чужих» і позначає конфронтацію політичних систем на глобальному рівні, а й виконував «універсальну функцію, володів всією повнотою смислів – від політичних до метафізичних» [23]. Проте міжреспубліканські кордони були малозначимі. У житті населення по обидва боки російсько-українського кордону була відсутня значна різниця у повсякденному житті, побуті, держбезпеці. Наприклад кордон між Харківською та Білгородською областями був укладений досить умовно і по той бік «залишилися» окремі населені пункти, що були повністю україномовними, адже «у Російській Федерації у прикордонних регіонах, як правило, велику частку населення складають етнічні українці» [24] та приналежність до Росії у тогочасній ситуації для них не визначалася як проблемна ситуація.

Після розпаду Радянського Союзу адміністративний кордон між Росією та Україною перетворився у кордон між національними державами. І якщо раніше ця ділянка сприймалася скоріше як певна «перехідна територія», то пізніше вона перетворилася у чіткий розділовий рубіж. Ставши незалежною унітарною державою, Україна стикнулася із необхідністю переосмислення місця та ролі держкордону, що стало для деяких громадян руйнуванням звичної системи цінностей.

Німецький вчений Отто Мауль назвав би цей кордон на початку його інституціоналізації «неправильним». Дослідник розрізняє «правильні» і «неправильні» кордони. «Неправильні», або «безструктурні» кордони – це ті, які не утворюють справжніх фронтів, де прикордоння може служити і мостом, і фільтром, захищаючи інтереси держави і, одночасно, створюючи

умови для прикордонної взаємодії. Мауль вважав нові кордони Європи часів Паризького світу, а також межі колоніальних держав за межами Європи «неправильними», так як вони склалися в результаті того, як внутрішні райони країни, що не мають прикордонного досвіду, раптово перетворилися на периферійні частини держави. Такі «неправильні» кордони, вступаючи в суперечність з природними законами формування кордонів, можуть стати джерелами нестабільності між державами [25]. «Кордони пролягли там, де їх раніше не було. Люди, що звикли до нестисненого руху в безмежній імперії, тепер змушені пристосовуватися до кордонів, перевірок, переходів і пов'язаних з цим труднощів...», – зазначає інший німецький дослідник Карл Шльогель [26, с. 25]. Події сьогодення актуалізують сприйняття кордону скоріше як фронтиту та гарантії національної безпеки.

Специфічність інституціоналізації україно-російського кордону обумовлює і той факт, що за останні роки він все частіше позиціонується як *східний кордон Європейського Союзу*. Особливо з огляду на підписання у 2014 р. політичної та економічної частин Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

З одного боку, підтримка прикордонного співробітництва є пріоритетним напрямком роботи у Європейському Союзі, де здійснюються планомірні заходи для створення «Європи без роз'єднуючих кордонів», забезпечення «територіального вирівнювання» між регіонами з метою зменшення диспропорцій у їх розвитку [27]. З іншого – Україна закріпила за собою статус «країни походження, призначення та транзиту різноманітних міграційних потоків» [28]. Так за даними Центру збору та обміну інформацією з перетинання кордонів і міграції ЄС (CJREFJ), територією України проходить Центрально-Європейський маршрут незаконної міграції, що об'єднує кілька каналів нелегального переміщення осіб різної національної приналежності [28]. З метою протидії злочинності та незаконній міграції, на фоні «пом'якшення» кордонів всередині ЄС, зовнішні межі стають дедалі жорсткішими. І якщо раніше це стосувалося здебільшого західного кордону України, то зараз мова йде вже про східну ділянку.

Розпад Радянського Союзу став ключовою віхою для всіх соціальних інститутів суспільства, зокрема – для державного кордону. Значних змін зазнала ділянка між Україною та Російською Федерацією, де фактично раніше не існувало держкордону.

Процес інституціоналізації українсько-російського кордону є досить неоднорідним та по сьогодні залишається незавершеним. На певних ділянках процес незавершеної демаркації переріс у справжні озброєні конфлікти, що загрожують національній безпеці та є джерелом геополітичних викликів для Європи.

Серед основних факторів, що детермінують процес інституціоналізації державного кордону, нарівні з внутрішньополітичними факторами вкрай значну роль відіграють зовнішні геополітичні. Так процес державо- та націо-будівництва в Україні значною мірою обумовлюється станом політичних та економічних відносин із Російською Федерацією та Європейським Союзом. Актуальні події сьогодення демонструють, що геополітичні інтереси сусідніх держав можуть перерости в геополітичну загрозу. У цій ситуації посилюються захисні функції державного кордону як інструменту захисту національної безпеки та територіальної цілісності.

Література

1. Офіційний сторінка Східного регіонального управління на сайті Державної прикордонної служби України: http://dpsu.gov.ua/ua/about/structure/structure_2.htm
2. Капелюшний В. Державні кордони та етнічні межі України: минуле та сьогодення/ В. Капелюшний // Етнічна історія народів Європи. – 2008. – Вип. 24. – С. 5 – 11.
3. Проблема границ и ее значение для социологии / И. Ф. Кононов // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць / відп. ред.: В. С. Бакіров . – Харків : Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2004 . – С.45-49.
4. Хобта С. В. Кордон України як соціологічна проблема: суб'єкти, інтереси, інституціоналізація / С.В. Хобта // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка №23 (258), 2012. – С. 41- 58.
5. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии. М., 1969.
6. Добренков В.И., Кравченко А.И. Социология: 3 том: Социальные институты и процессы. Доступно на: <http://www.soc.univ.kiev.ua/LIB/PUB/D/DOBRENKOV/dk3.pdf>
7. Суліма Є. М. Інституціоналізація глобальної влади / Є.М. Суліма // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки – №4, 254 с. Доступно на: <http://vestnik-samgu.samsu.ru/gum/2002web3/phyll/200230502.html>

8. Моргунова А.Г. Образование как социальный институт: историография проблемы / А.Г. Моргунова // Вестник Самарского Государственного Университета. – 2002, № 3.
9. Закон України „Про Державну прикордонну службу України” <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/661-15>
10. Задорожний О. Питання кордонів в україно-російських міждержавних відносинах і період від розпаду СРСР до підписання Договору про дружбу, співробітництво та партнерство 1997 / О. Задорожний // Український часопис міжнародного права. – № 1-2/2012. – С. 8-15.
11. Класифікація за даними відомства Державної прикордонної служби <http://dpsu.gov.ua/ua/about/history.htm>
12. Служинська І. Формування українсько-російського кордону: дискусії й політичні рішення 20-х рр. ХХ ст. / І. Служинська // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 7. – К.: Інститут історії України, 2013. — С. 115–124.
13. На українсько-російському кордоні встановили 19 прикордонних знаків // Журнал Корреспондент, 5.04. 2013. Доступно на: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1538392-na-ukrayinsko-rosijskomu-kordoni-vstanovili-19-prikordonnih-znakiv>.
14. Україні найважче домовитися про розмежування кордонів з колишніми "братами" // Газета Тиждень, 24.06.2013. Доступно на: <http://tyzhden.ua/News/82883>.
15. МЗС: Україна має право на односторонню демаркацію кордону з Росією // ІА УНІАН, 17.06.2014. Доступно на: <http://www.unian.ua/politics/929737-mzs-ukrajina-mae-pravo-na-odnostoronnyu-demarkatsiyu-kordonu-z-rosieyu.html>.
16. Кабачинський М.І., Мідянець Л.А. Правові основи утворення прикордонних військ України і розвитку їхньої оперативно-службової діяльності (вересень 1991-го – 1993 рік) / М.І. Кабачинський, Л.А. Мідянець // Університетські наукові записки. – 2007, №4 (24). – С. 21-25.
17. Митний кодекс України: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495a-17>
18. Офіційний сайт Державної прикордонної служби України <http://dpsu.gov.ua/>
19. Класифікація за даними відомства Державної прикордонної служби <http://dpsu.gov.ua/ua/about/history.htm>
20. Уська У. Проблема визначення українсько-російського кордону: етапи переговорного процесу та його перспективи / Уляна Уська // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Випуск 25, 2013. – С. 153-158.
21. Романуха О.М. Делімітація сучасного кордону України / О.М. Романуха // Наука. Релігія. Суспільство. – № 4'2009. – С. 110-116.
22. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_157
23. Бредникова О. Последний рубеж?! Ольга Бредникова // Отечественные записки №6(6)2022. Доступно на: <http://www.strana-oz.ru/2002/6/posledniy-rubezh>
24. Вовк С.О. Автореферат дисертації «Становлення та розвиток міжрегіонального співробітництва прикордонних областей України и Російської Федерації». Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2005. — 20 с. — укр.
25. Maull O. Politische Geographie. – Berlin: Gebrüder Borntraeger – 1925.
26. Шлегель Карл. Европа – пограничная страна / Карл Шлегель // Вестник Европы. – № 9, 2003 г. Доступно на: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.98.3259&rep=rep1&type=pdf>
27. Щерба Г. І., 2011 ISSN 2078-144X. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2011. Випуск 5. С. 105–115
28. Прибыткова И. Аналитический доклад «Законная и незаконная миграция в Украине, Республике Беларусь и Республике Молдова». Доступно на: http://i-soc.com.ua/institute/pb_05.pd

УДК 340

**ІДЕЇ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В
ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І
ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ-ПОЧАТОК ХХ ст.)**

Тараненко М. Г.

к.і.н., доцент

кафедри публічного права

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Тараненко М. М.

к.ю.н., старший викладач

кафедри публічного права

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

У статті розглядаються проблеми виникнення наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. українських політичних партій та організацій, їх програмні положення щодо відродження та майбутнього устрою Української держави.

В статье рассматриваются проблемы создания в конце ХІХ – в начале ХХ столетий украинских политических партий и организаций, их программные положения по вопросам возрождения и будущего устройства Украинского государства.

The article describes the final - the political stage national revival of Ukraine ХІХ- early ХХ centuries. The authors analyze the process of emergence and development of the Ukrainian lands that were part of the Russian and Austro-Hungarian empires, political organizations and parties in their policy documents define his attitude to the problem of national self-Ukraine. As witnessed analysis, most newly formed Ukrainian political branches, both in Galicia (Ukrainian Social Democratic Party (USDP), Ukrainian National Democratic Party (UNDP) and the Dnieper ("Brotherhood tarasivtsi") Revolutionary Ukrainian Party (RUP) , Ukrainian socialist Party (USP), Ukrainian National Party (UNP), among its priorities competition saw independent Ukrainian state.

Ключові слова: автономія, конституція, монархія, незалежність, програми, політичні партії, республіка, самостійність, федерація.

У другій половині ХІХ ст., незважаючи на жорстоке пере-слідувannya російським царизмом національно-патріотичного руху, його фактичний розкол, в Україні все ж збереглися здорові патріотичні сили, які згодом зуміли розбудити і підняти на боротьбу переважно консервативне, промосковськи налаштоване тогочасне українське суспільство.

В 80-90-х роках провідну роль у боротьбі за українську державницьку ідею відіграють представники нової генерації, виховані на ідеології безкомпромісного українського націоналізму, які вже не задовольнялися культурницькою діяльністю, а прагнули здобути для України всю повноту національних та політичних прав. Вони йшли поруч з російським визвольним рухом, але своїм шляхом, у рамках власних національних політичних організацій. Ці новостворені об'єднання та партії спромоглися закласти міцне та надійне підґрунтя для подальшої практичної боротьби національно-патріотичних сил за створення суверенної Української держави.

Першою такою українською політичною організацією, що стояла на засадах повної самостійності України, було «Братство тарасівців» — нелегальна студентська організація, створена в Полтаві в 1891 р. Її учасники дали клятву на могилі Т. Шевченка всіма засобами поширювати серед українців безсмертні ідеї Великого Кобзаря. Засновниками цього патріотичного українського об'єднання були Л. Липа, М. Міхновський та В. Шемет, а його активними членами — відомі письменники та науковці М. Коцюбинський, Б. Грінченко, В. Самійленко, М. Вороний, М. Кононенко, В. Боровик, Є. Тимченко, В. Боржковський та ін. За словами І. Липи, «святая святых для тарасівців була самостійна Україна, іншої України ніхто з тарасівців собі не уявляв» [6, с. 207].

У містечку Глинську поблизу Ромен, де працювали студенти, влітку 1891 р., була складена програма товариства. У ній містилися такі пункти:

- «Самостійна суверенна Україна; соборна й неподільна, від Сяну по Кубань, від Карпатів по Кавказ, вільна між вільними, рівна між рівними, без пана і хама, в будучому без класової боротьби;
- федеративна в середині: цебто федерація Лівобережної, Правобережної, Степової України, Кубані й Галичини;
- гетьман, як президент, і сейм;
- мета державна — передусім і над усе удержавлення поверхні і надр землі, грубого промислу й гуртового гендлю, трудова повинність, загальна державна асекурація, загальна безплатна й обов'язкова школа, свобода віри, відокремлення церкви від держави, національна армія;
- боротьба з імперіалізмом, боротьба зі свавільними утисками;
- Україна для українців, себто, що визнають себе українцями;
- культура нації і своя наука, своя краса, свій розум, своя правда, своя воля, свій бог; не. ми будемо, коли Україні волі й долі не здобудемо» [4, с. 424].

Наведені вище пункти програми «Братства тарасівців» свідчать про її самостійницьку державну спрямованість. Вибороти українську державність тарасівці розраховували за умов федералізації Австро-Угорщини і Росії та надання українцям рівних конституційних прав з іншими народами вказаних імперій [12, с. 263].

Програму товариства суттєво доповнює й інший документ, підготовлений І.Липою — «Декларація віри молодих українців», опублікований в 1893 р. у львівській газеті «Правда». Пройнята наступальним націоналізмом, «Декларація» піддавала різкій критиці українофілів за їхню інтелектуальну залежність від російської культури. Автори цього документа заявляли про свій намір стати дійсно українською інтелігенцією. Політичним кредо «тарасівців» було: визнання Російської імперії окупантом України, який знищив усі політичні й культурні надбання українців, продовжує поневолювати їх, важливість політичного моменту в роботі серед народних мас, усвідомлення того, що справедливе розв'язання соціальних питань можливе лише за умови досягнення повної незалежності Української держави [9, с. 19-25]. Ці політичні вимоги були кардинально протилежними соціалістичним настроям і гаслам, що домінували тоді серед молодого української інтелігенції.

Ідеї «Братства» знайшли активну підтримку серед українського студентства. Майже в кожній студентській громаді були створені й активно діяли осередки «тарасівців». Вони намагалися втілити в життя свої програмові положення передовсім засобами пропаганди, використовуючи з цієї метою відповідного змісту літературні твори, публіцистичні статті, що друкувалися в галицькій пресі українською мовою, а потім нелегально доставлялися на Наддніпрянщину.

У 1893 р. «тарасівці» на своєму нелегальному з'їзді в Києві під головуванням одного з найактивніших членів товариства, студента юридичного факультету Харківського університету Миколи Міхновського ухвалили рішення про перехід від організаційно-виховної роботи до політичних акцій. Проте до політичної роботи справа не дійшла. У квітні 1893 р. поліція довідалася, що члени Харківської молоді громади одержали з-за кордону заборонену літературу. Агенти царської охоранки зробили обшук і заарештували близько 20 осіб, серед яких були відомі члени «братства» І. Липа, М. Базькевич, М. Яценко та ін. В інших місцях замість ув'язнення «тарасівців» висилали до сіл. Характерно, що заарештованих звинувачували в «українофільській пропаганді». Про існування таємного товариства поліція так і не довідалася. - Після розгрому «Братства тарасівців» частина його членів відійшла від самостійницьких ідеалів, ставши автономістами-федералістами (Б. Грінченко, М. Вороний, О. і В.Чехівські та ін.). Решта ж, як і раніше, залишилася на самостійницьких позиціях. Зокрема, студент Київського університету, активний член «братства» В. Шемет, висланий в Лубни, зумів організувати там серед місцевої молоді гурток «Молода громада», що стояв на ідейній платформі «тарасівців» [11, с. 175].

Водночас слід зазначити, що у своїй більшості тогочасне українське суспільство не поділяло ідеї самостійної України, яка пропагувалася «Братством тарасівців». Проти братчиків виступало як старе культурницьке, так і молоде соціалістичне українство.

«Братство» переконливо довело, що, незважаючи на загальноросійські впливи в Україні і надмірне захоплення частини інтелігенції культурництвом, в українському суспільстві поступово відроджувались і набирали сили державницько-самостійні настрої, що виступили як альтернатива автономістично-федералістичним поглядам. Вперше проголошена самостійницька перспектива підготувала сприятливий ґрунт для поширення цієї ідеї. Вона втілювалася й розвинулася пізніше в теорії і практиці різних національних партій та груп, що дотримувалися чіткої державницько-самостійницької орієнтації.

Під впливом «Братства тарасівців» 29 січня (11 лютого) 1900 р. в Харкові група студентської молоді на «Раді чотирьох» проголосила заснування Ре-волюційної української

партії (РУП). Біля її витоків стояли студенти Харківського університету Дмитро Антонович, Боніфат Камінський, Левко Мацієвич, Михайло Русов, відомі в українському патріотичному русі завдяки своїм батькам, колишнім українофілам.

Керівництво РУП під безпосереднім впливом національного відродження центрально- та південно-європейських народів спочатку схилялося до розробки ідеї державного самовизначення України в історико-юридичному плані. За пропозицією Д. Антоновича відомий харківський адвокат-самостійник М. Міхновський виробив своєрідну програму дій партії. Влітку 1900 р. вона була надрукована у Львові під назвою «Самостійна Україна» і таємно поширена на українських землях, що перебували у складі Російської імперії.

В «Самостійній Україні» М. Міхновський, спираючись на тисячолітню традицію української державності, обґрунтував «історичні права» України на самостійне існування й сформулював найближчу вимогу на шляху до цього — «повернення нам прав, визначених Переяславською конституцією 1654 року з розширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії» [5, с. 18]. У державній самостійності України автор вбачав «головну умову існування нації», запоруку «усестороннього розвитку духовного і досягнення найліпшого матеріального гаразду», «національний ідеал у сфері міжнародних відносин» [5, с. 4]. Він наголошував що «третья українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і нещадної. Вона вірить у свої національні сили, і вона виповнить свій обов'язок. Вона випикує на своєму прапорі сі слова: «Одна єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів по Кавказ» [10, с. 341].

Наприкінці «Самостійної України» М. Міхновський декларує готовність вирішити дану проблему за будь-яку ціну. Він наголошує: «...Ми візьмемо силою те, що нам належить по праву, але віднято в нас теж силою... Хто на цілій Україні не за нас, той проти нас. Україна для українців» [10, с. 342].

Брошура М. Міхновського дістала схвальну оцінку в середовищі нової генерації української інтелігенції. «Від часу, коли появились уперше рукописні поеми Шевченка, розсипавшись по Україні, вогнем запалювали серця для движення поневолюваного народу на політичну та суспільну волю, від того часу аж по нинішній день не було серед української спільності в Росії нічого, щоб цю ідею незалежної України подало так рішуче, ясно і гаряче, як ця брошурка», — зазначав у рецензії на «Самостійну Україну» відомий український історик С. Томашівський [11, с. 177]. На початку свого існування більшість членів РУП схвально сприймала гасло самостійної України, але дальша ідейна еволюція партії привела до появи децю інших поглядів щодо цього важливого програмного положення.

З аналогічних позицій боротьби за повну державну незалежність України виступало також керівництво Української соціалістичної партії (Б. Ярошевський, М. Меленевський та ін.), створеної майже одночасно з РУП. Улітку 1900 р. УСР в одній з підпільних друкарень Наддніпрянщини (ймовірно — в Києві) випустила «Нарис української партії соціалістичної», передрукований у Галичині двотижневиком «Воля». Автори нарису виходили з того, що, оскільки гніт в Україні «є трикратний — економічний, політичний та національний, так само і наше визволення мусить бути повне» [11, с. 177].

Кінцевою метою партії проголошувалася «демократична українська республіка» із суспільною власністю на засоби виробництва і «повною рівноправністю національною з поглишенням нації кожній свободи увійти в склад республіки». Як і М. Міхновський, діячі Української соціалістичної партії не розраховували на мирну реалізацію програмних вимог в умовах самодержавної Росії, проте, на відміну від нього, поклали надію на «братерський союз» із соціалістичними партіями Польщі та Росії в боротьбі з самодержавством за самостійну Україну [4, с. 452].

Саме ці сподівання викликали критичну реакцію з боку найстарішої української соціал-демократичної організації — групи І. Стешенка та Лесі Українки, яка в 1901 р. опублікувала у Львові «Оцінку «Нарису програми української партії соціалістичної». Автори брошури, зокрема, добре знаючи про централістські й великодержавно-шовіністичні погляди російських і польських соціал-демократів у національному питанні, висловлювали великий сумнів щодо можливості вільного створення незалежної Української держави після повалення самодержавства [8, с. 181].

З позицій повної державної самостійності України виступала також створена в 1901-1902 рр. під керівництвом М. Міхновського та О. Макаренка Українська народна партія (УНП). «...Поки ще не пізно, — вказувалося в програмній заяві УНП, — поки ще московські організації слабкі і нечисленні, поки ще вони всю увагу покладають на здобуття своєї політичної волі з-під п'яти самодержавства, а польські організації вибираються з-під національного утиску, ми мусимо утворити свої організації для боротьби за свої права. Тільки національно-українська робітничка організація може врятувати Україну від недоли, що

вже насу-нулася і страшить смертю. ... Усі сили, усю працю, усі жертви віддамо виключно за самостійну Україну» [4, с. 453].

У статті «Робітнича справа в програмі Української народної партії», опублікованій в 1902 р. в Чернівцях, зазначалося, що УНП «хоче zorganizувати, приготувати частину українського народу, що стогне під неволею московською у Росії, до здійснення великого національного ідеалу, єдиної нероздільної самостійної демократичної України освічених робочих мас, до заснування тієї великої держави національної, в яку увійдуть усі частини українського народу» [11, с. 178]. В програмі партії в цьому зв'язку наголошувалось, що самостійна Україна буде республікою вільних людей, свободних від гніту і експлуатації, республікою людей свободної праці [10, с. 346-348]. Головний програмний документ мав назву «10 заповідей».

Таким чином, головною метою діяльності УНП було проголошення самостійної демократичної республіки, а гасло «Україна для українців» означало, що український народ має право бути володарем і господарем на своїй землі.

Проте в процесі подальшого організаційного оформлення і своєї діяльності новостворені українські політичні партії починають поступово відходити від проголошених раніше радикальних патріотичних гасел і трансформуються у партії соціал-демократичного спрямування. Зокрема, з часом з'ясувалося, що керівництво РУП у своїх ідейних переконаннях усе ж віддає перевагу марксистському соціалізмові, а гасло самостійності України вважає другорядним політичним завданням. Наприкінці 1902 р. програмні документи партії були скоректовані. Зокрема, у друкованому теоретичному органі РУП місячнику «Гасло» зазначалося, що кінцева мета боротьби «полягає в ідеалі самостійної Української Республіки робочих мас з успішним засобом продукції, націоналізацією землі і диктатурою пролетаріату...» [4, с. 451].

На початку 1903 р. керівництво РУП офіційно відмовилося від своєї першої програми — «Самостійної України» М. Міхновського, пославшись на «брак соціалістичного світогляду» в обґрунтуванні нею ідеї державної незалежності України. Київська Вільна громада РУП запропонувала свій власний нарис нової програми партії, в якому одним з першочергових завдань було виборення не повної самостійності України, а лише її національно-територіальної автономії [3, с. 649]. У квітневому випуску «Гасла» було надруковано розроблений М. Поршем «Нарис програми Революційної української партії», який з деякими змінами в грудні 1905 р. був затверджений як нова програма партії її на другому з'їзді. У ній, зокрема, наголошувалося на необхідності повної автономії України у внутрішніх справах із забезпеченням рівноправності населяючих її національностей. Крім того, підкреслювалося, що в інтересах класової боротьби пролетаріату України й інших частин Російської держави автономія України на даному етапі важливіше за її самостійність, яка є «ідеалом», тобто справою далекого майбутнього [11, с. 179].

Як цілком слушно зауважив американський історик Т. Гунчак, закінчився перший період змагань Революційної української партії — період роздоріжжя і шукання шляхів — і почався другий — період безпосередньої злуки з Українською соціал-демократичною робітничою партією [2, с.38].

Дійсно, ще в січні 1904 р. Центральний комітет РУП видав заяву, в якій підтвердив, що партія остаточно перейшла на соціал-демократичні позиції. У 1905 р. основна частина РУП утворила Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), яка в політичній сфері обмежувалася лише гаслами автономії України. Її очолили Д. Антонович, В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш, котрі намагалися зберегти рівновагу між національними та соціалістичними пріоритетами, досить суперечливо поєднуючи націоналізм із марксизмом. Вони, зокрема, вважали, ця партія має бути виключно національною, складатися виключно з українців [4, с.454], що аж ніяк не узгоджувалося з відомим марксистським гаслом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Як бачимо, напружена ідейна боротьба та пов'язані з нею розколи в РУП наочно засвідчили ціннісні орієнтири представників українського ліворадикального руху, що намагався поєднати в собі як націоналістичні, так і соціалістичні тенденції. Деякі його репрезентанти, як М. Міхновський, рішуче виступали за домінуючі національні цінності (які все більше усвідомлювалися як національно-державницькі), не відмовляючись при цьому від соціалістичного ідеалу. Їхні опоненти, такі, як М. Меленевський, навпаки, віддавали перевагу соціал-демократичним гаслам, вважаючи вирішення національного питання вторинним після розв'язання першочергових соціально-економічних проблем. Треті, а таких серед українських соціал-демократів була більшість, прагнули органічно поєднати національні й соціальні цінності. Останнє, безсумнівно, було привабливим для багатьох, але саме такий підхід стримував розробку чіткої концепції та вибір конкретної стратегії політичної діяльності, яких так бракувало керівництву УСДРП під час революції 1905—1907 рр.

Зазначимо, що поряд із національними партіями соціалістичного спрямування в Україні поступово починає розвиватися й ліберально-демократичний рух. Проте, на відміну від радикалів, ліберали починають оформлятися у свої політичні організації дещо пізніше — практично напередодні першої Російської буржуазно-демократичної революції.

Так, у середині 1904 р. з ініціативи молодих членів українських громад було створено Українську демократичну партію (УДП) на чолі з поміркованими громадівськими діячами О. Лотоцьким і Є. Чикаленком. В програмі УДП, схваленій на партійному з'їзді в березні 1905 р., питання державності України визначалося так: «маючи на увазі шкоду від централізаційної системи, ми визнаємо, що державний лад у Росії повинен бути збудований на принципах найширшої національної і місцевої автономії. А через те oprіч загальнодержавного парламенту ми вимагаємо для території заселеної українським народом, автономії, заснованої на особливим органічним статуті, виробленім будущим українським сеймом ... і запорученим основними загальнодержавними законами» [9, с. 140].

Але, навіть не сформувавшись організаційно, УДП почала розпадатись. З її лав вийшла більш радикальна течія на чолі з Б. Грінченком, С. Єфремовим та ін. Саме вони у 1904 р. заснували Українську радикальну партію (УРП), метою якої було досягнення Україною повної політичної самостійності. В платформі партії вказувалося: «Партія певна, що здійснити всі соціальні ідеали можна буде тільки при повній політичній самостійності українського народу і необмеженому праві його рішати самому у всіх справах, які його торкаються. Вибороти таке становище для нашого народу буде нашою метою» [8, с. 139]. Отже, УРП задекларувала себе в якості партії самостійницької, державницької, але декілька місяців існування не дали їй змоги досягти своєї мети.

Враховуючи, що УДП та УРП були нечисленні за своїм складом та займали по-слідовно ліберально-демократичні позиції, обстоюючи ідею встановлення в Російській імперії конституційної монархії, в 1905 р. вони злилися в Українську демократично-радикальну партію (УДРП), яка відстоювала ідею автономії України у складі Росії [2, с. 42].

Дещо інша політична ситуація наприкінці XIX ст. склалася в західноукраїнських землях. Тут були створені сприятливі умови для консолідації та організаційного оформлення політичних партій, що мали прийти на зміну недостатньо згуртованим народовцям і москвофілам. В порівнянні з нечисленими радикально спрямованими підпільними українськими партіями Східної України галицькі політичні організації розвивалися цілком легально й, намагаючись отримати якомога більше прихильників, у своїх програмах були переважно поміркованими. Інша відмінність між політичними партіями Східної та Західної України коринилася в різних підходах до вирішення національного питання. В той час як перші усіма засобами намагалися якось пов'язати його з соціально-економічними проблемами, другі, навіть найбільш соціалістично спрямовані, однозначно наголошували на своїй беззастережній відданості єдиному українському народові, вимагали повної рівності з поляками і вбачали своєю кінцевою метою створення самостійної Української держави.

У жовтні 1890 р. в Галичині під впливом революційно-демократичних ідей М. Драгоманова ліве крило західно-українського національного руху оформлюється в Русько-Українську радикальну партію на чолі з Іваном Франком та Михайлом Павликом. Вона була фактично першою політичною партією на українських землях — як західних, так і східних. На організаційних зборах РУРП була ухвалена партійна програма, що ґрунтувалася на принципах наукового соціалізму. Ця партія стала першою українською партією європейського зразка — з програмою, масовим і фіксованим членством. Водночас це була перша в Європі селянська партія соціальної орієнтації [11, с.185].

У програмі-мінімум Русько-Української радикальної партії говорилося, що її найближчими завданнями є досягнення матеріального добробуту трудящих, усунення всякої експлуатації, проведення реформ, спрямованих на економічне піднесення краю. У програмі-максимум декларувалося прагнення радикалів до встановлення колективної організації праці й колективної власності на засоби виробництва еволюційним шляхом [9, с.9-10].

У національному питанні програма РУРП не ставила метою досягнення державної самостійності України, а пропонувала лише запровадження в Австро-Угорській імперії «правдивого автономізму, який би бачив силу монархії в якнайкращім культурнім і національнім розвої провінції і народностей, в задоволенні всіх їхніх жадань...». Партія визначила свої першочергові завдання в національних справах, зважаючи на те, «що розвій мас можливий тільки на національному ґрунті». Тому вона намагалася підносити «почуття національної самосвідомості, солідарності російсько-українського народу» [9, с. 12].

Проте в цілому національна частина програми Русько-Української радикальної партії була досить обмеженою. Тому вона піддавалася цілком справедливій критиці з боку «молодших» радикалів, які вважали себе справжніми і послідовними марксистами (Юліан Бачинський, В'ячеслав Будзиновський, Микола Ганкевич та ін.). Молодіжне крило РУРП

однозначно наголошувало, що багатонаціональна Австро-Угорська імперія не відповідає потребам свого населення. Ці потреби вимагають, щоб «кожна народність, під загрозою загибелі, була зорганізована в самостійний політичний організм і новожитну централістську державу» [9, с. 14]. Політичний розвиток Австрійської держави, на їхню думку, можливий лише за умови розвитку всіх націй. Тому вони вказували: «Ми як партія політична австрійська мусимо йти до перемини Австрії з держави одноцільно централістської, в державу федераційну, автономічних національних держав... яко руська партія політична, мусимо йти до самостійності політичної руської нації, до її державної організації». Далі вони наголошували, що «на основі законів, гарантуючих право розвою кожній нації, можемо не тільки правно домогатися права державного руської нації, але й мусимо се зробити, бо від сего залежить наше існування...». «Молодші» члени РУРП прагнули також поділу Австрійської держави на національні території, надання їм якнайповнішої - «автономії політичної, тобто вилучення їх з-під заряду парламенту австрійського і центрального міністерства» [9, с. 14-15]. Таким чином, «молодші» радикали прагнули організувати державу на національному принципі як автономію у складі Австрійської федерації, що мала здійснювати найвищу політичну владу.

В 1895 р. один із лідерів «молодших» радикалів Юліан Бачинський опублікував свою працю «Україна irredenta» («Україна уярмлена»), в якій виявив протиріччя, що заважають вільному розвитку українського народу, і дійшов висновку, що політична самостійність України є необхідним чинником її економічної та культурної розбудови, взагалі передумовою самої можливості її існування. Він, зокрема, стверджував, що в Росії конче необхідно вибороти конституцію, що вже тепер треба «малій, горстці свідомих вже українців будити серед української суспільності в Росії... думки про політичну самостійність України» [9, с. 30]. На думку Я. Грицака, саме у цій брошурі вперше в історії українського руху було висунуто і аргументовано постулат політичної самостійності України [1, с. 77].

Врахувавши критичні зауваження молодшої частини радикалів, з'їзд Русько-Української радикальної партії в 1895 р. докорінно «націоналізує» свою програму, проголошуючи, що в дальшій перспективі найповніше реалізувати соціалізм можна лише в межах незалежної української держави, а в близькій — в цілком автономній українській провінції Австрійської імперії [11, с. 187].

У 1896—1897 рр. між І. Франком і Лесею Українкою розгортається жвава полеміка щодо перспектив українського політичного руху. В «Молодій Україні» І. Франко писав, що «перша і головна основа розвою на-родного — усвідомлення і розбудження мас, праця над просвічуванням в кожному напрямі, отже, не тільки господарським і історично-національним, а поперед усього політичним і суспільним. Зробити з мас політичну силу (а темні маси такою силою не можуть бути) — ось що головна мета, яку поклала собі українсько-руська радикальна партія і до якої по змозі своїх сил іде всіма можливими шляхами» [9, с. 37].

Леся Українка на початку 1896 р. заснувала разом із І. Стешенком групу Української соціал-демократії, що прагнула утворення демократичної Української республіки [1, с. 88-89]. В 1899 р. частина радикально налаштованих членів РУРП вийшла з партії і після кількох невдалих спроб створила окрему Українську соціал-демократичну партію (УСДП). Лідерами УСДП були М. Ганкевич, С. Вітик, Ю. Бачинський та ін. Новостворена партія засновувалася як складова австрійської соціал-демократії. Вже на Брюнському конгресі соціал-демократичної партії Австрії (1899 р.) представник УСДП М. Ганкевич наголосив, що українські соціал-демократи вважають своїм найближчим завданням національне визволення мас, щоб возз'єднаний і вільний український народ міг увійти в сім'ю європейських народів як рівноправний її член [11, с. 188].

У програмній статті першого номеру органу УСДП «Воля», виданому у 1900 р., наголошувалося: «Щоби міжнародна єдність пролетаріату розвинулася вповні, треба, аби кожний народ був паном у своїй хаті. Наша ціль: є вільна держава українського люду — Українська Республіка» [4, с. 435].

Однак теза про право націй на самовизначення була відсутня в програмі соціал-демократичної партії Австрії, а вище згаданий партійний конгрес поставив вимогу перебудови Австро-Угорщини на засадах територіальної та культурно-національної автономії. Необхідність збереження Австро-Угорської держави соціал-демократи мотивували загрозою Європі з боку Російської імперії. Брюнську національну програму СДПА з'їзд Української соціал-демократичної партії (1903 р.) визнав для себе обов'язковою.

Слід зазначити, що у виступах лідерів УСДП водночас наголошувалося історична необхідність побудови в перспективі незалежної соборної української держави, що, у свою чергу, зумовлювало потребу активізації виховання національної самосвідомості українських робітників. У зв'язку з цим виник конфлікт між УСДП та Польською соціал-демократичною партією Галичини і Сілезії (ППСД), керівники якої відмовлялися українським соціал-демократам

у праві вести пропагандистську роботу серед українських робітників у містах Східної Галичини, вважаючи міських робітників в основній масі поляками.

У 1907 р. конференція УСДП усупереч позиції польських соціал-демократів висунула вимогу поділу Галичини на українську та польську автономні частини, що за певних умов могло б стати першим кроком до створення української національної державності. Всередині партії значно посилювалося крило, очолюване В. Левинським, представники якого закликали ґрунтувати діяльність партії «на самостійності українського робітничого руху, на повній його автономії», а з 1909р. почали засновувати окремі від ППСД політичні організації міських робітників, унаслідок чого конфлікт з польськими соціал-демократами помітно загострився. Об'єктивною основою цього конфлікту була боротьба УСДП проти колонізації українських робітників, використання їх в інтересах боротьби за відбудову Польської держави «від моря до моря».

Варто підкреслити, що позиція УСДП з національного питання на початку ХХ ст. помітно впливала на позицію інших партій, зокрема Революційної української партії (РУП), яка виникла на українських землях, що ввійшли до складу Російської імперії. Подібних програмних засад дотримувалися й буковинські Національно-демократична партія (1907 р.) та Радикальна партія (1906 р.) З їх появою вимога самостійності України стала головним гаслом національного руху і на Буковині.

Певну роль у процесах становлення і розвитку політичних партій на західноукраїнських землях відіграли консолідаційні заходи, що здійснювалися раніше Народною Радою. Її керівництво, зокрема, вирішило розповсюдити свою програму, сподіваючись об'єднати для наступної співпраці як невдоволених радикалів, так і розчарованих угодовців. Кінцевою фазою цієї роботи стала нарада у Львові, що відбулася 20 грудня 1899 р., за участю понад 150 представників з усієї Галичини. Серед них були колишні народовці на чолі з Ю. Романчуком та група радикалів (В. Будзиновський, К. і Є. Левицькі, В. Охримович, І. Франко та ін.). В роботі наради брав участь і М. Грушевський. Її головним підсумком було офіційне створення нового політичного угруповання — «Національно-демократичного стороництва», або Української національно-демократичної партії (УНДП).

Склавши програму, що мала примирити і радикалів, і русофілів, націонал-демократи проголосили своєю головною метою національну соборність і незалежність України. В програмі УНДП, зокрема, говорилося: «Ми, галицькі русини, часть українсько-руського народу, що мав колись самостійність державну, відтак борюся віками за свої державно-політичні права, але ніколи не зрікся і не зрікається прав народу самостійного, заявляємо, що остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоби цілий українсько-руський народ здобув собі культурну, економічну, політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм» [9, с. 57]. Одним із першочергових завдань партії програма також убачала виховання почуття єдності з російськими українцями, з якими «йти разом до культурної спільності, підтримувати ті прагнення, які ведуть до перетворення Російської держави з абсолютної і централістської в державу конституційно-федералістичну, що спирається на автономію народностей» [9, с. 58].

Для задоволення національних потреб українців Галичини й Буковини націонал-демократи вимагали створення з українських частин цих регіонів однієї національної провінції з окремими адміністраціями та національним сеймом. Щодо українців Закарпаття націонал-демократи заявляли, що боротимуться, аби викликати між ними національний рух, «щоб заіти їх до уживання і плекання рідної мови, до боротьби проти винародовлення та до культурної, економічної і політичної діяльності» [11, с. 190].

Аналіз програми УНДП переконливо свідчить, що її автори цікавилися не тільки галицькими питаннями, а й були здатні цілісно бачити головні українські проблеми.

Новостворена політична партія відразу привернула до себе увагу передової галицької інтелігенції, оскільки вона об'єднувала діячів, які користувалися заслуженим авторитетом на Галичині. Поміркована орієнтація партії, підтримка її такими народовськими організаціями, як «Просвіта», сприяли тому, що вона незабаром стає найвпливовішою політичною силою Західної України.

Інше крило народовського табору на чолі з О.Барвінським, Н.Вахнянином та галицьким митрополитом Сильвестром Сембратовичем, у 1896 р. заснувало Русько-український християнський союз – українську партію клерикального спрямування. Однак вона відіграла другорядну роль в порівнянні з УНДП. Адже національний рух наприкінці ХІХ ст., на думку Я.Грицака, стає переважно світським, і це приводить до зростання антицерковних настроїв, як серед його лідерів, так і серед охоплених ним галицьких селян [1, с. 78].

Неухильне зростання організаційної та політичної сили українофілів у Галичині спричинило поступове ослаблення впливу москвофілів. Сподіваючись загальмувати цей процес, молодше покоління москвофілів (В. Дудикевич, Д.Марков, М. Король, Ю.

Павенецький та ін.) проголосило в 1900 р. «новий курс», закликаючи до цілковитого ототожнення України з Росією. На противагу українським націонал-демократам вони заснували Російську національну партію, яка отримувала дотації від царського уряду. Новостворена партія користувалася також підтримкою польських аристократів.

Неухильне зростання національного руху в Галичині суттєво впливало на взаємини між східними та західними українцями. На думку О. Субтельного, саме східняки, такі як В. Антонович, О. Кониський, П. Куліш, а пізніше М. Драгоманов та М. Грушевський, першими дійшли висновку, що Галичина здатна стати надійною базою національного відродження України [7, с. 290].

Так поступово Галичина перетворилася на твердиню українського національного руху, який, безумовно, значною мірою впливав на розвиток політичних подій у Східній та Наддніпрянській Україні.

Отже, в процесі національного відродження наприкінці XIX - на початку XX століть, як в Наддніпрянській, так і в Західній Україні виникають політичні партії, переважна більшість з яких у своїх програмах ставлять за мету вибороти державну самостійність України, в той час як політичні партії ліберального спрямування обмежуються лише вимогою отримання нею національно-територіальної автономії.

Література

1. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. / Я. Грицак. – К.: «Гене́за», 1996. – 362 с.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. / Т. Гунчак. – К.: «Либідь», 1993. – 288 с.
3. Довідник з історії України (А-Я) / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста – 2-ге вид; доопр. і доповн. – К.: «Гене́за», 2001. – 1136 с.
4. Історія України. Новий довідник. – К.: ТОВ «Казка», 2012. – 736 с.
5. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський. - К. : [б.в.] ; Л. : Всеукраїнське політичне об'єднання Державна Самостійність України, 1991. - 22 с.
6. Сарбей Г.В. Національне відродження України. / Г. Сарбей. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
7. Субтельний О. Україна: історія. / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
8. Українська державність: історія і сучасність: Матеріали наукової конференції, січень 1993. – К.: ІСДО, 1993. – 408 с.
9. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Упорядники: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Мюнхен, «Сучасність», 1983. – 510 с.
10. Червінський В.І., Обушний М.І. Історія України: Джерельний опис. – К.: КВІЦ, 2012. – 832 с.
11. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. – К., Либідь, 1999. – 480 с.
12. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб / упоряд.: А.С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін.). – К.: Юрінком-Інтер, 2003. – 656 с.

ABSTRACTS

SOCIOLOGY

Kotlyarov I., Kostyukevich S., Yakovleva N. The balance of fundamental and applied training in engineering education as a factor of innovation development

This article explores the problem of disparity (disproportion, imbalance) between theoretical training and practical training in the technical universities of Russia and of Belarus. The authors suggested that the imbalance could be as a consequence of drastic changes in a structure of curriculum which could happen in the second half of the 20th century. The comparative analysis of the curriculum of 1958-59 with the curriculum of 2011-12 confirmed this. Given the fact that, in the USSR and in modern Russia and in Belarus, the curricula of technical higher education institutions were and still are standardized (institutions use a model curriculum), the authors concludes that the technical universities of both countries have a huge disproportion in favour of theory in their curricula. The authors believe that this disproportion should be eliminated; otherwise, it will prevent developing of technologies in these countries.

Keywords: theoretical training, applied training, modern innovation strategy.

POLITICAL SCIENCE

Baginsky A. Ukraine in "funnel of causality": time of qualitative changes

The article deals with the evolution of the political system of Ukraine in the context of the methodology of political time. The influence of different levels of time measurement in the current political process is analyzed. For analysis the theoretical model "funnel of causality" is used.

Keywords: political development; political changes; Ukraine's political system; political time; political process.

Biloshytskiy V. Specificity of manifestation of civil-military relations in EU countries

In the article essence is considered of civil-military relations, the specific formation of the system of such relations in the countries of the European Union. Underlined importance of their subsequent optimization with the purpose to obtain by countries of the EU of stable democratic qualities.

Keywords: democratic country, civil-military relations, democratic civil control, civil government, providing of the national security.

Buksinski T. Powers and laws in the age of globalization

In the age of globalization the contradictory tendencies are present: (1) Power is becoming of largely independent of the power structures in individual states, yet it exerts an influence on states. Non-states entities are gaining more and more power and influence; (2) There is the increase of the role and importance of soft power and semi-hard power; (3) global laws arise in the process of autonomization of laws in relation to state. They are created largely independently of the will of states and imposed on states; (4) More and more non-state bodies are entitled to create the laws; (5) The contemporary world witnesses a growing status of the soft and semi-hard laws. They regulate the relations between states and institutions; (6) The large states (superpowers) striving for hegemony in the world do not comply with international and global laws and they do it often with impunity; (7) Some small states and fundamentalist or nationalist movements engage in brutal wars and acts of crime, contrary to international and global laws; (8) The global laws due to their generality and vagueness are variously interpreted and often are used to justify the action of violence; (9) There is the need to make efforts to ensure the more precise elaboration of global laws and more rapid increase of the role of soft power in national and global spheres.

Keywords: globalization, soft power, semisoft power, international laws, global laws, states, non-states entities.

Weston C. The Radical Right in Britain: The UK Independence Party – A New Force in Politics or a Political Soufflé?

The purpose of the paper is to examine the rise of the radical right, in the form of the UK Independence Party, from its origins in 1993 to constituting the largest UK political party currently in the European Parliament and the recent election of its first member of parliament to the House of Commons in October of this year.

The paper will examine the rise of this party in the light of social trends in the UK over the last fifty years and, in particular, the emergence of a group termed the “left behind” arising from the decline of Britain’s working class, the impact of changing social values and the increased marginalisation of this group whose distinguishing traits are: less skilled, economically insecure, less well educated and old. Its increased electoral support will also be examined in the context of its European neighbours which has seen increases in popular support for the National Front in France, the Northern League in Italy and the Freedom Party in Austria, as well as the Tea Party in the USA.

We will also briefly examine, as a case study, the course of the Social Democratic Party (SDP) in the 1980s which saw hopes of a breakthrough by a third political “force” in the wake of a number of stunning by election victories but which was ultimately subsumed into the Liberal Democrat Party, a partner in the present governing coalition. The failure for the SDP to make a breakthrough has important implications for the future of UKIP as it seeks to “break the mould” of British politics today.

Keywords: the UK Independence Party, working class, Great Britain, radical rights.

Vinnykova N. Political decision-making in the spectrum of political governance regime characteristics

The paper focuses on identifying the key analytical categories of the political and operational features of decision-making by using methodological tools of network analysis in spectrum of pluralistic, elitist, corporatist and neopatrimonial regimes. We assume that the concept of political networks offers suitable methodological tools to describe and differentiate groups of public and private, public and informal actors (organizations and individuals) that are included in the process of creating the political agenda and have a stable relationship between them.

Ranging network relationship in the context of operational characteristics policymaking found that personalized informal linkages determine organizational authority forms in the context of elitism and neopatrimonialism. Representative linkages occur when subjects with various organizations engaged in communications at the official level, which is typical for pluralistic forms of governance. Institutional linkages are forming when the information transfer and exchange between organizations carried out without the involvement of personalities with their organizational roles, including the format of interaction mediates in corporate decision-making control systems.

Recruiting elite of client-based patronage networks by acquiring bureaucratic capital and incorporation by networked forms of corrupt practices are common modes of neopatrimonialism principles of authority forming and introduced in the political systems of corporatist governance style. Institutionalized forms of government and social networking community’s cooperation, as well as crowdsourcing feature developed democracies.

The study emphasize that network approach allows focusing on specific aspects of the decision-making process and the functioning of political systems in different aspects of regime models.

Keywords: political decisions, political regimes, democracy, pluralism, corporatism, neopatrimonialism, autocracy, political networks.

Vlasenko A. Authoritarian consolidation in Russia: diversionary strategy of public opinion formation

The article seeks to explore the authoritarian consolidation in the Russian Federation by looking how the diversion of the public attention from the domestic issues and refocusing it on the armed conflicts in the near abroad resulted in the formation and dispersion of consistent state ideology, production of ‘informed’ propaganda, and establishment of shared goals and values of the state and the society. It is concluded that all these factors led to the strengthening of authoritarian regime in Russia, making it robust to external influences.

Keywords: Russia, public opinion, political propaganda, authoritarian consolidation.

Handjurov J. Political science periodicals in Ukraine: chronology, typology and scientometrics

The article explores the process of formation and evolution of periodicals about political science in the system of social communications. The factors of typological transformation of magazines in the context of a meaningful specification of information resources of political science are revealed. The author explores the factors of structuring the periodical as a professional in political science, outlines the thematic features of the content and results of related publications monitoring.

Keywords: political science, periodicals, typological classification, sociohumanitarian sphere, scientometric database.

Grymska M. Main stages of history of far-right political parties in postwar Germany (the case of National Democratic Party of Germany)

Development of far right political parties in Germany after World War II has been presented. Main stages of their formation are distinguished and each of them broadly characterized. Development of the National Democratic Party of Germany and its ideological principles have been described. The role of NPD in political party system of contemporary Germany has been identified and the hypothesis that its impact on the political agenda will only grow is considered.

Keywords: ideology, political parties, far right political parties, Germany, National Democratic Party of Germany.

Domochko M. S. Cooperation with African regional organizations as way of implementation of the foreign policy priorities of South Sudan

In the article the implementation of the foreign policy priorities of the Republic of South Sudan in cooperation with regional organizations in Africa is provided, the possible prospects of cooperation and the importance of integration processes in Africa are decrypted, African organizations involvement in the settlement of the civil conflict in South Sudan is investigated.

Keywords: South Sudan, Africa, foreign policy priorities, the African Union, civil conflict, IGAD.

Odarchenko K. Analysis and research perception of the image and image policy

The study of such concepts as the image is extremely important in the current conditions of formation of public policy makers in Ukraine. It is important to understand that the image - it's not just the trappings of leadership, but also the deeper aspects of his behavior, rhetoric environment. Sematic, quantitative studies have given us a clear picture of the perception of politicians electorate. Classification preferences and understanding of the image of the "ideal" policy. To understand what factors are key in the formation of a positive image and the image of public persona and politics

Keywords: image, political image, political technologies, imagemaking.

Rzhevskaya N. Strategic prognostication as a conceptual basis for the foreign policy of the country

Strong reasons, first of all, scale ones, are always the main to show the great interest in terms of prognosis. Strategic prognosis gives a chance to get the clue for understanding and predicting some political events on the international arena. Statesmen of the active countries that are taking part in the international politics, are interested in steady and appropriate conceptual ensuring of their strategies on the international arena. Strategic prognosis is the key to success in this case.

Keywords: strategic prognosis, foreign policy, strategic prognosis efficiency

---

Rudnytska U. Prospects of Baltic and Black Sea regional cooperation in condition of Ukraine-Russia conflict.

The article examines the place of Ukraine in the geopolitical architecture of Europe and the world in terms of Russian aggression. The ideas of Ukrainian and foreign scientists concerning the strategic role of the Baltic-Black Sea region in early twentieth century are analysed as well as the existing experience of cooperation in our time. Perspectives of reinforcing cooperation at present are examined and strengthening of the region as a potentially influential geopolitical player are

studied. The commercial and logistical advantages of regional cooperation are analyzed and the necessity of cooperation in the energy and security spheres is emphasized.

Keywords: Baltic-Black Sea region, geopolitical structure, cooperation, security, defense.

Rumyantseva S. V. The transparency of the electoral process: necessity and implications of implementation in Ukraine

The concept of transparency in the election is analyzed in this article. The transparency is viewed in terms of approachability, authenticity and legality of the information about electoral process in Ukraine. The category of transparency is conventionally divided on few components. Conclusions are made regarding possible positive outcomes due to compliance of transparency in the election in Ukraine.

Keywords: transparency, election, electoral system, information, approachability, authenticity, legality.

Slobodyan O. Military policy of the Collective Security Treaty Organization (CSTO): History and Modernity

The historical aspects of development of military policy of the states of ODKB are exposed. It is indicated on reasons of the Russian military-political prevailing on post-soviet geopolitical space. It is marked Russian intentions to provide the subsequent prevailing in a region.

Keywords: military policy, military policy of Russia, military-block policy, military-political activity, military-political course.

Spyrydonova K. Ukrainian crisis as a factor of creation the security community in OSCE

The author examines the participation of Ukraine in the OSCE and the involvement of the Organization for the settlement of the crisis in and around Ukraine 2014-2015 as a factor in determining the appropriateness and effectiveness of the OSCE in ensuring European security.

Keywords: OSCE, crisis in Ukraine, common security.

Sukhova K. Advantages and disadvantages of state communication of the Ukrainian government: the case of eurointegration policy

The article aims to evaluate the advantages and disadvantages of the state communication of the Ukrainian government in the sphere of European integration. It is argued that the official messages of the Ukrainian government shares many similarities with the actual perceptions of the EU among the Ukrainian general public. Nevertheless, the influence was extremely limited: out of five issue areas, highlighted in this article, the full-scale influence can be traced only in one topic. Even though these results might look perplexing, the public communication of the Ukrainian government is characterized by a number of advantages.

Among the latter it is worth emphasizing highly effective strategy of developing and nurturing the perceptions, which already existed in the Ukrainian society. Thus, the government was working with already accepted beliefs, and this tactic considerably facilitated the achievement of public communication goals. In addition, the government chose effective channels of communication, which made the information and messages available to the considerable proportion of Ukrainian citizens. Also the government chose the tactic of persuasion, which is considered to be the most effective in the theory of public communication. Finally, the topics selected for consideration nicely suited the public expectations.

Nevertheless, the public communication was also characterized by a number of disadvantages. The Ukrainian government failed to form a united, coherent central message, therefore creating confusion within the audience. In addition, the messages were not directed at specific target groups, but instead addressed the whole Ukrainian society, a strategy which considerably decreased the effect of public communication. Finally, the government presented the flawed data and made unwarranted conclusions, as well as neglected taking into consideration the citizens' feedback.

Keywords: public opinion, public communication, public administration, communication policy.

Tomenko M. Formation of the political system of modern Ukraine (1990 - 2004 years.)

The article analyzes the formation of the political regime in Ukraine in the period 1990-2004 gg. The author concludes that in this period of dominance had been two opposing trends: one - in the direction of democratization of the society, and the other - the rationale for the authoritarian regime in order to further economic development. However, today, any attempt to introduce such a regime in the present conditions appear artificial and unnatural.

Keywords: democracy, totalitarianism, authoritarianism, political regime..

Usenko O. Specificity of institutionalization of the Ukrainian-Russian border: from internal administrative to external state border

In the article author investigates the process of formation of the state border between Ukraine and Russian Federation. The collapse of the Soviet Union was key checkpoint for all social institutions of society, in particular – for the state border. Area between Ukraine and Russia changed significantly, because here the state border didn't actually existed

The border described as social institution, which passed a certain process of institutionalization. The process of institutionalization of the Ukraine-Russia border is quite heterogeneous and to this day remains incomplete. In official and everyday discourses place and role of this section of the border changed several times, sometimes – drastically.

The author pays special attention to the phases of institutionalization: official decision on the division of the territory; the delimitation in the contract; the demarcation on the ground; establishing administrative control on the border. Each of them described in symbolic and legal aspects.

Process of institutionalization for considered frontier has its own specific characteristics. First of them – that it changed it's status from "internal administrative" border to "foreign state border". The second characteristic is that today Eastern border of Ukraine more and more often describes as Eastern border of Europe Union, especially after signing two parts of the EU-Ukraine Association Agreement.

Keywords: state border, social institution, institutionalization, internal border, external border, the Russian Federation, the Soviet Union.

LAW

Taranenko M., Taranenko M. Jr. The idea of revival of national statehood in program documents of political parties and organizations in Ukraine (late XIX-early XX centuries)

The article describes the final - the political stage national revival of Ukraine XIX- early XX centuries. The authors analyze the process of emergence and development of the Ukrainian lands that were part of the Russian and Austro-Hungarian empires, political organizations and parties in their policy documents define his attitude to the problem of national self-Ukraine. As witnessed analysis, most newly formed Ukrainian political branches, both in Galicia (Ukrainian Social Democratic Party (USDP), Ukrainian National Democratic Party (UNDP) and the Dnieper ("Brotherhood tarasivtsi") Revolutionary Ukrainian Party (RUP) , Ukrainian socialist Party (USP), Ukrainian National Party (UNP), among its priorities competition saw independent Ukrainian state.

However, during his next of some of them changed their benchmarks. In particular, the Ukrainian Revolutionary Party chose to socialist ideals, and for Ukraine's independence, its immediate goal determined its autonomy within Russia.

As a result, the revolutionary movement that tried to combine as nationalist and socialist tendencies split into separate forces. Yes, some of his representants as M. Mikhnovskyy (UNP), strongly advocated the dominant nation-state-building values, not while refusing to socialist ideals. Their opponents, such as M. Melenevskyy (USP), in contrast, preferred the social-democratic slogans. Third - D. Antonovich, V. Vinnichenko, M. Porsche (USDRP) sought to combine national and socialist values.

In contrast, political parties left-radical-minded parties that adhere to liberal-democratic orientation in their programs limited only getting Ukraine autonomous rights in the Constitutional Russian (Ukrainian Democratic-Radical Party (UDRP) and Ruthenian-Ukrainian Radical Party (RURP) which at its inception reads the introduction to the Western Ukrainian lands "true autonomy" within the Austrian Empire.

Along with the national patriotic forces in Ukraine there are frankly anti-Ukrainian political parties. In particular, Moskow-philés created Russian national party, which had influence among Ukrainian and existed only through government subsidies and support Russian Polish aristocrats.

Keywords: autonomy, constitution, monarchy, independence, programs, political parties, republic, independence, federation.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

*Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 14568-3539 р*

Видання включене до переліку фахових видань ВАК України з
політичних наук, соціологічних наук (№1-05/4 від 14.10.2009р.)
юридичних наук, №1-05/3 від 08.07.2009р.

Видання індексується в інформаційно-аналітичній системі РІНЦ.

Наукове видання

ВІСНИК
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»:
Політологія. Соціологія. Право.
№ 1/2 (25/26) 2015

Academic publication

VISNYK
of National Technical University of Ukraine
“Kyiv Polytechnic Institute”:
Political Science. Sociology. Law.
№ 1/2 (25/26) 2015

Комп’ютерна верстка Д.Л. Герчанівський

Відповідальний за випуск А.С. Радей

Підписано до друку 12.10.2015 р.
Формат 60x84/8. Папір офс. Друк офс. Ум. друк арк. 18,13
Гарнітура Times New Roman. Наклад: 100 прим.,
Замовлення № 12/10/15

Виготовлювач: Типографія «Айс Принт»
Тел: +38 (099) 192-00-33, +38 (048) 706-92-82
Site: www.ice-print.com.ua
E-mail: info@ice-print.com.ua

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Правила оформлення та подання рукописів до збірника "Вісник НТУУ "КПІ". Серія Політологія. Соціологія. Право", який є фаховим з політологічних, соціологічних та правових наук.

У збірнику публікуються статті виключно за вказаною тематикою, які не були раніше опубліковані в інших наукових виданнях в Україні або за кордоном.

Згідно з Постановою Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» до друку прийматимуться лише наукові статті, які мають такі необхідні структурні елементи:

1. постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

2. аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.

3. Формулювання цілей (мета) статті;

4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

5. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Література подається в кінці статті згідно вимог ВАК (див. Бюлетень ВАК України №3, 2008)

Всі статті проходять незалежне анонімне рецензування, яке організовується редколегією. Редколегія Вісника залишає за собою право відбору поданих для опублікування робіт відповідно до результатів їхнього рецензування.

Обсяг статті – 10-13 стор.

Стаття супроводжується:

- **Резюме** (ініціали та прізвища авторів, назва статті, текст) українською, російською та англійською мовами – шрифт "Times New Roman" (розмір кегля – 14); ключові слова українською та англійською мовами; УДК.

Рефератом англійською мовою (обсяг – 1 сторінка).

Відомостями про авторів - прізвище, ім'я та по батькові (в тому числі англійською), вчений ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня або службова адреси, контактний телефон та адреса електронної пошти для зв'язку.

Текст статей та супроводжувальну інформацію необхідно подавати в електронному вигляді в форматі .doc або .docx.

Оформлення тексту статті: шрифт Times New Roman, розмір 14, інтервал 1,5.

Відступи: зліва – 2.5 см, справа – 2.5 см, зверху – 2.5 см, знизу – 3.5 см.

У першому рядку зліва вказується УДК;

- наступний рядок – назва статті великими літерами (розмір

- шрифту 14, жирний) по центру;
- наступний рядок – ініціали і прізвище автора і співавторів (розмір шрифту 12, жирний) по центру;
  - наступний рядок – вчений ступінь, вчене звання, посада автора (розмір шрифту 12, курсив) по центру;
  - наступний рядок – назва навчального закладу (розмір шрифту 12, курсив) по центру;
  - через рядок – основний текст статті. Розмір абзацу – 1,25 см.
- У кінці статті через рядок подається **список літератури**, в якому необхідно вказати авторів видання, назву, місто видання, видавництво, повний обсяг видання; для періодичних видань – вказати номер видання та сторінки, на яких розміщений матеріал.

Таблиці та рисунки подаються в окремих файлах.

Адреса редакції:
03056, Київ-56, проспект Перемоги, 37,
корп.7, к. 506 (соціологія, політологія та соціальна робота)
Тел. (044) 454 94 03
e-mail: visnyk_socio@ukr.net
Київ, вул. Борщагівська 124, корп. 19, к. 322 (право)
Тел. (044) 236 50 53
E-mail: kafedra_tdp@ukr.net
Періодичність – 4 номерів на рік.
Мова видання – українська, російська, англійська.
Анотації українською, російською і англійською мовами.